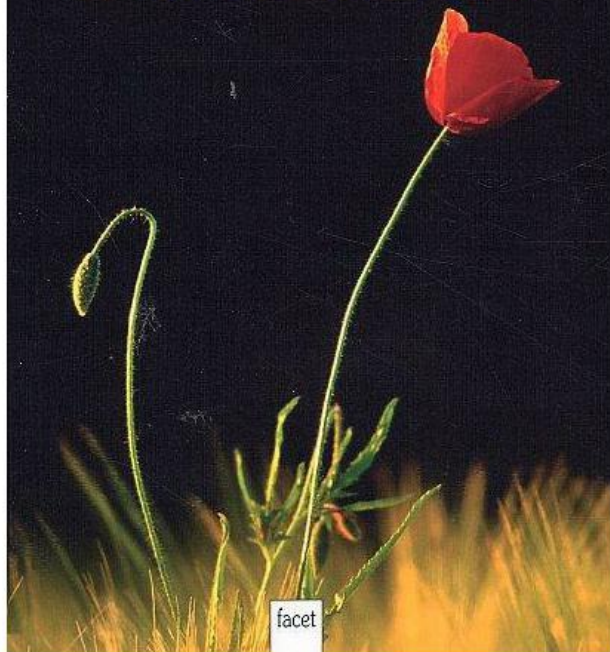
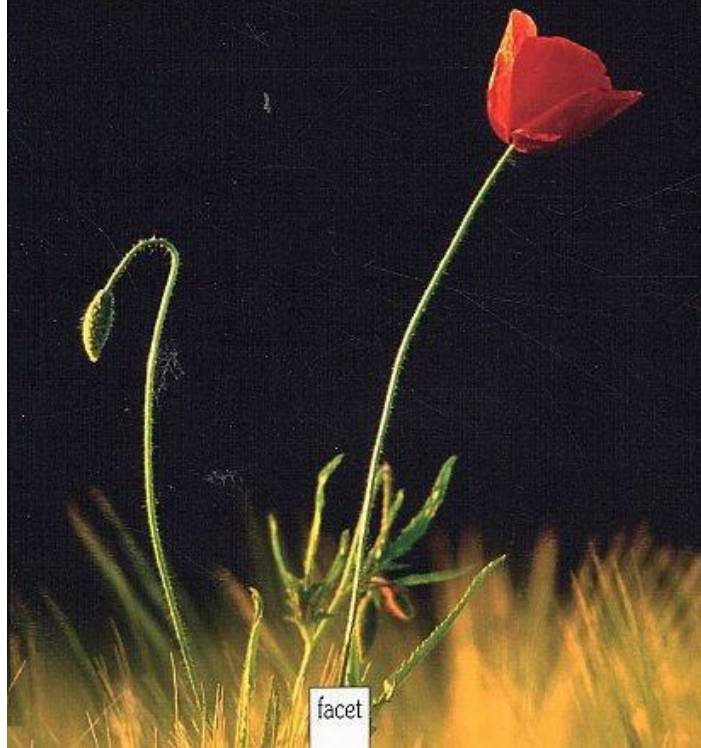

Michael Morpurgo
**Soldaat
Peaceful**

Michael Morpurgo
**Soldaat
Peaceful**

Michael Morpurgo

Soldaat Peaceful

2003, NL, Jeugd

Vertaling van Private Peaceful

Vertaald door Willem Verhulst

Als een jongen gedwongen wordt tijdens de Eerste Wereldoorlog dienst te nemen in het Britse leger, besluit zijn 15-jarige broek met hem mee te gaan zonder de gevolgen te kunnen overzien.

Een horloge, door een gewonde kapitein gegeven aan een soldaat die hem redde onder vijandelijk vuur, geeft het verloop van de minuten en uren van één nacht. Ieder hoofdstuk geeft de tijd aan: vijf over tien, twintig voor elf, bijna kwart over elf, het horloge tikt als een hart dat men haast kan horen, totdat we het einde bereiken om één minuut voor zes in de ochtend. Soldaat Tommo houdt een soort wake, waarvan het doel pas wordt onthuld in de laatste pagina's. Terwijl hij zich wakker probeert te houden, vertelt hij het verhaal van twee broers, hijzelf en zijn oudere broer Charlie,

dat thuis op de boerderij begint en naar de dodenvelden van Ieper leidt, waar een kwart miljoen Engelse soldaten het leven verloren.

NBD | Biblion recensie

Indrukwekkende en aangrijpende oorlogsroman, gesitueerd in Engeland en België tijdens de Eerste Wereldoorlog. Een betekenisvol horloge tikt de minuten en uren van een nacht. Ieder hoofdstuk geeft de tijd aan, eindigend een minuut voor zes in de ochtend. De jonge soldaat Tommo houdt een soort wake, waarvan de betekenis op het eind wordt onthuld. Hij memoreert het leven van twee broers en hun onvoorwaardelijke vriendschap voor elkaar. De mooie en sobere stijl van vertellen houdt de lezer meteen in de ban. Schrijver (die kinderen op zijn boerderij opvangt die buiten de boot vallen) weet een ontroerend en levensecht beeld van de geestelijk gehandicapte broer te schetsen. Het verhaal is een aanklacht tegen de terechtstellingen zonder verdediging in het Britse leger wegens desertie of lafheid. Het laat ook zien wat oorlog in geestelijk opzicht kapot maakt in mensen. De sobere omslag en de titel zijn tekenend voor de inhoud: een ode aan de onbekende soldaat. Een prachtig gecomponeerd verhaal door een sociaal bewogen idealist. Goede vertaling uit het Engels. Vanaf 13 jaar.

TOC

55230 words (0 images)

22:05	3394 (0)
22:40	5075 (0)
Bijna 23:15	3737 (0)
23:50	4413 (0)
00:24	4676 (0)
Bijna 00:55	3029 (0)
01:28	5450 (0)
02:14	4391 (0)
03:01	5159 (0)
03:25	4852 (0)
Bijna 04:00	5474 (0)
04:55	4604 (0)
05:59	515 (0)
Naschrift	116 (0)

22.05

Ze zijn vertrokken. Ik ben nu eindelijk alleen. De hele nacht ligt voor me, en ik wil er geen moment van missen. Ik ga niet liggen slapen. Ik ga ook niet zitten dromen. Dat kan gewoon niet, want elk moment is daarvoor veel te kostbaar.

Ik wil proberen om me alles te herinneren, precies zoals het was, precies zoals het gebeurd is. Ik heb bijna achttien jaren van gisterens en morgens achter de rug, en vannacht moet ik er daarvan zoveel mogelijk in mijn herinnering oproepen. Ik wil dat deze nacht zo lang mogelijk duurt, net zo lang als mijn leven zelf, en niet door vluchtige dromen naar de dageraad wordt gejaagd.

Vannacht wil ik, meer dan op welke andere nacht uit mijn leven ook, voelen dat ik leef.

§

Charlie pakt mijn hand beet. Hij neemt me mee, want hij weet dat ik dit helemaal niet wil. Ik heb nog nooit een stijve

boord gedragen en ik heb het gevoel dat ik stik. Mijn laarzen zijn vreemde voorwerpen aan mijn voeten. Ze zijn loodzwaar. Mijn hart voelt als een klomp lood, omdat ik doodsbang ben voor wat komen gaat. Charlie heeft me vaak verteld hoe vreselijk het op die school is: over meester Munnings en zijn woedeaanvallen en over de lange rieten stok die hij boven zijn lessenaar aan de muur heeft hangen.

Grote Joe hoeft niet naar school en dat vind ik helemaal niet eerlijk. Hij is veel ouder dan ik. Hij is zelfs nog ouder dan Charlie en hij is nog nooit naar school geweest. Hij blijft bij moeder thuis en zit de hele dag in zijn boom te lachen en Oranges and Lemons te zingen. Grote Joe is altijd gelukkig. Hij lacht altijd. Ik wou dat ik net zo gelukkig als Joe kon zijn. Kon ik maar, net als hij, gewoon thuisblijven. Ik wil niet met Charlie mee. Ik wil niet naar school.

Ik kijk om, in de hoop dat ik uitstel krijg, in de hoop dat moeder me achterna komt rennen en me mee terug naar huis neemt. Maar ze komt niet, nog steeds niet, en iedere stap brengt ons dichterbij meester Munnings en zijn stok.

“Wil je op m’n rug?” vraagt Charlie. Hij ziet dat mijn ogen vol tranen staan en weet hoe ik me voel. Charlie weet altijd hoe ik me voel. Hij is drie jaar ouder dan ik, en hij heeft dus alles al een keer meegemaakt en weet hoe het allemaal is. Hij is ook erg sterk en kan iemand heel goed op zijn rug dragen. En dus spring ik op zijn rug en houd me stevig vast. Ik knijp

mijn ogen dicht en huil. Ik probeer om niet hardop te janken. Maar ik kan mijn snikken niet lang inhouden omdat ik weet dat deze ochtend niet het begin van iets is – het is niet iets nieuws en opwindends, zoals moeder beweert – maar dat vandaag het einde van het begin van mijn leven betekent. Ik hang met mijn armen om Charlies hals en ik weet dat dit de laatste ogenblikken van mijn zorgeloze jeugd zijn, en dat ik, als ik vanmiddag thuis kom, een ander kind zal zijn geworden.

Ik doe mijn ogen open en zie een dode kraai aan de schutting hangen. Zijn bek staat wagenwijd open. Heeft iemand hem doodgeschoten, net op het moment dat hij halverwege zijn eerste kras was, net toen hij begon te zingen, nog voordat zijn schorre lied goed en wel was begonnen? Hij wiegt zachtjes heen en weer en zijn veren vangen de wind, ook nu hij dood is, terwijl zijn familie en zijn vrienden vanuit de hoge olmen boven ons krassend hun verdriet en woede laten horen. Ik heb geen medelijden met hem. Misschien was hij het wel die mijn lijster heeft verjaagd en haar eieren uit haar nest heeft gehaald. Mijn eieren. Het waren er vijf: vijf levende, warme eieren die ik in mijn vingers hield. Ik herinner me dat ik ze een voor een beetpakte en in de palm van mijn hand hield. Ik wilde ze voor mijn verzameldoos, ik wilde ze uitblazen net zoals Charlie dat altijd deed en ze op een wattenprop naast mijn mereleieren en duiveneieren leggen. Ik wilde ze meenemen, maar er was iets dat me

weerhield, iets dat me deed aarzelen. De lijster zat me vanuit vaders rozenstruik met zijn zwarte kraaloogjes onafgebroken aan te kijken. Het was net of ze me smeekte om de eieren terug in haar nest te leggen.

In de ogen van de lijster zag ik de blik van mijn vader. Al zijn kostbare spullen lagen diep onder die rozenstruik begraven in de vochtige aarde, waar het wemelde van de wormen. Moeder had zijn pijp er als eerste in gelegd. Daarna had Charlie er zijn spijkerlaarzen bovenop gelegd, keurig naast elkaar, een beetje naar elkaar toegebogen zodat het leek of ze sliepen. Daarna knielde Grote Joe aan de rand van de kuil en legde vaders oude sjaal over de laarzen heen.

“Jouw beurt, Tommo,” zei moeder. Maar het lukte me niet om mezelf zover te krijgen. Ik had de handschoenen in mijn hand, die hij droeg op de ochtend dat hij was gestorven. Ik herinnerde me dat ik er een opraapte. Ik wist wat zij niet wisten, iets dat ik hun nooit zou kunnen vertellen.

Ten slotte hielp moeder me ermee, zodat vaders handschoenen boven op zijn sjaal kwamen te liggen, met de handpalmen naar boven en de duimen tegen elkaar. Ik voelde dat mijn handen niet wilden dat ik het deed, dat ik eerst nog eens goed na moest denken, dat ik de eieren moest laten liggen, dat ik mezelf geen dingen moest toeëigenen die niet van mij waren. En dus deed ik het niet. In plaats daarvan keek ik hoe ze groeiden, ik zag de eerste bewegingen van de

broodmagere jongen, het nest vol met opengesperde, smekende snaveltjes, het opgewonden gekrijs als het voedertijd was; vanuit mijn slaapkamerraam zag ik – te laat – het laatste deel van het bloedbad op de vroege morgen en de lijsterouders die, net als ik, alleen maar radeloos en hulpeloos konden toezien terwijl de plunderende kraaien er na hun moordlustige daad krassend en krijsend vandoor vlogen. Ik houd niet van kraaien. Ik heb ze nooit gemogen. Die kraai daar aan de schutting had zijn verdiende loon gekregen. Dat dacht ik tenminste.

Charlie heeft de grootste moeite met de omhooglopende weg naar het dorp. Ik kan de kerktoren zien, en daaronder het dak van de school. Mijn mond is kurkdroog van angst. Ik sla mijn armen steviger om zijn hals.

“De eerste dag is het ergste, Tommo,” zegt Charlie. Hij kan amper ademen. “Het valt wel mee. Heus.” Iedere keer dat Charlie ‘heus’ zegt, weet ik dat hij het niet meent. “Maar ik zal een beetje op je letten.”

Dat geloof ik weer wel, want hij heeft altijd op me gelet. Ook nu weer, als hij me op de grond zet en me door het gekrakeel en de herrie op het schoolplein loodst, met zijn hand op mijn schouder, als om me te troosten, te beschermen.

De schoolbel gaat en we gaan zwijgend in twee rijen van elk ongeveer twintig kinderen staan. Ik herken er een paar van de

zondagsschool. Ik kijk om me heen en merk dat Charlie niet meer naast me staat. Hij staat in de andere rij en knipoogt naar me. Ik knipoog terug en hij lacht. Het lukt me niet om met één oog te knipogen, nog niet tenminste. Charlie vindt dat altijd erg grappig. Op dat moment zie ik meester Munnings op de trap van het schoolgebouw staan. Het is nu doodstil op het schoolplein, zodat we kunnen horen hoe hij zijn knokkels laat kraken. Hij heeft bolle wangen en een dikke buik, waar hij een vest overheen draagt. Hij heeft een opengeklapt gouden horloge in zijn hand. Zijn ogen zijn nog het meest angstaanjagende aan hem en ik weet dat hij mij staat te zoeken.

“Aha!” roept hij en wijst naar me. Iedereen draait zich om om te kijken. “Een nieuwe leerling. Weer iemand erbij, alsof ik nog niet genoeg problemen heb. Was één Peaceful niet genoeg? Nog één erbij, waar heb ik dat aan verdiend? Eerst een Charlie Peaceful, en nu een Thomas Peaceful. Komt er dan nooit een eind aan mijn ellende? Begrijp goed, Thomas Peaceful, dat ik het hier voor het zeggen heb. Je hebt maar te doen wat ik zeg. Geen bedrog, geen leugens, geen godlasterende taal. Niet op blote voeten naar school komen. Altijd zorgen dat je schone handen hebt. Dat zijn de regels hier. Heb je dat goed begrepen?”

“Ja, meester,” fluister ik. Het verbaast me dat ik mijn stem nog kan gebruiken.

We lopen langs hem heen naar binnen, met onze handen op de rug. Charlie glimlacht naar me op het moment dat de twee rijen zich splitsen: de ‘Kleintjes’ gaan allemaal mijn lokaal binnen, en de ‘Groten’ dat van hem. Ik ben de kleinste van de Kleintjes. De meeste Groten zijn zelfs nog groter dan Charlie. Er zijn er een paar bij die al veertien zijn. Ik kijk hem na tot de deur achter hem dichtgaat en ik hem niet meer kan zien. Ik heb tot op dit moment nooit beseft hoe het is om werkelijk alleen te zijn.

Mijn veters zitten los. Ik kan geen veters strikken. Charlie wel, maar die is er nu niet. Ik hoor in het lokaal ernaast hoe meester Munnings met zijn bulderende stem de presentielijst afwerkt. Wat ben ik blij dat wij juffrouw McAllister hebben! Ze spreekt dan wel met een vreemd accent, maar ze glimlacht tenminste en ze is tenminste meester Munnings niet.

“Thomas,” zegt ze tegen me, “jij komt daar te zitten, naast Molly. En je veters zitten los.”

Het lijkt of iedereen zit te giechelen terwijl ik ga zitten. Het enige dat ik wil is vluchten, wegrennen, maar dat durf ik niet. Het enige dat ik kan doen is huilen. Ik ga met mijn hoofd voorover zitten zodat ze mijn tranen niet kunnen zien.

“Van huilen gaan je veters niet vastzitten,” zegt juffrouw McAllister.

“Ik kan geen veters strikken, juf,” zeg ik tegen haar.

“Niet kunnen kennen we hier niet, Thomas Peaceful,”

zegt ze. “We zullen je gewoon moeten leren hoe je veters moet strikken. Daarom zijn we hier, Thomas, om te leren. Daarvoor gaan we immers naar school! Doe het hem even voor, Molly. Molly is het oudste meisje van de klas, Thomas, en ze is ook de beste leerling. Zij zal je even helpen.”

Terwijl ze de presentielijst afwerkt, gaat Molly voor me op haar knieën zitten en maakt mijn veters vast. Ze doet het heel anders dan Charlie, veel voorzichtiger en langzamer, met een grote dubbele knoop met grote lussen. Ze kijkt niet op terwijl ze ermee bezig is, niet één keer, en dat zou ik toch zo graag gewild hebben! Haar haar heeft dezelfde kleur als dat van Billyboy, vaders oude paard – glimmend, kastanjebruin – en ik wil niets liever dan mijn hand uitsteken en het aanraken. Maar ten slotte kijkt ze op en glimlacht naar me. Meer heb ik niet nodig. Opeens wil ik niet meer wegrennen. Ik wil niet naar huis, ik wil hier blijven, bij Molly. Ik weet dat ik een vriendin heb gevonden.

In het speelkwartier wil ik op het schoolplein naar haar toelopen en met haar praten, maar dat gaat niet omdat er steeds een stel giechelende meiden om haar heen staat. Ze kijken steeds over hun schouder mijn kant uit en schieten dan in de lach. Ik ga op zoek naar Charlie, maar die staat met zijn vrienden kastanjes te tikken. Al zijn vrienden zijn Groten. Ik ga op een oude boomstronk zitten. Ik maak mijn veters los en probeer ze net zo te strikken als ik dat Molly heb zien doen.

Ik probeer het een paar keer opnieuw. Het duurt niet lang voor ik ontdek dat ik het kan. Wel niet erg netjes, en ook niet erg stevig, maar het lukt me tenminste. En het mooiste is dat Molly vanaf de overkant van het schoolplein ziet dat ik het kan. Ze glimlacht naar me.

Thuis dragen we nooit laarzen, alleen als we naar de kerk gaan. Moeder wel, natuurlijk, en vader droeg altijd zijn grote spijkerlaarzen, de laarzen die hij aanhad toen hij stierf. Toen de boom omviel, was ik samen met hem in het bos. Er was verder niemand. Voordat ik ooit naar school ging, nam hij me vaak mee naar zijn werk. Dan kon ik tenminste geen kattenkwaad uithalen, zei hij. Ik mocht altijd met hem meerijden op Billyboy. Ik sloeg mijn armen om zijn middel en drukte mijn gezicht tegen zijn rug. Ik vond het altijd geweldig als Billyboy ging galopperen. We galoppeerden die morgen de hele weg tegen de heuvel op en door Ford's Cleave Wood. Ik giechelde nog steeds toen hij me van het paard af tilde.

“Maak dat je wegkomt, schavuit,” zei hij. “Ga maar wat leuks doen.”

Dat hoefde hij geen twee keer te zeggen. Er waren dassenburchten en vossenholen waar je in kon kijken, en misschien ook wel sporen van herten die je kon volgen, bloemen die je kon plukken en vlinders die je kon proberen te vangen. Maar die ochtend vond ik enkel een muis, een

dode muis. Ik begroef hem onder een hoop bladeren. Ik maakte een houten kruis voor op zijn graf. Vader stond een eindje verderop te hakken, met ritmische bewegingen. Zoals altijd gromde en kreunde hij bij iedere slag. Eerst leek het of hij alleen wat harder kreunde dan anders. Dat dacht ik tenminste. Maar vreemd genoeg leek het of het geluid ergens anders vandaan kwam, van hoog tussen de takken boven in de boom.

Toen ik opkeek, zag ik de grote boom boven me heen en weer bewegen. Alle andere bomen stonden doodstil. De boom kraakte, terwijl de andere bomen geen enkel geluid maakten. Het drong langzaam tot me door dat de boom omviel en dat hij precies op de plek waar ik stond de grond zou raken, wat onherroepelijk mijn dood zou betekenen. Ik bleef staan kijken, alsof ik betoverd was door het schouwspel van de langzaam omvallende boom. Mijn benen verstijfden en ik kon me niet meer bewegen.

Ik hoor vader roepen: “Tommo! Tommo! Rennen, Tommo!” Maar dat lukt me niet. Ik zie vader tussen de bomen op me af komen rennen. Zijn werkmanshemd wappert achter hem. Ik voel dat hij me oppakt en me tegelijkertijd opzij duwt, als een korenschoof. In mijn oren weerklinkt een donderend geraas en daarna is het stil.

Als ik van de schrik bekomen ben, zie ik vader meteen: ik zie de versleten spijkerzolen van zijn laarzen. Ik kruip naar de

plek waar hij ligt. De bladerrijke kruin van de grote boom drukt hem tegen de grond. Hij ligt op zijn rug, met zijn gezicht van me afgewend, net of hij me niet wil zien. Hij ligt met een arm naar me uitgestrekt. Zijn handschoen is uitgesleden. Ik zie dat hij met één vinger naar me wijst. Er loopt bloed uit zijn neus. Bloeddruppels vallen op de bladeren. Zijn ogen staan open, maar ik besef dat hij me niet kan zien. Hij haalt geen adem. Als ik naar hem roep, als ik hem heen en weer schud, wordt hij niet wakker. Ik raap zijn handschoen op.

§

We zitten naast elkaar op de voorste bank in de kerk, moeder, Grote Joe, Charlie en ik. We hebben nog nooit van ons leven op de voorste rij gezeten. De kolonel en zijn familie zitten daar altijd. De lijk-kist staat op schragen. In de kist ligt mijn vader in zijn zondagse pak. Tijdens de gebeden en de gezangen scheert een zwaluw boven ons hoofd. Hij fladdert van raam naar raam, van de klokkentoren naar het altaar. Hij zoekt een weg naar buiten. En ik weet zeker dat die zwaluw mijn vader is, die een uitgang probeert te vinden. Dat weet ik omdat hij me meer dan eens heeft verteld dat hij in zijn volgende leven een vogel wilde zijn, zodat hij ongehinderd overal naartoe kon vliegen.

Grote Joe zit de hele tijd naar de zwaluw te wijzen. Op een

gegeven moment staat hij zonder aankondiging op, loopt naar het achterste deel van de kerk en doet de deur open. Als hij weer gaat zitten legt hij moeder hardop uit wat hij gedaan heeft, en oma 'Wolf, die naast ons zit met haar zwarte hoed op haar hoofd, kijkt hem, en ons, afkeurend aan. Ik weet nu wat ik daarvoor nooit heb begrepen, dat zij zich schaamt omdat ze bij ons hoort. Waarom dat zo was, begreep ik pas later, toen ik een stuk ouder was.

De zwaluw zit op een dwarsbalk hoog boven de lijk-kist. Hij stijgt op en scheert een paar keer het gangpad op en neer, totdat hij ten slotte de open deur vindt en naar buiten vliegt. En ik weet nu dat vader in zijn volgende leven gelukkig is. Grote Joe lacht hardop en moeder pakt zijn hand beet. Charlies blik kruist de mijne. Op dat moment denken we alle vier hetzelfde.

De kolonel bestijgt de preekstoel om een toespraak te houden. Hij houdt met een hand de revers van zijn jas vast. Hij zegt dat James Peaceful een goed mens was, één van de beste werknemers die hij ooit heeft gehad, het zout der aarde, altijd vrolijk als hij aan het werk was, en dat de familie Peaceful al vijf generaties lang in verschillende functies bij zijn familie in dienst was. In de dertig jaar dat hij als houtvester op het landgoed had gewerkt, was James Peaceful niet één keer te laat op het werk verschenen; hij strekte zijn gezin en zijn dorp tot eer. En terwijl de kolonel zijn verhaal opdreunt,

herinner ik me hoe vader altijd over hem sprak – ‘die ouwe gek’, ‘die stomme sukkel’ en nog veel ergere dingen – en hoe moeder dan altijd tegen ons zei dat de kolonel dan misschien wel een ‘ouwe gek’ of een ‘stomme sukkel’ was, maar dat hij degene was die vaders loon betaalde en onze huisbaas was, en dat wij kinderen respect moesten tonen als we hem tegenkwamen, glimlachen en beleefd groeten en erbij kijken of we het meenden, als we tenminste wisten wat goed voor ons was.

Na de kerkdienst gaan we allemaal om het graf staan en wordt de kist neergelaten. De dominee praat aan een stuk door. Ik wil dat vader nog één keer de vogels kan horen voordat de aarde hem bedekt en er alleen nog maar stilte om hem heen is. Vader houdt van leeuweriken, hij houdt ervan om te zien hoe ze steeds hoger stijgen, zo hoog dat je hun lied niet meer kunt horen. Ik kijk op en hoop dat er een leeuwerik is, maar ik zie enkel een merel die op een tak van de taxusboom zit te zingen. Dan maar een merel...Ik hoor dat moeder tegen Grote Joe fluistert dat vader eigenlijk niet meer in de kist ligt, maar dat hij nu in de hemel is – ze wijst omhoog naar de lucht boven de kerktoren – en dat hij nu gelukkig is, net zo gelukkig als de vogels.

Terwijl we bij het graf vandaan lopen en hem daar achterlaten, ploffen achter ons de eerste kluiten aarde op de kist neer. We lopen samen naar huis, langs de zandpaden.

Grote Joe plukt vingerhoedskruid en kamperfoelie en stopt de bloemen in moeders hand. We kunnen geen van allen huilen en weten ook niet wat we moeten zeggen. Ik nog het minst van allemaal. Want ik ben degene die een vreselijk geheim met zich meedraagt, een geheim waarover ik met niemand kan praten, zelfs niet met Charlie. Want vader had die ochtend helemaal niet hoeven te sterven, daar in Ford's Cleave Wood. Hij probeerde mij te redden. Als ik had geprobeerd om mezelf in veiligheid te brengen, als ik op tijd was weggelopen, zou hij nu niet dood in zijn kist liggen. En terwijl moeder mijn haar gladstrijkt en Grote Joe voor de zoveelste keer kamperfoelie in haar handen duwt, kan ik er alleen maar aan denken dat het allemaal mijn schuld is.

Ik heb mijn eigen vader de dood ingejaagd.

22:40

Ik wil niet eten. Stoofvlees, aardappelen en koekjes. Normaal ben ik gek op stoofvlees, maar ik heb nu geen trek. Ik knabbel op een koekje, maar daar heb ik eigenlijk ook geen trek in. Nu niet. Het is maar goed dat oma Wolf hier niet is. Ze werd altijd boos als we ons bord niet helemaal leegaten. “Weggooien is zonde,” zei ze altijd. Ik gooi dit eten weg, Wolfmens, en het kan me niet schelen wat je ervan vindt.

§

Grote Joe at meer dan de rest van ons samen. Hij vond alles lekker – broodpap met rozijnen, aardappelpuree, kaas met uitjes, stampot met meelballen – het gaf niet wat moeder klaarmaakte, hij propte het naar binnen en stopte zich ermee vol. Alles wat Charlie en ik niet lustten, schoven we, als moeder even niet keek, op zijn bord. Grote Joe vond dat samenzweerderige gedoe altijd erg leuk, en hij was ook blij met het extra eten. Hij at altijd alles op. Toen we nog klein

waren en niet beter wisten, wedde Charlie eens met me om een uilenschedel die ik had gevonden dat Grote Joe zelfs konijnenkeutels zou opeten. Dat geloofde ik niet, omdat ik dacht dat Grote Joe wist wat dat waren. Ik ging dus de weddenschap aan. Charlie deed een handjevol konijnenkeutels in een papieren zak en zei tegen Joe dat het snoepjes waren. Grote Joe pakte ze uit de zak en stopte ze in zijn mond. Hij verorberde ze bijna allemaal en vond ze nog lekker ook. En toen we in de lach schoten, begon hij ook te lachen en bood ons er ook ieder één aan. Maar Charlie zei dat ze allemaal voor hem waren, dat het een cadeautje was. Ik dacht dat Grote Joe er ziek van zou worden, maar daar was niets van te merken.

Toen we ouder waren vertelde moeder ons dat Grote Joe een paar dagen na zijn geboorte bijna dood was gegaan. Hersenvliesontsteking, zeiden ze tegen haar in het ziekenhuis. De dokter zei dat Joe's hersens beschadigd waren en dat hij, zelfs als hij bleef leven, nooit een normaal leven zou kunnen leiden. Maar Grote Joe ging niet dood. Hij werd wel beter, maar niet helemaal. Toen we groter werden, wisten we alleen maar dat hij anders was. Wij vonden het niet belangrijk dat hij niet goed kon praten en helemaal niet kon lezen of schrijven en niet net zo kon denken als wij, of net als andere mensen. Voor ons was hij gewoon Grote Joe en meer niet. Soms bracht hij ons aan het schrikken. Dan leek het of hij zich

terugtrok in zijn eigen droomwereld, wat volgens mij vaak een wereld vol nachtmerries was, omdat hij er erg agressief van werd en er erg door van streek kon raken. Maar vroeg of laat kwam hij altijd weer bij ons terug en was dan weer zichzelf. Dan was hij weer de Grote Joe zoals we hem allemaal kenden, de Grote Joe die van alles en iedereen hield, vooral van dieren en vogels en bloemen. Hij vertrouwde iedereen volkomen en was altijd vergevingsgezind - zelfs toen hij erachter kwam dat zijn snoepjes konijnenkeutels waren.

Daardoor zijn Charlie en ik nog ernstig in de problemen geraakt. Grote Joe zou er nooit achter gekomen zijn, niet uit zichzelf tenminste. Maar hij bood, gul als hij altijd was, moeder ook een van de konijnenkeutels aan. Ze werd zo boos op ons dat ik dacht dat ze elk moment uit haar vel kon springen. Ze stak haar vinger bij Grote Joe in zijn mond, viste de keutels die daar nog zaten eruit en liet hem zijn mond schoonspoelen. Daarna moesten Charlie en ik ieder een konijnenkeutel opeten zodat we zouden weten hoe ze smaakten.

“Vies, hè?” zei ze. “Vies eten voor vieze kinderen. En waag het niet om ooit nog eens zoiets met Grote Joe uit te halen.”

We schaamden ons heel erg voor wat we hadden gedaan - in het begin tenminste. Maar als er daarna iemand ook maar iets over konijnen zei, glimlachten Charlie en ik naar elkaar en

dachten weer aan de poets die we Grote Joe hadden gebakken. Ik moet er nu weer om glimlachen, alleen maar omdat ik eraan denk. Dat is eigenlijk niet netjes van me, maar ik kan er niets aan doen.

Bij ons thuis draaide alles eigenlijk op de een of andere manier om Grote Joe. Wat we van mensen vonden, werd voor een groot deel bepaald door hoe ze met onze grote broer omgingen. Het was eigenlijk erg eenvoudig: als mensen hem niet aardig vonden, onverschillig tegen hem deden of hem behandelden alsof hij dom was, mochten we die mensen niet. De meeste mensen in onze omgeving waren aan hem gewend, maar er waren er ook die de andere kant opkeken of, erger nog, hem gewoon negeerden. Daar hadden we nog het meest een hekel aan. Grote Joe leek het allemaal niet zo erg te vinden, maar we vonden dat we voor hem op moesten komen – zoals op die dag dat we de kolonel tegenkwamen en net deden of we scheten lieten.

Bij ons thuis had niemand een goed woord voor de kolonel over, behalve oma Wolf natuurlijk. Als ze op bezoek kwam, wilde ze geen kwaad woord over hem horen. Ze had er met vader steeds de vreselijkste ruzies over. Toen we opgroeiden, dachten we vaak alleen maar aan hem als ‘die ouwe gek’. Maar de eerste keer dat ik zelf merkte wat voor iemand de kolonel werkelijk was, kwam dat door Grote Joe.

Op een avond liepen Charlie, Grote Joe en ik langs het

pad terug naar huis. We hadden in de beek op forel gevestigd. Grote Joe had er drie gevangen. Hij had ze in het ondiepe deel van de beek in slaap gekieteld en ze vervolgens, voordat ze wisten wat er aan de hand was, uit het water en op de oever geschept. Hij was altijd erg knap in dat soort dingen. Het leek wel of hij wist wat de vissen dachten. Maar hij had er, net als ik, een hekel aan om ze dood te maken. Dat moest Charlie altijd doen.

Grote Joe zei altijd iedereen op luide toon gedag. Zo was hij nu eenmaal. Dus toen de kolonel die avond op zijn paard langsreed, riep Grote Joe ‘hallo’ naar hem en hield trots zijn forellen omhoog om aan hem te laten zien. De kolonel reed voorbij alsof hij ons niet eens had gezien. Toen hij voorbij was, liet Charlie het geluid van een keiharde scheet horen, en Grote Joe deed hetzelfde, omdat hij van smerige geluiden hield. Maar het probleem was dat Grote Joe zo stond te genieten van de geluiden die hij maakte dat hij van geen ophouden wist. De kolonel trok de teugels strak en wierp ons een nijdige blik toe. Ik dacht heel even dat hij ons achterna zou komen, maar gelukkig deed hij dat niet. Hij liet wel zijn zweep knallen. “Ik zal jullie een lesje leren, deugnieten!” brulde hij. “Ik zal jullie een lesje leren!”

Ik heb altijd gedacht dat de kolonel ons vanaf dat moment begon te haten, dat hij er sindsdien voortdurend op uit was om op de een of andere manier zijn gram te halen. We

renden zo hard we konden naar huis. Steeds als er iemand een wind laat of met zijn lippen of zijn handen een geluid maakt dat daarop lijkt, moet ik weer aan die ontmoeting op dat pad denken, en aan Grote Joe, die altijd zo hard om smerige geluiden moet lachen dat het lijkt of hij niet meer kan ophouden. Ik zie dan ook weer de dreigende blik van de kolonel voor me en hoor weer het knallen van zijn zweep. Misschien heeft Grote Joe, door hem het geluid van scheten te laten horen, op die avond ons leven wel voor altijd veranderd.

Grote Joe was ook degene door wie ik voor het eerst bij een vechtpartij betrokken raakte. Er werd op school heel wat gevochten, maar ik was daar nooit erg goed in. Het eind van het liedje was meestal dat ik er een gezwollen lip of een bloedend oor aan overhield. Ik kwam er al gauw achter dat je, om geen klappen te krijgen, ervoor moet zorgen dat je niet te veel opvalt. Je moet ook nooit iets terugzeggen, vooral niet als je tegenstander een stuk groter is dan jij. Maar op een dag kwam ik erachter dat je soms voor jezelf op moet komen en moet vechten voor waar je in gelooft, ook al wil je dat misschien zelf liever niet.

Het was tijdens het speelkwartier. Grote Joe was naar de school gekomen om Charlie en mij te kunnen zien. Hij stond bij het hek van de school naar ons te kijken. Dat deed hij vaak toen Charlie en ik voor het eerst samen naar school gingen -

ik denk dat hij zich thuis erg eenzaam voelde als wij er niet waren. Ik rende naar hem toe. Hij was buiten adem. Zijn ogen glinsterden van opwinding. Hij had iets in zijn handen dat hij me wilde laten zien. Hij deed ze net ver genoeg open om me te laten kijken. In zijn handen hield hij een opgerolde hazelworm. Ik wist waar hij die vandaan had - van het kerkhof. Dat was de plek waar hij het liefst op jacht ging. Altijd als we bloemen op vaders graf gingen leggen, ging Grote Joe er in z'n eentje vandoor, op zoek naar beestjes voor zijn verzameling; tenminste, als hij niet omhoog naar de klokkentoren stond te staren en luidkeels Oranges and Lemons stond te zingen en naar de krijsende zwaluwen rond de kerktoren stond te kijken. Het leek of niets hem gelukkiger kon maken dan dat.

Ik wist dat Grote Joe zijn hazelworm bij zijn andere diertjes wilde stoppen. Hij bewaarde ze thuis in dozen achter in het schuurtje - hagedissen, egels, van alles. Ik streelde zijn hazelworm met mijn vinger en zei dat het een erg mooie was, want dat was ook zo. Daarna slenterde hij ervandoor, langs het pad, terwijl hij Oranges and Lemons liep te neuriën en ondertussen vol verwondering naar zijn geliefde hazelworm keek.

Ik kijk hem na. Op dat moment tikt iemand hard op mijn schouder, zo hard dat het pijn doet. Het is Jimmy Parsons, een van de grote jongens. Charlie heeft me al vaak voor hem

gewaarschuwd, en gezegd dat ik bij hem uit de buurt moet blijven. “Wie heeft er een debiele broer?” zegt Jimmy Parsons met een grijns op zijn gezicht.

Ik kan eerst niet geloven dat hij dat gezegd heeft. “Wat zei je?”

“Die broer van je is een debiel, getikt, mesjokke, geschift, knettergek.”

Ik haal met zwaaiende vuisten naar hem uit. Ik schreeuw naar hem, maar het lukt me niet om hem ook maar één keer te raken. Hij geeft me een klap midden in mijn gezicht, waardoor ik languit op de grond terechtkom. Opeens zit ik daar het bloed van mijn neus te vegen en naar het bloed op de rug van mijn hand te kijken. Dan geeft hij me een trap, een keiharde trap. Ik rol me op als een egel om mezelf te beschermen, maar daar schiet ik niet veel mee op. Hij gaat gewoon door met me tegen mijn rug te trappen, tegen mijn benen, overal waar hij me maar raken kan. Als hij eindelijk ophoudt, vraag ik me af waarom.

Als ik opkijk, zie ik dat Charlie hem in zijn nek pakt en hem tegen de grond werkt. Ze rollen over elkaar heen, ze stompen elkaar en vloeken. De hele school staat om hen heen om hen aan te moedigen. Op dat moment komt meester Munnings de school uit rennen. Hij brult als een dolle stier. Hij trekt ze uit elkaar, grijpt ze in hun kraag en sleept ze mee naar binnen. Meester Munnings merkt gelukkig

niet eens dat ik daar op de grond zit te bloeden. Charlie krijgt met het rietje, en Jimmy Parsons ook – allebei zes klappen. Charlie heeft me dus op die dag twee keer gered. We staan met z'n allen zwijgend op het schoolplein te luisteren naar de klappen. We tellen ze. Grote Jimmy Parsons is de eerste, en hij schreeuwt de hele tijd: “Au, meester! Au, meester, Au, meester!” Maar als Charlie aan de beurt is, horen we alleen maar het geluid van de klappen. Daartussen is het stil. Daarom ben ik ook zo trots op hem. Ik heb de dapperste broer van de hele wereld.

Molly komt naar me toelopen en pakt mijn hand beet. Ze loopt met me naar de waterpomp. Ze maakt haar zakdoek nat en wrijft ermee over mijn neus, mijn handen en mijn knie – het lijkt of ik helemaal onder het bloed zit. Het water is lekker koud. De pijn wordt er een stuk minder door, en Molly's handen zijn heerlijk zacht. Ze zegt eerst helemaal niets. Ze dept mijn wonden heel voorzichtig, omdat ze me geen pijn wil doen. En dan zegt ze opeens: “Ik vind Grote Joe best lief. Hij is altijd zo aardig. Ik hou van aardige mensen.”

Molly vindt Grote Joe lief. Nu weet ik zeker dat ik tot mijn dood van haar zal blijven houden.

§

Even later kwam Charlie het schoolplein op. Hij trok zijn broek omhoog en grijnsde in het zonlicht. Iedereen drong

om hem heen.

“Deed het pijn, Charlie?”

“Heeft hij op je knieholtes geslagen, Charlie, of op je bips?”

Charlie zei geen woord tegen hen. Hij liep ze straal voorbij en kwam meteen naar mij en Molly toe. “Dat doet hij nooit meer, Tommo,” zei hij. “Ik heb hem een trap gegeven waar het het meeste pijn doet. Tegen z’n ballen.” Hij pakte mijn kin beet en keek naar mijn neus. “Is alles in orde, Tommo?”

“Het doet een beetje pijn,” zei ik tegen hem.

“Net als mijn bips,” zei Charlie.

Molly schoot in de lach, en ik ook. Charlie ook, en even later lachte de hele school met ons mee.

§

Vanaf dat ogenblik hoorde Molly bij ons. Het was of ze opeens bij ons was ingetrokken en wij er een zusje bij hadden gekregen. Toen Molly die middag met ons mee naar huis ging, gaf Grote Joe haar een paar bloemen die hij had geplukt. Moeder behandelde haar als de dochter die ze nooit had gehad. Daarna ging Molly bijna iedere middag met ons mee haar huis. Het leek of ze de hele tijd bij ons wilde zijn. We kwamen er pas veel later achter wat daar de oorzaak van was. Ik herinner me dat moeder altijd Molly’s haren borstelde. Dat deed ze graag en wij keken er graag naar.

Moeder. Ik denk zo vaak aan haar. En als ik aan haar denk, zie ik ook weer de hoge heggen en uitgesleten paden voor me en denk ik weer terug aan de wandelingen die we 's avonds naar de rivier maakten. Ik denk aan heesters en kamperfoelie, aan wikke en vingerhoedskruid, aan koekoeksbloemen en hondsroos. Ze wist van alle wilde bloemen en vlinders de naam. En als ze die uitsprak, genoot ik van de klanken: admiraalvlinder, dagpauwoog, koolwijte, heideblauwtje. Het is haar stem die ik nu in mijn hoofd hoor. Ik weet niet waarom, maar ik kan haar beter horen dan dat ik haar kan zien. Ik denk dat het door Grote Joe kwam dat ze altijd maar praatte, altijd maar uitlegde wat er in de wereld om ons heen gebeurde. Ze was zijn gids, zijn tolk, zijn lerares.

Op school wilden ze Grote Joe niet hebben. Meester Munnings zei dat hij achterlijk was. Hij was helemaal niet achterlijk. Hij was anders, 'bijzonder' zoals moeder altijd zei, maar achterlijk was hij niet. Hij had hulp nodig, meer niet, en moeder zorgde ervoor dat hij die kreeg. Het was of Grote Joe op een bepaalde manier blind was. Hij kon goed zien, maar vaak leek het of hij niet begreep wat hij zag. En hij wilde alles zo graag begrijpen. En daarom vertelde moeder hem de hele tijd hoe en waarom alles was zoals het was. En ze zong ook vaak voor hem, omdat hij daar altijd gelukkig van werd en het hem weer tot rust bracht als hij weer eens een van zijn buien

kreeg en opgewonden of agressief begon te worden. Ze zong ook altijd voor Charlie en mij, maar dat was denk ik meer uit gewoonte. Maar we vonden het mooi, we hielden van haar stemgeluid. Haar stem was de muziek van onze jeugd.

Na de dood van vader hield de muziek op. Vanaf die tijd was moeder altijd erg stil en hing er een sfeer van verdriet in huis. En ik had mijn vreselijke geheim, het geheim waaraan ik vrijwel de hele tijd moest denken. Ik trok me steeds meer terug met mijn schuldgevoel. Zelfs Grote Joe lachte amper nog. Vooral als we zaten te eten leek de keuken erg leeg zonder vader, zonder zijn grote lichaam en zijn stem waarmee hij de hele ruimte kon vullen. Zijn vuile werkjas hing niet meer in de gang en de geur van zijn pijp was nog maar amper te ruiken. Hij was er niet meer, en we zaten allemaal op onze eigen manier stilletjes om hem te rouwen.

Moeder praatte nog wel steeds tegen Grote Joe, maar veel minder dan vroeger. Ze moest wel, want zij was de enige die echt begreep wat Grote Joe precies bedoelde met al het geknor en gepiep waarmee hij zich uitdrukte. Charlie en ik begrepen er soms ook wel wat van, maar het leek of zij alles begreep, soms zelfs al voordat hij het gezegd had. Charlie en ik zagen dat er een schaduw over haar heen hing, en dat was niet alleen de schaduw van vaders dood. We waren ervan overtuigd dat er nog iets was waarover ze niet wilde praten, dat ze iets voor ons verborgen hield. En het duurde niet lang

voordat we erachter kwamen wat dat was.

Het was na schooltijd. We zaten thuis wat te eten – Molly was er ook bij – toen er geklopt werd. Het leek of moeder meteen wist wie het was. Het duurde even voordat ze zich wist te vermannen. Ze streek haar schort glad en schikte haar haar voordat ze de deur opendeed. Het was de kolonel. “Ik wilde even met u praten, mevrouw Peaceful,” zei hij. “Ik denk dat u wel weet waarvoor ik kom.”

Moeder zei dat we door moesten gaan met eten. Ze deed de deur dicht en liep met hem de tuin in. Charlie en ik lieten Molly en Grote Joe aan tafel achter en renden de achterdeur uit. We sprongen over de groentebedden en renden langs de heg. We gingen achter het schuurtje op onze hurken zitten en luisterden. We waren zo dichtbij dat we elk woord konden horen.

“Het lijkt misschien wat ongepast om, zo vlak na de betreurenswaardige en veel te vroege dood van uw man, dit onderwerp aan te snijden,” zei de kolonel. Terwijl hij sprak, keek hij moeder niet aan. Hij hield zijn blik omlaag gericht, naar zijn hoge hoed waarover hij met zijn mouw stond te wrijven. “Maar het gaat om het huis. Strikt genomen, mevrouw Peaceful, heeft u natuurlijk niet het recht om hier te blijven wonen. U weet net zo goed als ik dat het huis deel uitmaakte van de arbeidsvoorwaarden van wijlen uw man. Het huis behoorde bij de functie waarvoor uw man op het

landgoed was aangesteld. En nu hij er niet meer is, is dat natuurlijk...”

“Ik weet wat u zeggen wilt, kolonel,” zei Moeder. “U wilt dat we hier vertrekken.”

“Zo zou ik het niet helemaal willen stellen. Het is niet zo dat ik wil dat u hier vertrekt, mevrouw Peaceful, tenminste niet als we een andere regeling kunnen treffen.”

“Regeling? Wat voor regeling?” vroeg moeder.

“Om precies te zijn,” ging de kolonel verder, “is er toevallig bij mij in de huishouding een betrekking vrijgekomen. Misschien is dat iets voor u. Het dienstmeisje van mijn vrouw heeft zojuist opgezegd. Zoals u weet, heeft mijn vrouw problemen met haar gezondheid. Ze zit tegenwoordig het grootste deel van de dag in een rolstoel. Ze heeft voortdurend zorg en aandacht nodig, zeven dagen per week.”

“Maar ik heb mijn kinderen,” wierp moeder tegen. “Wie moet er dan voor mijn kinderen zorgen?”

Het duurde even voordat de kolonel weer wat zei. “De twee jongens zijn nu oud genoeg om voor zichzelf te kunnen zorgen, zou ik denken. En voor uw andere zoon is het gesticht in Exeter misschien een oplossing. Ik weet zeker dat ik ervoor kan zorgen dat daar een plaats voor...”

Moeder viel hem in de rede. Het lukte haar nauwelijks om haar woede te onderdrukken. Haar stem klonk koel, maar ze

wist haar kalmte te bewaren. “Dat zou ik nooit over mijn hart kunnen verkrijgen, kolonel. Van mijn leven niet. Maar als ik wil dat we een dak boven ons hoofd blijven houden, moet ik een manier bedenken om als dienstmeid van uw vrouw bij u te komen werken. Als ik het goed begrijp, is dat wat u me duidelijk probeert te maken.”

“Ik moet zeggen dat u dat uitstekend begrepen heeft, mevrouw Peaceful. Ik zou het zelf niet beter hebben kunnen zeggen. Ik wil graag binnen een week horen of u akkoord gaat. Goedendag, mevrouw Peaceful. En nogmaals gecondoleerd.”

We zagen hem weglopen. Moeder bleef alleen in de tuin achter. Ik had haar nog nooit van m'n leven zien huilen, maar nu barstte ze in snikken uit. Ze zakte op haar knieën in het hoge gras en sloeg haar handen voor haar gezicht. Op dat moment kwamen Molly en Grote Joe naar buiten rennen. Toen Grote Joe moeder zag zitten, liep hij naar haar toe en ging naast haar op zijn knieën zitten. Hij sloeg een arm om haar heen en wiegde haar zachtjes heen en weer, terwijl hij Oranges and Lemons zong, net zo lang tot ze door haar tranen heen begon te glimlachen en met hem mee begon te zingen. Even later stonden we allemaal te zingen: voor ons was dit een teken van verzet. We zongen zo hard dat de kolonel ons wel moest horen.

Later, toen Molly naar huis was, zaten Charlie en ik zwijgend in de boomgaard. Ik had hem toen bijna mijn

geheim verteld. Ik wilde er zo graag met iemand over praten, maar het lukte me gewoon niet om erover te beginnen. Ik was bang dat hij nooit meer met me zou praten als ik het hem vertelde. Even later was het moment om erover te beginnen voorbij. “Ik haat die man,” zei Charlie zachtjes. “Ik vermoord hem, Tommo. Er komt nog eens een dag dat ik dat echt doe.”

Moeder had uiteraard geen keus. Ze moest de betrekking wel aannemen, en we hadden maar één familielid die we om hulp konden vragen, en dat was oma Wolf. Ze kwam de week daarop bij ons inwonen om voor ons te zorgen. Ze was helemaal niet onze oma, niet echt, tenminste – allebei onze oma’s waren dood. Ze was een tante van moeder, maar ze stond er altijd op dat we haar ‘oma’ noemden, omdat ze ‘oudtante’ erg ouwelijk en streng vond klinken, wat ze overigens wel was. We hadden haar voordat ze bij ons kwam wonen nooit erg aardig gevonden – vanwege de snorharen op haar bovenlip en nog een heleboel andere dingen – en nu ze bij ons was ingetrokken kregen we alleen nog maar een grotere hekel aan haar. We kenden allemaal haar verhaal: dat ze jarenlang in het Grote Huis als huishoudster voor de kolonel had gewerkt en dat de vrouw van de kolonel haar om de een of andere reden niet uit kon staan. Ze hadden enorme ruzie gekregen, en het eind van het liedje was dat zij had moeten vertrekken en in het dorp moest gaan wonen.

Zodoende was ze ook in de gelegenheid om bij ons in te trekken om voor ons te zorgen.

Maar onder elkaar noemden Charlie en ik haar nooit oudtante of oma. We hadden haar zelf een naam gegeven. Toen we nog klein waren, had moeder ons vaak het sprookje van Roodkapje voorgelezen. Er stond een plaatje in het boek, een plaatje dat Charlie en ik ons nog precies konden herinneren: op dat plaatje zag je de wolf in bed liggen en net doen of hij de oma van Roodkapje was. Hij had een zwarte hoed opgezet, net zoals onze ‘oma’ altijd droeg, en hij had grote tanden met spleetjes ertussen, ook net als onze ‘oma’. Zolang ik me kon herinneren hadden we haar altijd ‘oma Wolf’ genoemd – maar nooit recht in haar gezicht, natuurlijk. Moeder zei dat dat erg oneerbiedig was, maar ik geloof toch dat ze het stiekem wel leuk vond.

Maar al gauw dachten we niet meer alleen aan het boek als we haar ‘oma Wolf’ noemden. Ze liet ons al heel snel merken wie de baas was nu moeder er niet was. Alles moest altijd keurig in orde zijn: handen gewassen, haren gekamd, niet met volle mond praten, je bord leegeten. Weggooien is zonde, zei ze altijd. Dat ging nog wel. We raakten eraan gewend. Maar wat we haar niet konden vergeven was dat ze gemeen deed tegen Grote Joe. Ze praatte tegen hem, en over hem, alsof hij dom of gek was. Ze behandelde hem als een baby. Ze was steeds bezig om zijn mond af te vegen, en zei

steeds dat hij niet aan tafel mocht zingen. Toen Molly daar op een keer wat van zei, gaf ze haar een draai om haar oren en stuurde haar naar huis. Ze sloeg Grote Joe ook steeds als hij niet deed wat ze zei, en dat kwam nogal eens voor. Daarna zat hij altijd heen en weer te wiegen en in zichzelf te praten. Dat deed hij altijd als hij verdrietig was. Maar nu was moeder er niet om voor hem te zingen, om hem een beetje te kalmeren. Molly praatte tegen hem en wij probeerden het ook, maar het was toch niet hetzelfde.

Op de dag dat oma Wolf bij ons introk, veranderde ons hele leven. Moeder ging bij zonsopgang al naar het Grote Huis om daar te werken, lang voordat we naar school vertrokken. Als we thuiskwamen voor het avondeten was ze nog steeds niet terug. In plaats daarvan stond oma Wolf ons in de deuropening op te wachten. Ons huis, zo leek het, was nu haar wolvenhol geworden. En dan kwam Grote Joe – die van haar niet meer alleen naar buiten mocht, zoals hij altijd graag deed – naar ons toe rennen alsof hij ons in geen weken had gezien. Als moeder thuiskwam deed hij precies hetzelfde, maar moeder was vaak zo uitgeput dat ze amper met hem kon praten. Ze merkte wat er aan de hand was, maar ze kon er niets aan doen. We dachten allemaal dat we haar kwijt waren geraakt; het was alsof iemand haar plaats had ingenomen, alsof iemand haar aan de kant had gezet.

Oma Wolf was nu degene die voortdurend aan het woord

was. Ze zei zelfs tegen moeder hoe ze zich in haar eigen huis moest gedragen. Ze zei steeds dat moeder ons niet behoorlijk had opgevoed, dat we geen goede manieren hadden, dat we geen goed van kwaad konden onderscheiden – en dat moeder beneden haar stand was getrouwd. “Ik heb het toen tegen haar gezegd, en ik heb het vaak herhaald,” raaskalde ze, “dat ze een veel betere man had kunnen vinden. Maar dacht je dat ze luisterde? Helemaal niet. Ze moest en zou trouwen met de eerste de beste man op wie ze haar oog had laten vallen. En dat was maar een houtvester. Ze had veel beter kunnen krijgen, en met een veel beter iemand moeten trouwen. Wij waren middenstanders – wij hadden een behoorlijke winkel, mag ik wel zeggen – waar ook behoorlijk winst werd gemaakt. En niet zo’n beetje ook, het is maar dat je het weet. Maar nee hoor, daar moest ze niets van hebben. Ze heeft er jullie grootvaders hart mee gebroken. En kijk nu eens wat er van haar terecht is gekomen: een dienstmeid, en dat op haar leeftijd. Wat een ellende. Jullie moeder heeft haar hele leven nog niet anders gedaan dan ellende veroorzaken.”

We wilden zo graag dat moeder van zich af zou bijten, maar ze liet het er elke keer bij zitten, omdat ze veel te moe was om zich druk te maken. In de ogen van Charlie en mij leek het bijna of ze iemand anders was geworden. Er klonk geen lach in haar stem, en haar ogen stonden dof. En al die tijd besepte ik maar al te goed wiens schuld het was dat het

zover was gekomen, dat vader dood was, dat moeder in het Grote Huis moest gaan werken, en dat oma Wolf bij ons was ingetrokken en moeders plaats had ingenomen.

‘s Nachts hoorden we oma Wolf soms liggen snurken in haar bed, en Charlie en ik verzonnen het volgende verhaal over de kolonel en oma Wolf: op een dag zouden we naar het Grote Huis gaan en de vrouw van de kolonel met rolstoel en al in het meer duwen, zodat ze verdronk, en daarna zou moeder weer naar huis komen en bij ons en Grote Joe en Molly blijven, en zou ons leven weer zijn zoals het vroeger was. Dan konden de kolonel en oma Wolf met elkaar trouwen en nog lang en ongelukkig verder leven, en omdat ze zo oud waren zouden ze ook een heleboel mismaakte kinderen krijgen, die bij de geboorte al oud en gerimpeld waren, en spleten tussen hun tanden hadden: de meisjes zouden, net als oma Wolf, snorharen op hun bovenlip hebben en de jongens zouden net zulke bakkebaarden hebben als de kolonel.

Ik weet nog dat ik vroeger nachtmerries had waarin die mismaakte kinderen voorkwamen, maar wat voor nachtmerrie het ook was, hij liep altijd op dezelfde manier af: ik loop steeds samen met vader door het bos, en als de boom omvalt word ik gillend wakker. Maar Charlie is altijd vlak bij me en dan is alles weer goed. Charlie zorgde er altijd voor dat alles altijd weer goed kwam.

Bijna 23:15

Er zit hier een muis bij me. Hij zit daar, in het licht van de lamp. Hij kijkt naar me. Hij lijkt net zo verbaasd om mij te zien als ik hem. Hij gaat ervandoor. Ik kan hem nog steeds horen. Hij trippelt nu ergens onder de hooiruif heen en weer. Nu is hij weg. Ik hoop dat hij terugkomt. Ik mis hem nu al.

§

Oma Wolf had een hekel aan muizen. Ze koesterde een diepgewortelde angst voor ze, en het lukte haar niet om die te verbergen. Zodoende hadden Charlie en ik in het najaar heel wat om over te glimlachen toen het begon te regenen en koud begon te worden en de muizen tot de conclusie kwamen dat het binnen warmer was en bij ons in huis kwamen wonen. Grote Joe hield van de muizen – hij zette zelfs eten voor ze klaar, wat voor oma Wolf een reden was om tegen hem tekeer te gaan en hem een draai om zijn oren te geven. Maar Grote Joe kon maar niet begrijpen waarom ze hem sloeg en

ging dus gewoon door met de muizen te voeren. Oma Wolf zette muizenvallen neer, maar Charlie en ik vonden ze steeds en lieten ze dichtklappen. In het hele najaar lukte het haar maar één keer om er een te vangen.

Die muis kreeg de mooiste begrafenis die ooit voor een muis is georganiseerd. Grote Joe ging voor in de rouwdienst en hief namens ons allemaal een klaagzang aan. Molly, Charlie en ik dolven het graf, en toen we de muis ter aarde hadden besteld, legde Molly een berg bloemen op het graf en zong *What a friend we have in Jesus*. Dat deden we allemaal aan de voet van de boomgaard, waar de appelbomen ons aan de blikken van oma Wolf onttrokken. Ze kon ons daar ook niet horen. Na afloop gingen we in een kring om het graf zitten en aten een begrafenismaal, dat uit bramen bestond. Grote Joe onderbrak zijn klaagzang om de bramen te eten, en daarna gingen we met z'n allen, met onze monden zwart van het bramensap, rond het graf van de muis staan en zongen *Oranges and Lemons*.

Oma Wolf probeerde van alles om van de muizen af te komen. Ze legde onder de gootsteen in de bijkeuken gif neer. Wij veegden het weer op. Ze vroeg Bob James, een man met een kromme neus uit het dorp, die met toverspreuken wratten kon genezen, om naar ons huis te komen en de muizen met zijn spreuken te verjagen. Hij probeerde het wel, maar het lukte niet. En dus moest ze ten slotte uit wanhoop

haar toevlucht nemen tot een ander soort maatregel: ze joeg de muizen met een bezem het huis uit. Maar ze kwamen net zo snel weer naar binnen. Door dit alles ging ze nog akeliger tegen ons doen dan eerst. Maar voor Charlie en mij woog iedere klap die ze ons gaf ruimschoots op tegen het plezier dat we hadden als we zagen hoe waanzinnig bang ze van de muizen was en haar als een oude toverkol hoorden gillen.

“s Avonds in bed veranderde ons ‘oma Wolf’ - verhaal iedere keer als we het vertelden. De kolonel en oma Wolf kregen nu geen kinderen meer die op mensen leken, maar in plaats daarvan schonk ze het leven aan reusachtige muizenbaby's, die allemaal een grote lange staart hadden en nerveus met hun snorharen trilden. Maar na wat ze daarna deed, kwamen we tot de conclusie dat zelfs dat akelige lot nog veel te goed voor haar was.

Hoewel oma Wolf Molly van tijd tot tijd sloeg, werd het ons al gauw duidelijk dat ze haar een stuk aardiger vond dan de rest. Daar had ze een aantal goede redenen voor. Meisjes waren aardig, zei oma Wolf vaak tegen ons, meisjes waren niet ruw en grof zoals jongens. Bovendien was ze dik bevriend met de vader en moeder van Molly, die net als wij in een huisje op het landgoed van de kolonel woonden – Molly's vader werkte in de stallen bij het Grote Huis. Molly's ouders waren fatsoenlijke mensen, zei oma Wolf tegen ons; nette, godvrezende mensen die hun dochter een behoorlijke

opvoeding hadden gegeven. En met ‘behoorlijk’ bedoelde ze ‘streng’. Uit wat Molly ons vertelde, begrepen we dat ze ook streng waren. Ze werd steeds naar haar kamer gestuurd, of om het minste geringste door haar vader afgeranseld. Ze was het enige kind van een al wat ouder echtpaar, en Molly zei vaak dat haar ouders wilden dat ze in alles volmaakt was. Het kwam ons eigenlijk wel goed uit dat oma haar familie goedkeurde, want anders weet ik zeker dat ze Molly verboden zou hebben om bij ons langs te komen. Maar het was nu zo dat oma Wolf zei dat Molly een goede invloed op ons had, en dat ze ons wat manieren kon bijbrengen, waardoor we misschien een beetje minder ruw en grof zouden worden. En dus ging Molly, goddank, iedere middag met ons mee uit school naar huis om daar wat te eten.

Niet lang na de begrafenis van de muis was Grote Joe jarig. Charlie en ik hadden wat pepermuntballetjes voor hem gekocht in het dorpswinkeltje van mevrouw Bright – daar was hij gek op – en Molly bracht een cadeautje voor hem mee in een bruin doosje met luchtgaten erin en elastiekjes eromheen. Tijdens de les had ze het tussen de struiken achter het schoolplein verstopt. Het was alleen maar omdat we haar zaten te plagen dat ze ons onderweg naar huis liet zien wat het was. Het was een dwergmuis, het liefste muisje dat ik ooit gezien had, met veel te grote oren en verbaasde kraaloogjes. Toen ze hem met de achterkant van haar vinger

aaide, ging hij rechtop in het doosje zitten en trilde met zijn snorharen naar ons. Ze gaf hem na het eten aan Grote Joe, toen we in de boomgaard waren en oma Wolf ons vanuit het huis niet kon zien. Ze zat altijd op te letten wat we aan het doen waren. Grote Joe gaf Molly zo'n stevige knuffel dat ik dacht dat hij haar nooit meer los zou laten. Hij bewaarde de muis die hij voor zijn verjaardag had gekregen apart in het doosje dat Molly hem had gegeven en verstopte hem in een la in de kast op zijn slaapkamer – hij zei dat het buiten in het schuurtje, waar hij al zijn andere diertjes bewaarde, te koud voor hem was. De muis werd meteen zijn lievelingsdier. We probeerden allemaal om Grote Joe duidelijk te maken dat hij er nooit iets over tegen oma Wolf mocht zeggen, want als ze er ooit achter zou komen, zou ze zijn muis afpakken en hem doodmaken.

Ik weet niet hoe ze erachter kwam, maar toen we een paar dagen later uit school thuiskwamen, zat Grote Joe in zijn kamer op de vloer. Hij huilde tranen met tuiten. Naast hem op de grond stond zijn lege la. Oma Wolf kwam de kamer binnen rennen en zei dat ze geen vieze akelige beesten in haar huis wilde hebben. En wat nog erger was: om te voorkomen dat hij ooit een van zijn andere dieren mee naar binnen zou nemen, had ze ze allemaal opgeruimd – de hazelworm, de twee hagedissen, de egel. De hele dierenfamilie van Grote Joe was verdwenen, en hij was erg

verdrietig. Molly schreeuwde tegen haar dat ze een gemeen oud wijf was en dat ze naar de hel zou gaan als ze doodging, waarna ze huilend naar haar eigen huis rende.

Die avond bedachten Charlie en ik een verhaal. In dit verhaal zouden we de volgende dag rattenkruit in oma Wolfs thee doen, zodat ze dood zou gaan. Uiteindelijk zijn we ook van haar afgekomen, maar gelukkig hadden we daar geen rattenkruit voor nodig. Er gebeurde namelijk een wonder, een heel mooi wonder.

Om te beginnen stierf de vrouw van de kolonel in haar rolstoel, zodat we haar toch niet in het meer hoefden te duwen. Toen ze thee zat te drinken, stikte ze in een stuk cake, en ondanks moeders pogingen om haar te redden, hield ze gewoon op met ademen. Er werd een grote begrafenisplechtigheid gehouden, waar we allemaal heen moesten. Ze lag in een glimmende kist met zilveren handvatten. De kist was bedolven onder de bloemen. De dominee zei dat ze erg geliefd was in de parochie, en dat ze haar leven lang begaan was geweest met het lot van iedereen die op het landgoed woonde – dat was voor ons allemaal nieuw.

Na afloop van de dienst werd de vloer van de kerk geopend en lieten ze haar onder het gezamenlijk zingen van Abide with me in het familiegraf zakken. En ik stond de hele tijd te denken dat ik liever in vaders eenvoudige kist zou

willen liggen en buiten begraven worden, waar de zon schijnt en de wind waait, en niet in een of ander somber gat met een stel dode familieleden om me heen. Moeder moest Grote Joe halverwege het zingen mee naar buiten nemen, omdat hij weer luidkeels Oranges and Lemons begon te zingen en het haar niet lukte om hem daarmee te laten ophouden. Oma Wolf ontblootte haar tanden – dat doen wolven immers altijd – en fronste afkeurend haar voorhoofd. Wat we toen nog niet wisten, was dat ze heel binnenkort bijna helemaal uit ons leven zou verdwijnen, samen met haar woede, haar bedreigingen en afkeurende blikken.

En zodoende was moeder opeens, tot onze onuitsprekelijke vreugde, weer bij ons thuis, en we hoopten dat het enkel een kwestie van tijd zou zijn voordat oma Wolf weer naar het dorp zou vertrekken. Er was voor moeder geen werk meer in het Grote Huis, er was geen vrouw des huizes meer voor wie ze als dienstmeid kon werken. Ze was weer thuis, en we konden dagelijks merken dat ze langzaam maar zeker weer zichzelf begon te worden. Het was prachtig om te zien hoe ze knetterende ruzie had met oma Wolf, vaak over de manier waarop oma Wolf Grote Joe behandelde. Moeder zei dat ze daar, nu ze weer de hele dag thuis was, geen genoeg meer mee nam. We luisterden naar ieder woord en genoten van elk moment. Maar al deze nieuwe vreugde had ook zijn schaduwzijde. We konden merken dat, nu

moeder geen werk meer had en er geen geld meer binnenkwam, de situatie steeds nijpender begon te worden. Er zat geen geld in de mok op de schoorsteenmantel, en iedere dag stond er minder eten op tafel. We kregen een tijdje alleen maar aardappelen te eten, en we wisten maar al te goed dat de kolonel ons vroeg of laat uit ons huisje zou zetten. Het wachten was enkel op de klop op de deur. Ondertussen leden we steeds meer honger.

Het was Charlies idee om te gaan stropen: zalm, zeeforel, konijnen, en als we geluk hadden konden we zelfs herten vangen, zei hij. Vader had vroeger wel eens gestroopt, zodat Charlie wist wat hij moest doen. Molly en ik zouden op de uitkijk staan terwijl hij strikken zette of stond te vissen. En dus trokken we er, steeds als we samen weg konden, bij zonsondergang of zonsopgang op uit om op het landgoed van de kolonel te gaan stropen: we stroopten in het woud van de kolonel, of in diens rivier, waar een heleboel zeeforel en zalm zat. We konden Grote Joe niet meenemen, omdat hij elk moment kon gaan zingen en daarmee de aandacht zou trekken. Bovendien zou hij het ook aan moeder hebben verteld. Hij vertelde haar altijd alles.

We hadden succes: we kwamen met een heleboel konijnen terug, een stuk of wat forellen en één keer zelfs met een zalm van meer dan zes kilo. Nu hadden we dus wat te eten bij onze aardappelen. We zeiden niet tegen moeder dat

we op het land van de kolonel waren geweest. Ze zou iets dergelijks helemaal niet goed hebben gevonden, en we wilden beslist niet dat oma Wolf erachter zou komen, omdat die het vast en zeker meteen aan de kolonel zou hebben doorgegeven. “Mijn vriend, de kolonel,” zei ze altijd. Ze sprak altijd vol lof over hem. We wisten dus dat we uit moesten kijken. We zeiden dat we onze konijnen in de boomgaard hadden gevangen en dat de vis uit de beek in het dorp kwam. De forel die je daar kon vangen was maar klein, maar dat wisten zij niet. Charlie zei dat de zalm de beek opgezwommen moest zijn om kuit te schieten, wat natuurlijk voorkwam. Charlie kon altijd goed leugens vertellen, en meestal geloofden ze hem nog ook. Goddank.

Molly en ik stonden altijd op de uitkijk terwijl Charlie strikken zette of zijn visnetten in het water liet zakken.

Lambert, de opzichter van de kolonel, was dan wel oud, maar hij was ook erg slim, en we wisten dat hij zijn hond op ons los zou laten als hij ons bij het stropen betrapte. Toen we op een avond bij de brug zaten terwijl Charlie verder stroomafwaarts met zijn netten bezig was, pakte Molly opeens mijn hand beet en hield die stevig vast. “Ik ben bang in het donker,” fluisterde ze. Ik had me nog nooit zo gelukkig gevoeld.

Toen de kolonel de volgende dag bij ons thuis kwam, dachten we dat hij was gekomen omdat iemand ons misschien

gezien had of dat hij ons uit ons huis wilde zetten. Maar dat was geen van beide het geval. Oma Wolf leek zijn komst verwacht te hebben, en dat was vreemd. Ze liep naar de voordeur en nodigde hem uit om binnen te komen. Hij knikte naar moeder en wierp ons vervolgens een afkeurende blik toe. Terwijl oma Wolf de kolonel vroeg te gaan zitten, gebaarde ze naar ons dat we naar buiten moesten gaan. We probeerden het gesprek af te luisteren, maar Grote Joe kon zich niet goed stilhouden, zodat we tot later moesten wachten om het slechte nieuws te vernemen. Maar zoals bleek, was het helemaal geen slecht nieuws. Het was juist goed nieuws. Het was het beste nieuws dat we in tijden te horen hadden gekregen.

Toen de kolonel vertrokken was, riep oma Wolf ons naar binnen. Ik kon zien dat ze helemaal glom van eigenwaan en zelfingenomenheid. “Je moeder zal alles uitleggen,” sprak ze plechtig. Ze zette haar hoedje op. “Ik moet meteen naar het Grote Huis. Er ligt werk op me te wachten.”

Moeder wachtte tot ze weg was. Terwijl ze ons het nieuws vertelde, kon ze een glimlach niet onderdrukken. “Luister eens,” begon ze, “jullie weten toch nog wel dat jullie oudtante vroeger als huishoudster in het Grote Huis heeft gewerkt?”

“En dat de vrouw van de kolonel haar eruit heeft geschopt,” zei Charlie.

“Ja, ze is toen haar baan kwijtgeraakt,” ging moeder verder.

“Maar nu de vrouw van de kolonel is overleden, schijnt de kolonel haar weer als huishoudster in dienst te willen nemen. Ze krijgt een eigen kamer in het Grote Huis. Ze vertrekt zo gauw mogelijk bij ons.”

Ik had het gevoel dat ik moest juichen, maar ik wist me te bedwingen.

“En ons huis?” vroeg Charlie. “Gaat die ouwe zak ons toch op straat zetten?”

“Nee, lieverd. We blijven hier,” antwoordde moeder. “Hij zei dat zijn vrouw me altijd graag had gemogen en dat hij haar heeft moeten beloven dat hij voor mij zou zorgen als er ooit iets met haar zou gebeuren. En hij komt die belofte nu na. Je kunt over de kolonel zeggen wat je wilt, maar hij is wel een man van zijn woord. Ik ben met hem overeengekomen dat ik de was voor hem doe en ook het verstelwerk. Het grootste deel daarvan kan ik thuis doen. Dan komt er dus toch weer wat geld binnen. We redden ons wel. Zijn jullie nu blij? We blijven hier wonen!”

Toen barstte er een gejuich los. Grote Joe juichte ook, zelfs nog harder dan wij. Wij bleven dus in ons huis wonen en oma Wolf zou vertrekken! We voelden ons bevrijd, en alles was weer in orde. Voorlopig, althans.

§

Omdat ze allebei ouder waren, Molly twee jaar en Charlie

drie, renden ze ook altijd harder dan ik. Het lijkt of ik het grootste deel van mijn leven niet anders heb gedaan dan kijken hoe ze voor me uit renden, en hoe ze door het hoge weidegras sprongen. Molly's vlechten zwaaiden om haar hoofd, en ik hoorde ze samen lachen. Als hun voorsprong te groot werd, kreeg ik soms het gevoel dat ze mij er eigenlijk niet bij wilden hebben. Dan begon ik steeds tegen hen te jammeren dat ik me ellendig en in de steek gelaten voelde en dan bleven ze op me staan wachten tot ik hen had ingehaald. Een paar keer gebeurde het dat Molly terug kwam rennen en mijn hand beetpakte.

Als we niet bezig waren met het stropen van vis of met het jatten van appels uit de boomgaard van de kolonel – volgens mij vonden we het gevaar dat we betrappt zouden worden nog het spannendste van alles – zwierven we vaak zomaar wat door het landschap. Molly kon als een kat in een boom klauteren. Ze was veel sneller dan wij. Soms gingen we naar de rivieroever om naar de ijsvogels te kijken, die laag over het water scheerden. Of we gingen zwemmen in de Okement Pool, waar allemaal wilgen omheen stonden. Het water was er donker, diep en geheimzinnig. Er kwam daar nooit iemand.

Ik herinner me nog de dag dat Molly Charlie uitdaagde om al zijn kleren uit te trekken, en tot mijn verbazing deed hij dat nog ook. Vervolgens trok zij ook haar kleren uit en renden ze allebei gierend van de lach poedelnaakt het water in. Toen ze

riepen dat ik hetzelfde moest doen, wilde ik dat niet, niet waar Molly bij was. En dus bleef ik kniezend op de oever zitten en keek hoe ze in het water spatten en giechelden, en de hele tijd wilde ik dat ik de moed had om te doen wat Charlie gedaan had, dat ik daar bij hen in het water was. Na afloop trok Molly achter een struik haar kleren aan en zei dat we niet mochten kijken, maar dat deden we toch. Dat was de eerste keer dat ik een meisje zonder kleren zag. Ze was erg mager en bleek, en ze stond haar vlechten uit te wringen of het natte handdoeken waren.

Het duurde een paar dagen voordat ze mij zover hadden gekregen dat ik ook het water in ging. Molly stond tot aan haar middel in de rivier en hield haar handen voor haar ogen. “Kom op, Tommo,” riep ze. “Ik zal niet kijken. Dat beloof ik.” En omdat ik niet wilde dat ik weer buitengesloten werd, trok ik mijn kleren uit en rende naar de rivier. Onder het lopen hield ik mijn handen voor mijn piemel voor het geval Molly toch stiekem stond te kijken. Na die eerste keer voelde ik geen enkele schroom meer.

Soms, als we moe waren van al die stoeipartijen, gingen we in het ondiepe gedeelte liggen om zomaar wat te praten. We lieten de rivier over ons heen kabbelen. En praten dat we deden! Molly zei op een keer dat ze het liefst dood wilde, dat ze daar op die plek en op dat moment wilde sterven, dat ze wilde dat het nooit morgen zou worden, omdat morgen nooit

zo goed zou kunnen zijn als vandaag. “Dat weet ik,” zei ze. Ze ging rechtop in de rivier zitten en raapte een handjevol kiezelsteentjes van de bodem. “Ik ga de toekomst voorspellen. Dat heb ik de zigeuners wel eens zien doen.” Ze maakte een kom van haar handen en schudde de steentjes heen en weer. Ze deed haar ogen dicht en gooide ze vervolgens op de modderige oever. Toen ging ze boven de steentjes op haar knieën zitten en sprak langzaam en op ernstige toon, alsof ze ze las. “De steentjes zeggen dat we altijd bij elkaar zullen zijn, wij drieën. Ze zeggen dat we, zolang we bij elkaar blijven, altijd gelukkig zullen zijn.” Ze keek op en glimlachte naar ons. “En de steentjes spreken altijd de waarheid,” zei ze. “Jullie komen dus nooit meer van me af.”

Gedurende een jaar of twee hadden de steentjes het bij het rechte eind. Maar toen werd Molly ziek. Op een dag was ze niet op school. Ze had roodvonk, zei meester Munnings tegen ons, en ze was heel erg ziek. Na het avondeten gingen Charlie en ik naar haar huis. We hadden wat lathyrus meegenomen die moeder voor haar had geplukt - omdat die van alle bloemen die ze kende het lekkerst roken, zei ze. We wisten dat we niet naar binnen mochten om met haar te praten, omdat roodvonk erg besmettelijk was, maar het leek of Molly's moeder helemaal niet blij was toen ze ons op de stoep zag staan. Ze zag er altijd al vaal en somber uit, maar op die dag was ze ook nog eens boos. Ze pakte de bloemen wel

aan, maar ze keek er amper naar en zei dat het beter was als we niet meer langskwamen. Toen verscheen Molly's vader achter haar in de deuropening. Hij zag er nors en onverzorgd uit en zei dat we moesten maken dat we wegkwamen, dat we Molly stoorden in haar slaap. Terwijl ik aanstalten maakte om terug te lopen, stond ik de hele tijd te denken hoe ongelukkig Molly moest zijn in dat smerige kleine huisje met zo'n vader en moeder, en dat bomen altijd op de verkeerde vaders terechtkwamen. We bleven nog even aan het eind van het tuinpad staan en keken om, in de hoop dat Molly voor haar slaapkamerraam zou verschijnen om naar ons te zwaaien. Maar toen dat niet gebeurde, begrepen we dat ze heel ernstig ziek moest zijn.

Sinds we niet meer naar de zondagsschool gingen, hadden Charlie en ik nooit meer gebeden, maar nu deden we dat wel. Samen met Grote Joe knielden we voor het slapengaan naast elkaar en baden iedere avond dat Molly niet dood zou gaan. Joe zong Oranges and Lemons en daarna zeiden we tezamen Amen. En omdat we het zekere voor het onzekere namen, liepen we ook de hele tijd met gekruiste vingers.

23:50

Ik weet niet of ik, zelfs toen ik nog op de zondagsschool zat, ooit echt in God heb geloofd. In de kerk keek ik steeds naar Jezus die daar op het glas-in-loodraam aan het kruis hing, en had dan medelijden met hem omdat ik kon zien hoe wreed zijn straf was en hoeveel pijn hij leed. Ik wist dat Jezus een goede, vriendelijke man was. Maar ik heb nooit echt begrepen waarom God, die nota bene zijn vader was, en ook nog eens almachtig en sterk, toestond dat de mensen hem dit aandeden en hem zo lieten lijden. Ik geloofde in die tijd – en nu nog – dat gekruiste vingers en Molly's steentjes net zo betrouwbaar of onbetrouwbaar zijn als bidden tot God. Maar dat moet ik eigenlijk niet zeggen, want als God niet bestaat, kan er ook geen hemel zijn. Vannacht wil ik, met alles wat ik in me heb, geloven dat er een hemel is en dat, zoals vader zei, er een leven na de dood is, dat de dood niet het einde betekent, en dat we elkaar ooit eenmaal zullen weerzien.

In de tijd dat Molly met roodvonk ziek op bed lag, ontdekten Charlie en ik dat Molly's steentjes ons misschien op een bepaalde manier in de steek hadden gelaten, maar dat ze ons ook op een andere manier wel degelijk de waarheid hadden verteld: met haar erbij, met z'n drieën, waren we echt gelukkig, en zonder haar niet. We waren tot nu toe, als we er met z'n drieën op uittrokken om de vis van de kolonel te stropen, nooit betrapt. We waren wel een paar keer op het nippertje aan de oude Lambert en zijn hond ontsnapt, maar ons uitkijksysteem had altijd prima gewerkt. Op de een of andere manier hoorden we hen altijd aankomen en maakten dan snel dat we wegkwamen. Maar de eerste de beste keer dat Charlie en ik zonder Molly gingen stropen, liep het fout, heel erg fout zelfs, en dat was mijn schuld.

We hadden een prima nacht uitgekozen om te gaan stropen. Het was windstil, zodat we iemand al van ver zouden horen aankomen. Toen ik samen met Molly op de uitkijk stond, had ik me nooit slaperig gevoeld, en als we de oude Lambert en zijn hond aan hoorden komen, had Charlie altijd nog tijd genoeg om uit de rivier te komen en konden we allemaal tijdig een goed heenkomen zoeken. Maar het lukte me die nacht niet om me te concentreren. Terwijl Charlie stroomafwaarts met zijn netten bezig was, had ik me behaaglijk, misschien té behaaglijk, op onze vaste plek bij de brug genesteld. Maar nadat ik daar een tijdje had gezeten, viel

ik gewoon in slaap. Meestal kost het me moeite om in slaap te komen, maar als ik eenmaal slaap, slaap ik erg vast.

Ik merkte pas dat er iets fout ging toen ik een hond aan mijn hals voelde snuffelen. Meteen daarna begon hij in mijn gezicht te blaffen. De oude Lambert trok me overeind. Even verderop stond Charlie midden in de maanverlichte rivier de netten in te halen.

“Als het die jongens van Peaceful niet zijn! Schavuiten!” gromde Lambert. “Op heterdaad betrap! Jullie zijn er gloeiend bij, begrijp dat goed.”

Charlie had me op dat moment in de steek kunnen laten. Hij had kunnen ontsnappen. Hij had kunnen maken dat hij wegwam, maar zo is Charlie niet. Zo is hij nooit geweest.

Lambert hield zijn geweer op ons gericht en liep met ons terug langs de rivier in de richting van het Grote Huis. Van tijd tot tijd haalde zijn hond uit naar onze hielen, alsof hij ons eraan wilde herinneren dat hij er ook nog steeds was, en dat hij ons met huid en haar zou verslinden als we het zouden wagen om ervandoor te gaan. Lambert sloot ons op in de stallen en liet ons alleen. We wachtten in het donker, midden tussen de paarden die kauwend en snuivend heen en weer stonden te schuiven. Even later zagen we het licht van een lamp naderen en hoorden we voetstappen en stemmen. De kolonel kwam op zijn pantoffels en in zijn kamerjas de stal binnen. Hij had oma Wolf bij zich, die er zelfs met haar

slaapmuts op net zo kwaadaardig uitzag als de hond van Lambert.

De kolonel keek ons om beurten aan en schudde vol afkeer zijn hoofd. Maar oma Wolf was de eerste die wat zei. “Ik heb me nog nooit van m’n leven zo diep geschaamd,” zei ze. “Mijn eigen familie nog wel. Jullie zijn een grote schande voor de familie. En dat na alles wat de kolonel voor ons heeft gedaan. Ordinaire dieven, dat zijn jullie! Ordinaire dieven, en meer niet!”

Toen ze uitgepraat was, nam de kolonel het woord. “Er is maar één manier om kwajongens als jullie een lesje te leren,” zei hij. “Ik zou met jullie naar de rechter kunnen stappen, maar omdat ik dat zelf ben, kunnen we ons die moeite net zo goed besparen. Ik kan jullie straf beter meteen bepalen. Jullie zorgen dat jullie morgenochtend om tien uur precies hier zijn, dan geef ik jullie elk de afranseling die jullie dubbel en dwars verdiend hebben. Daarna blijven jullie hier en gaan de hondenhokken schoonmaken. Jullie mogen pas weg als ik dat zeg. Ik hoop dat dat jullie leert dat je niet op mijn land moet gaan stropen.”

Toen we thuiskwamen moesten we moeder alles vertellen wat we gedaan hadden, alles wat de kolonel had gezegd. Charlie was het grootste deel van de tijd aan het woord. Moeder zat stil te luisteren. Haar gezicht vertoonde geen enkele uitdrukking. Toen ze sprak, was dat bijna op een

fluistertoon. “Ik kan jullie één ding verzekeren,” zei ze. “Jullie worden niet afgeranseld. Over m’n lijk.” Toen sloeg ze haar ogen op en keek ons aan. Haar ogen stonden vol tranen. “Waarom? Jullie zeiden dat jullie altijd in de beek gingen vissen. Dat hebben jullie zelf gezegd. O, Charlie, o, Tommo.” Grote Joe streelde haar haren. Hij was erg onrustig en volkomen van streek. Ze klopte hem zachtjes op zijn arm. “Het is goed, Joe. Ik ga morgen met ze mee naar het Grote Huis. Ik vind het niet erg dat jullie de hondenhokken moeten schoonmaken – dat hebben jullie verdiend. Maar daar moet het bij blijven. Wat er ook gebeurt, ik zal niet toestaan dat die man jullie ook maar met één vinger aanraakt.”

Moeder hield zich aan haar woord. Hoe ze dat deed en wat er gezegd werd, zijn we nooit te weten gekomen, maar de dag nadat moeder en de kolonel in zijn studeerkamer met elkaar hadden gesproken, moesten we van haar voor de kolonel gaan staan en onze excuses aanbieden. En na een lange zedenpreek over het onbevoegd betreden van particulier terrein zei de kolonel dat hij van gedachten veranderd was en dat we geen afranseling zouden krijgen, maar dat we in plaats daarvan iedere zaterdag en zondag, tot aan de kerst, zijn hondenhokken moesten schoonmaken.

Dat bleken we helemaal niet erg te vinden, want hoewel de stank soms ondraaglijk kon zijn, liepen de honden de hele tijd om ons heen te kwispelstaarten. Ze waren blij dat wij er waren

en vaak onderbraken we ons werk om ze te aaien. We letten dan wel altijd goed op dat niemand ons zag. We hadden voor één van de honden een bijzondere voorkeur, een teef die Bertha heette. Haar vacht was bijna helemaal wit. Ze had één bruine poot en de mooiste ogen die je je voor kunt stellen. Ze stond altijd vlakbij als we stonden te schuren en te vegen en keek ons vol bewondering aan. Iedere keer als ik haar in de ogen keek, moest ik aan Molly denken. Molly's ogen hadden ook, net als Bertha, de kleur van heidehoning.

We moesten voorzichtig zijn, want oma Wolf, die zichzelf nu belangrijker leek te vinden dan ooit, kwam vaak het erf opgelopen om zich ervan te overtuigen dat we ons werk goed deden. Ze maakte dan altijd wel een akelige opmerking, zoals 'Net goed', of 'Dat zal jullie leren', of 'Jullie zouden je diep moeten schamen'. Ze zei het altijd met afkeuring in haar stem en een pijnlijke zucht. Aan het slot kwam er meestal een gemene opmerking over moeder. "Maar ja, met zo'n moeder is het natuurlijk niet allemaal jullie eigen schuld."

Toen werd het kerstavond en zat onze straftaak er eindelijk op. We namen roerend afscheid van Bertha en renden voor de laatste keer langs de oprijlaan van de kolonel naar huis. Terwijl we weglieden, maakten we keiharde scheetgeluiden. Toen we thuiskwamen, wachtte ons daar het allermooiste kerstcadeau dat we ons hadden kunnen wensen: zodra we de deur opendeden, zagen we Molly zitten. Ze glimlachte naar

ons. Ze was nog erg bleek, maar ze was in ieder geval weer bij ons. We waren weer bij elkaar. Haar haar was een stuk korter, ze had geen vlechten meer en op de een of andere manier zag ze er ineens heel anders uit. Ze was geen meisje meer. Ze had nu een ander soort schoonheid, een schoonheid die in mij een nieuwe, nog heviger liefde deed ontwaken.

Ik denk dat ik, zonder het te beseffen, mezelf terwijl ik opgroeide constant vergeleken had met Molly en Charlie.

Iedere dag raakte ik er steeds meer – en steeds pijnlijker – van bewust dat ik een heel stuk op hen achterliep. Ik was niet alleen kleiner en een stuk langzamer dan zij – dat had ik nooit prettig gevonden, maar daar was ik ondertussen wel aan gewend geraakt. Het probleem was dat het me duidelijk begon te worden dat de kloof tussen ons veel dieper was, en ook steeds breder leek te worden. Het begon eigenlijk toen Molly naar de Grote klas ging. Ik was nog steeds een Kleintje, en langzaam maar zeker groeiden we uit elkaar. Maar omdat we nog steeds samen op de dorpsschool zaten, maakte ik me daar niet al te druk om, want ik was tenminste nog steeds bij hen in de buurt. We liepen samen naar school, aten samen onze boterhammen zoals we dat altijd hadden gedaan – in de bijkeuken van de pastorie, waar de vrouw van de dominee ons altijd limonade kwam brengen – en na schooltijd liepen we ook weer samen naar huis.

Ik keek de hele dag uit naar die lange wandeling naar huis,

als de schooldag erop zat en hun andere vrienden er niet bij waren, en we die vreselijke meester Munnings tot de volgende dag niet hoefden te horen of te zien. We renden de heuvel af naar de beek, trokken onze grote, zware laarzen uit en gunden onze pijnlijke voeten en tenen dan eindelijk even rust. We zaten altijd op de oever en wriemelden met onze tenen in het zalig koele water. We gingen in het gras tussen de boterbloemen aan de rand van de beek liggen en keken dan naar de wolken die langs de hemel trokken, en naar de kraaien die zich op de wind lieten meedrijven of jacht maakten op een krijsende buizerd. Daarna volgden we de beek in de richting van ons huis. We waadden met onze voeten door de modder die zich tussen onze tenen perste. Het is eigenlijk vreemd dat ik me nu pas realiseer dat er een tijd was dat ik van de geur van modder hield, van de manier waarop het aanvoelde, en van het pretmaken in de modder aan de oever van die beek. Dat is nu wel anders.

Maar toen kwam er plotseling, vlak na mijn twaalfde verjaardag, aan dat pretmaken voorgoed een eind. Charlie en Molly gingen van school en ik bleef als enige achter. Ik was nu een van de Groten, ik zat bij meester Munnings in de klas en ik had nu een nog grotere hekel aan hem. Mijn hekel aan hem was zelfs groter dan de angst die ik voor hem voelde. Ieder ochtend als ik wakker werd, zag ik de dag met angst en beven tegemoet. Charlie en Molly hadden allebei werk

gevonden bij het Grote Huis - bijna iedereen uit het dorp werkte daar, of op het landgoed. Molly was tweede dienstmeisje en Charlie werkte in de hondenhokken en de stallen, waar hij voor de jachthonden en de paarden moest zorgen, wat hij trouwens met plezier deed. Molly kwam lang niet zo vaak meer bij ons op bezoek als vroeger - ze werkte, net als Charlie, zes dagen per week. Ik zag haar dus amper.

Charlie kwam pas 's avonds laat thuis, net als vader vroeger, en dan hing hij zijn jas aan vaders haakje en zette zijn laarzen buiten op de stoep, op de plek waar vaders laarzen vroeger altijd stonden. Als hij 's winters binnenkwam uit de kou, warmde hij zijn voeten in het onderste deel van het fornuis, net zoals vader dat vroeger altijd deed. Dat was de eerste keer van mijn leven dat ik ooit echt jaloers op Charlie was. Ik wilde mijn voeten ook in het fornuis warmen, en net als Charlie na een dag hard werken thuiskomen en geld verdienen, en niet net zo'n piepstemmetje hebben als de kleine kinderen uit de klas van juffrouw McAllister. Maar het liefst van al wilde ik weer bij Molly zijn. Ik wilde dat we weer met z'n drieën bij elkaar konden zijn en dat alles weer net zo was als vroeger. Maar niets blijft hetzelfde. Dat heb ik toen geleerd, en nu weet ik dat dat ook zo is.

Als Charlie en ik 's avonds in bed lagen, viel Charlie gewoon in slaap. We bedachten geen verhalen meer. Als ik Molly zag, en dat was nu enkel nog op zondagen, deed ze nog

net zo aardig tegen me als vroeger, té aardig bijna, alsof ze me wilde beschermen en ze zichzelf meer als een soort moeder voor me beschouwde dan als een vriendin. Ik kon merken dat zij en Charlie nu in een andere wereld leefden. Ze praatten voortdurend over wat zich allemaal in het Grote Huis afspeelde, over de roddels die er de ronde deden, en over het Wolfmens, dat steeds op de loer lag – het was omstreeks deze tijd dat ze haar helemaal geen ‘oma’ meer noemden en haar ‘het Wolfmens’ begonnen te noemen. In die tijd hoorde ik ook voor het eerst de praatjes die over de kolonel en het Wolfmens de ronde deden. Charlie zei dat die twee al jaren iets met elkaar hadden – en dat dat algemeen bekend was. Dat was ook de reden geweest dat wijlen ‘mevrouw de kolonel’ haar er jaren geleden uit had geschopt. En nu woonden ze samen in het Grote Huis als man en vrouw, maar zij was degene die de broek aan had. Er was ook sprake van dat de kolonel soms sombere buien had, en dat hij zich dan de hele dag in zijn studeerkamer opsloot, en van de driftbuien die de kok kreeg als niet alles naar wens ging. Het was een wereld waarvan ik geen deel kon uitmaken, een wereld waarin ik niet thuishoorde.

Ik deed alles wat ik kon om bij hen belangstelling te wekken voor mijn leven op school. Ik vertelde hun dat we allemaal hadden gehoord dat juffrouw McAllister en meester Munnings laaiende ruzie hadden omdat hij weigerde de

kachel in de school aan te steken, en dat ze hem een gemene, wrede man had genoemd. Daar had ze ook nog eens gelijk in. Meester Munnings wilde nooit de kachel aansteken, tenzij er ijs op de plassen op het schoolplein stond, tenzij we zulke koude vingers hadden dat we niet meer konden schrijven. Hij schreeuwde terug dat hij de kachel alleen aan zou steken als hij dat nodig vond, en dat lijden een deel van het leven was, en ook nog eens goed voor de kinderziel. Charlie en Molly deden net of ze belangstelling toonden, maar ik kon merken dat dat niet zo was. Toen we op een dag samen bij de beek waren, draaide ik me om en zag dat ze hand in hand langs de oever bij me vandaan liepen. We hadden elkaars hand wel vaker vastgehouden, maar dan met z'n drieën tegelijk. Ik begreep meteen dat dit anders was. Terwijl ik naar hen keek, voelde ik plotseling een pijscheut in mijn hart. Volgens mij was het geen woede of jaloezie, maar meer een gevoel van verlies en verdriet.

Er waren nog wel momenten dat we met z'n drieën waren, maar dat kwam steeds minder vaak voor. Ik kan me de dag van het gele vliegtuig nog goed herinneren. We hadden geen van allen ooit eerder een vliegtuig gezien. We hadden er wel veel over gehoord, en er ook plaatjes van gezien, maar ik had tot op die dag nooit geloofd dat ze echt bestonden, dat ze echt konden vliegen. Je geloofde het pas als je er zelf een gezien had. Molly, Charlie en ik zaten bij de beek te vissen. We

vingen enkel stekelbaarsjes of, als we geluk hadden, beekforel – we hadden moeder moeten beloven dat we geen zalm meer zouden stropen.

Het was aan het eind van een zomermiddag en we stonden op het punt naar huis te gaan toen we in de verte het geluid van een motor hoorden. We dachten eerst dat het de auto van de kolonel was – zijn Rolls Royce was de enige auto in de wijde omtrek – maar toen beseften we allemaal op hetzelfde moment dat dit een heel ander soort motor was. Het geluid leek nu en dan op het haperende gezoem van duizenden bijen. En bovendien kwam het helemaal niet bij de weg vandaan; het kwam van ergens hoog boven ons. Verder stroomopwaarts klonk plotseling een luid gekrijs en gespetter. We zagen een vlucht eenden in paniek wegvliegen. We renden onder de bomen vandaan om beter te kunnen zien wat er aan de hand was. Het was een vliegtuig! We stonden geboeid te kijken terwijl het als een of andere lompe gele vogel boven onze hoofden cirkelde, waarbij de grote brede vleugels gevaarlijk op en neer schudden. We konden zien dat de piloot, die een vliegbril droeg, vanuit zijn cockpit naar ons keek. We stonden opgewonden naar hem te zwaaien en hij zwaaide terug. Hij begon steeds lager te vliegen. De koeien op de oever van de beek renden alle kanten op. Het vliegtuig ging landen, de neus van het toestel wipte nog een paar keer op en neer en even later reed het met horten en stoten over

het hobbelige weiland, waar het een meter of vijftig bij ons vandaan tot stilstand kwam.

De piloot stapte niet uit, maar gebaarde dat wij naar hem toe moesten komen. We aarzelden geen moment. “Ik kan hem beter laten draaien!” schreeuwde hij boven het geluid van de brullende motor uit. Hij deed zijn vliegbril omhoog en lachte naar ons. “Anders krijg ik hem misschien nooit meer aan de gang. Luister eens, volgens mij ben ik een beetje verdwaald. Die kerk daar op de heuvel, is dat de kerk van Lapford?”

“Nee,” riep Charlie terug. “Dat is de St. Jameskerk van Iddlesleigh.”

De piloot raadpleegde zijn kaart. “Iddlesleigh? Weet je dat zeker?”

“Ja!” riepen we.

“Verhip! Dan ben ik dus echt verdwaald. Maar goed dat ik even stopte, niet? Bedankt voor jullie hulp. Ik moet weer verder.” Hij deed zijn vliegbril weer omlaag en glimlachte naar ons. “Alsjeblieft. Houden jullie van pepermunt?” Hij stak zijn hand uit en gaf Charlie een zak met pepermuntballetjes. “Dag hoor,” zei hij. “Niet te dichtbij blijven staan. Daar gaat-ie!”

En met die woorden hobbelde het toestel langs de heg. De motor haperde een paar keer. Ik dacht dat het hem nooit zou lukken om op tijd op te stijgen. Maar dat lukte hem toch, zij

het op het nippertje, want hij raakte met zijn wielen de bovenkant van de heg. Even later begon hij te klimmen en steeg hij hoger. Hij maakte een scherpe bocht en kwam recht op ons afvliegen. We konden niet meer weglopen. Het enige dat we konden doen was ons voorover in het hoge gras laten vallen. We voelden de windstoot toen hij over ons heen vloog. Toen we ons omdraaiden, zagen we het toestel boven de bomen uitklimmen en wegvliegen. We zagen dat de piloot zat te lachen. Hij zwaaide. We keken hoe hij tot boven de kerk van Iddlesleigh steeg en vervolgens in de verte verdween. Het vliegtuig was weg, en wij lagen ademloos in de stilte die het achterliet.

We bleven een hele tijd in het hoge gras liggen en zagen boven ons een eenzame leeuwerik omhoogvliegen. Ondertussen lagen we op onze pepermuntballetjes te zuigen. Toen Charlie ze begon uit te delen, kregen we er elk vijf. Hij legde er ook vijf apart: die waren voor Grote Joe.

“Was dat echt?” zei Molly zachtjes. “Is dat echt gebeurd?”

“We hebben onze pepermunt,” zei Charlie, “dus dan moet het wel echt gebeurd zijn, denk je niet?”

“Vanaf nu,” zei Molly, “zal ik iedere keer dat ik pepermunt eet of een leeuwerik zie aan dat gele vliegtuig denken, en aan ons drieën, aan hoe we ons nu voelen.”

“Ik ook,” zei ik.

“Ik ook,” zei Charlie.

De meeste mensen in het dorp hadden het vliegtuig ook gezien, maar wij waren de enigen die het hadden zien landen, wij waren de enigen die met de piloot hadden gepraat. Daar was ik trots op – een beetje té trots, naar later bleek. Ik vertelde het verhaal, in een paar opgesmukte versies, steeds weer op school, en liet aan iedereen mijn pepermuntballetjes zien, alleen maar om te bewijzen dat ik de waarheid sprak. Maar iemand moet me verklikt hebben, want meester Munnings kwam meteen in de klas naar me toe en zei dat ik, zonder dat daar een aanleiding voor was, mijn zakken leeg moest halen. Ik had nog drie kostbare pepermuntballetjes over en hij pakte ze allemaal af. Daarna pakte hij mij aan een oor en sleepte me voor de klas, waar hij me zes klappen met zijn liniaal gaf, op zijn eigen gemene manier, met de scherpe kant omlaag op mijn knokkels. Terwijl hij me sloeg, keek ik hem recht in zijn ogen, net zo lang tot hij zijn blik afwendde. Ik had er dan wel niet minder pijn door, en ik denk ook niet dat hij daardoor spijt kreeg van wat hij deed, maar mijn koppige, uitdagende houding gaf me toch een goed gevoel terwijl ik terug naar mijn bank liep.

Toen ik die avond in bed lag, klopten mijn knokkels nog steeds van de pijn. Ik wilde Charlie vertellen wat er op school was gebeurd, maar ik wist dat alles wat met school te maken had hem de laatste tijd alleen maar verveelde, zodat ik er niet over begon. Maar hoe langer ik daar lag na te denken over

mijn knokkels en mijn pepermuntballetjes, hoe groter mijn verlangen werd om met hem te praten. Ik kon aan zijn ademhaling horen dat hij nog steeds wakker was. Ik dacht heel even dat dit misschien het juiste moment was om hem te vertellen wat er precies met vader was gebeurd, hoe ik hem al die jaren geleden in het bos had laten verongelukken. Dan zou hij tenminste wél belangstelling tonen. Ik probeerde het wel, maar het lukte me nog steeds niet om de moed te verzamelen om het hem te vertellen. Uiteindelijk vertelde ik hem alleen maar dat meester Munnings mijn pepermuntballetjes had afgepakt. “Ik heb de pest aan hem,” zei ik. “Ik hoop dat hij erin stikt.” Maar ik kon meteen merken dat hij niet luisterde.

“Tommo,” fluisterde hij. “Ik zit in de problemen.”

“Wat heb je nu weer uitgespookt?” vroeg ik hem.

“Ik zit echt zwaar in de puree, maar ik kon niet anders. Herinner je je Bertha nog, die bijna witte jachthond bij het Grote Huis? We waren allebei dol op haar.”

“Natuurlijk,” zei ik.

“Bertha is al die tijd mijn lievelingshond gebleven. En nu, afgelopen middag, komt de kolonel langs de hondenhokken en zegt tegen me...hij zegt dat hij Bertha af moet maken. Ik vraag hem waarom. Omdat ze een beetje oud, een beetje traag begint te worden, zegt hij. Omdat ze altijd als ze gaan jagen er in haar eentje vandoor gaat en verdwaalt. Ze kan niet

meer bij de jacht gebruikt worden, zegt hij, niemand heeft meer iets aan haar. Ik vroeg hem om Bertha niet af te maken, Tommo. Ik zei tegen hem dat ze mijn lievelingshond was. ‘Lievelingshond?’ zegt hij. Hij stond me uit te lachen. ‘Lievelingshond? Hoe kan iemand nu een lievelingshond hebben? Dat is allemaal sentimentele onzin. Het is er gewoon één uit de meute. Die hond is net zo stom als de rest, jongen, vergeet dat niet.’ Ik heb hem gesmeekt, Tommo. Ik zei tegen hem dat hij het niet moest doen. En toen werd hij echt boos. Hij zei dat het zijn jachthonden waren en dat hij ze een kogel door de kop kon jagen als hij dat nodig vond, en dat ik mijn grote mond moest houden. Weet je wat ik heb gedaan, Tommo? Ik heb haar meegenomen. Toen het donker was, ben ik er samen met haar vandoor gegaan, door de bossen zodat niemand ons kon zien.”

“En waar is ze nu?” vroeg ik. “Wat heb je met haar gedaan?”

“Herinner je je dat oude schuurtje van de houtvesterij in Ford’s Cleave Wood nog, waar vader vroeger altijd zijn spullen bewaarde? Daar heb ik haar voor vannacht naartoe gebracht. Ik heb haar wat te eten gegeven. Molly heeft wat vlees voor me uit de keuken gepikt. Daar zit ze voorlopig goed. Als het een beetje meezit, kan niemand haar horen.”

“Maar wat ga je morgen met haar doen? Wat doe je als de kolonel erachter komt?”

“Dat weet ik niet, Tommo,” zei Charlie. “Dat weet ik echt niet.”

We deden die nacht amper een oog dicht. Ik lag de hele tijd te luisteren of ik Bertha hoorde. Toen ik ten slotte in slaap viel, schrok ik steeds wakker omdat ik dacht dat ik Bertha had horen blaffen. Maar steeds was het enkel het gejack van een vos. En één keer was het een uil, die vlak voor ons raam zijn klaaglijke roep liet horen.

00:24

Zo lang ik hier ben, heb ik nog niet één keer een vos gezien. Dat is denk ik niet zo vreemd. Maar ik heb wel uilen gehoord. Ik zal nooit begrijpen hoe vogels te midden van al deze ellende kunnen overleven. Ik heb zelfs leeuweriken boven het niemandsland gezien. Dat gaf me altijd weer nieuwe hoop.

§

“Hij heeft het door,” fluisterde Charlie toen het de volgende morgen licht begon te worden. We lagen nog in bed. “Als de kolonel erachter komt dat Bertha verdwenen is, heeft hij meteen door dat ik dat gedaan heb. Maar ik zeg niet tegen hem waar ze is. Het kan me niet schelen wat hij doet, ik zeg het niet.”

Charlie en ik zaten zwijgend te ontbijten. We hoopten dat de onvermijdelijke bui niet zou losbarsten, maar we wisten ook dat dat vroeg of laat toch ging gebeuren. Grote Joe had ook in de gaten dat er iets niet in de haak was – als er iets

vervelends dreigde te gebeuren leek het altijd of hij dat lang van tevoren aanvoelde. Hij zat heen en weer te wiebelen en raakte zijn ontbijt niet aan. Dat was dus ook voor moeder een teken dat er iets niet in orde was. Als ze eenmaal argwaan koesterde, was het heel moeilijk om iets voor haar verborgen te houden, en die morgen mislukte ons dat volkomen.

“Komt Molly niet?” vroeg ze op ondervragende toon.

Op dat moment werd erg hard en nadrukkelijk op de voordeur geklopt. Ze wist meteen dat het Molly niet was. Het was nog veel te vroeg voor haar, en Molly klopte trouwens nooit op die manier. Volgens mij kon ze aan de gezichten van Charlie en mij ook al zien dat we een onwelkome bezoeker verwachtten. Zoals we al vreesden, was het de kolonel.

Moeder liet hem binnen. Hij wierp ons een boze blik toe. Hij zag bleek van woede en hield zijn lippen samengeperst. “Ik neem aan dat u weet waarom ik hier ben, mevrouw Peaceful,” begon hij.

“Nee, kolonel, dat weet ik niet,” zei moeder.

“Die kwajongen heeft het u dus nog niet verteld.” Hij sprak nu met stemverheffing en zwaaide met zijn wandelstok in de richting van Charlie. Terwijl de kolonel verder raasde, begon Grote Joe zachtjes te jammeren. Hij pakte moeders hand stevig beet.

“Die zoon van u is een ordinaire dief. Eerst steelt hij zalm uit mijn rivier. En nu heeft hij, terwijl hij nota bene bij mij in

dienst is, en er dus sprake zou moeten zijn van vertrouwen, een van mijn jachthonden gestolen. Ontken het maar niet, deugniet. Ik weet dat jij het gedaan hebt. Waar is die hond? Is ze soms hier? Wel?”

Moeder keek Charlie vragend aan. Ze wilde horen wat hij te zeggen had.

“Hij wilde haar doodschieten, moeder,” zei hij snel. “Ik kon niet anders.”

“Ziet u wel!” bulderde de kolonel. “Hij geeft het toe! Hij geeft het toe!”

Grote Joe zette het nu luidkeels op een janken. Moeder streek hem over zijn haar en probeerde hem gerust te stellen en te troosten terwijl ze tegen Charlie praatte. “Als ik het goed begrijp, heb je haar dus meegenomen omdat je niet wilde dat ze zou worden afgemaakt. Is dat zo, Charlie?”

“Ja, moeder.”

“Dat was verkeerd, Charlie, dat had je niet mogen doen.”

“Nee, moeder.”

“Ga je de kolonel vertellen waar je haar hebt verstopt?”

“Nee, moeder.”

Moeder dacht even na. “Dat had ik ook niet verwacht,” zei ze. Ze keek de kolonel recht in zijn gezicht. “Kolonel, heb ik het goed als ik zeg dat u, als u die hond wilde afmaken, dat wilde doen omdat u vindt dat ze niet meer geschikt is – als jachthond, bedoel ik?”

“Precies,” antwoordde de kolonel. “Maar wat ik met mijn eigen dieren doe, of waarom ik dat doe, gaat u niets aan, mevrouw Peaceful. Ik ben u geen uitleg schuldig.”

“Natuurlijk niet, kolonel,” zei moeder op vriendelijke, haast zalvende toon, “maar als u haar toch wilt afmaken, heeft u er vast geen bezwaar tegen dat ik haar van u over wil nemen en voor haar wil zorgen, neem ik aan?”

“U kunt met die rothond doen wat u wilt,” snauwde de kolonel. “Voor mijn part eet u het beest op. Maar uw zoon heeft hem van mij gestolen, en dat laat ik niet ongestraft.”

Moeder vroeg aan Grote Joe of hij de mok met geld van de schoorsteenmantel wilde pakken. “Alstublieft, kolonel,” zei ze, en gaf hem doodgemoedereerd een muntstuk uit de mok met geld. “Hier heeft u sixpence. Ik koop de hond van u, en voor een waardeloze hond is dat geen slechte prijs. Als ik de hond koop, is er geen sprake meer van diefstal. Bent u het daarmee eens?”

De kolonel was volkomen sprakeloos. Hij keek van het muntstuk in zijn hand naar moeder en naar Charlie. Hij haalde zwaar adem. Een paar tellen later hervond hij zijn zelfbeheersing, stak de munt in zijn vestzak en wees met zijn wandelstok naar Charlie. “Goed dan, maar je kunt ervan uit gaan dat je niet meer bij mij in dienst bent.” Na die woorden draaide hij zich abrupt om en ging ervandoor. De deur viel met een klap achter hem dicht. We luisterden naar het geluid

van zijn voetstappen op het grind, we hoorden het tuinhek piepen.

Charlie en ik waren bijna uitzinnig van vreugde en opluchting, maar we voelden daarnaast ook grote dankbaarheid en bewondering. Wat was onze moeder toch een geweldige vrouw! We gilden van opwinding en waren helemaal door het dolle heen van vreugde. Grote Joe was ook weer gelukkig. Hij sprong als een wildeman op en neer door de keuken en zong Oranges and Lemons.

“Ik weet niet waarom jullie zo buiten jezelf zijn,” zei moeder toen we allemaal weer een beetje tot bedaren waren gekomen. “Je weet toch dat je net je baan kwijtgeraakt bent, Charlie?”

“Dat kan me niet schelen,” zei Charlie. “Hij kan de pot op met z’n rotbaantje. Ik vind heus wel weer ander werk. U heeft die stomme ouwe sukkel goed op z’n nummer gezet. En we hebben nu Bertha.”

“Waar is die hond trouwens?” vroeg moeder.

“Dat zal ik jullie laten zien,” zei Charlie.

We wachtten tot Molly er was en liepen toen met z’n allen naar Ford’s Cleave Wood. Toen we in de buurt van het schuurtje kwamen, konden we Bertha horen janken. Charlie liep snel vooruit en deed de deur open. Ze kwam naar buiten gerend en sprong tegen ons op. Ze piepte van vreugde en sloeg met haar staart tegen onze benen. Ze sprong tegen ons

allemaal op en likte aan alles wat ze maar kon raken, maar het leek of ze zich meteen vanaf het begin vooral aan Grote Joe hechtte. Ze volgde hem na die dag overal naartoe. Ze sliep 's nachts zelfs bij hem op zijn bed – Grote Joe stond erop dat de hond bij hem kwam liggen, ook al maakte moeder nog zo'n bezwaar. Ze zat onder zijn appelboom naar hem te janken terwijl hij hoog tussen de takken voor haar zat te zingen. Hij hoefde zijn lied maar in te zetten of ze viel in, zodat hij vanaf dat moment zijn Oranges and Lemons nooit meer alleen hoefde te zingen. Hij deed nooit meer iets alleen. Ze waren altijd samen. Hij gaf haar te eten, borstelde haar en ruimde haar plas op, wat nogal eens voorkwam (en het waren altijd erg grote plassen). Grote Joe had een nieuwe vriend gevonden. Hij was in de zevende hemel.

Nadat Charlie een paar weken lang alle boerderijen in de parochie langs was geweest om werk te zoeken, vond hij werk als melkknecht en schaapherder bij boer Cox aan de andere kant van het dorp. Hij vertrok voor zonsopgang op zijn fiets om de koeien te gaan melken en kwam pas 's avonds laat thuis, zodat ik hem nog minder vaak zag dan eerst, maar ik wist dat hij zich daar veel gelukkiger voelde. Hij hield van de koeien en de schapen, ook al zei hij dat de schapen een beetje dom waren. Het beste was nog, zei hij, dat de kolonel en het Wolfmens hem niet de hele dag op zijn vingers stonden te kijken.

Maar Charlie voelde zich, net als ik, verre van gelukkig, omdat Molly plotseling niet meer kwam. Moeder zei dat ze ervan overtuigd was dat daar maar één reden voor kon zijn. Iemand moest het gerucht verspreid hebben – en ze dacht dat dat alleen maar de kolonel of het Wolfmens geweest kon zijn – dat Charlie Peaceful een deugniet en een dief was, en dat Molly er daarom beter aan deed de familie Peaceful voortaan links te laten liggen. Ze zei dat Charlie gewoon moest wachten tot alles een beetje was bekoeld, en dat Molly dan wel terug zou komen. Maar Charlie wilde niet naar haar luisteren. Keer op keer ging hij naar Molly's huisje toe. Ze deden de deur niet eens voor hem open. Uiteindelijk stuurde hij mij met een brief naar haar toe, omdat hij dacht dat ik meer kans maakte om Molly te spreken te krijgen. Ik moest zorgen dat zij op de een of andere manier die brief in handen kreeg, drukte hij me op het hart.

Molly's moeder deed de deur open. Haar gezicht voorspelde niet veel goeds. “Scheer je weg,” gilte ze naar me. “Maak dat je wegkomt. Begrijp je wat ik zeg? We willen jullie soort hier niet hebben. We willen niet dat jullie Molly nog lastigvallen. Ze wil jullie niet meer zien.” En met die woorden sloeg ze de deur voor mijn neus dicht. Ik liep terug, met de brief van Charlie nog steeds in mijn zak, toen ik toevallig omkeek en zag dat Molly achter haar slaapkamerraam heftig naar me stond te zwaaien. Ze vormde met haar lippen

woorden die ik eerst niet begreep, maar toen ze eerst naar mij en vervolgens in de richting van de beek aan de voet van de heuvel wees, wist ik precies wat ze bedoelde.

Ik rende naar de beek en wachtte onder de bomen waar we altijd samen hadden gevestigd. Ik hoefde niet lang te wachten tot ze kwam. Ze pakte zonder een woord te zeggen mijn hand beet en liep met me naar de steile rand van de oever, waar niemand ons zou kunnen zien. Ze huilde terwijl ze me alles vertelde: dat de kolonel bij hen thuis was geweest – ze had alles afgeluisterd – en dat hij tegen haar vader had gezegd dat Charlie Peaceful een dief was; dat hij gehoord had dat Charlie Peaceful haar vaker zag dan goed voor haar was, en dat Molly's vader, als hij tenminste verstandig was, ervoor moest zorgen dat dat niet meer gebeurde. “Ik mag dus van mijn vader niet meer met Charlie omgaan. Ik mag met geen van jullie meer omgaan,” vertelde Molly me, terwijl ze de tranen uit haar ogen veegde. “Ik voel me toch zo ellendig zonder jullie, Tommo. Ik heb het bij het Grote Huis helemaal niet naar mijn zin nu Charlie er niet meer is, en thuis ook niet. Als ik met Charlie om blijf gaan krijg ik een pak slaag, zegt vader. En hij zei ook dat hij Charlie overhoopschiet als hij het waagt om ooit nog bij me in de buurt te komen, en volgens mij meent hij dat ook.”

“Waarom?” vroeg ik. “Waarom doet hij zo?”

“Hij is nooit anders geweest,” zei ze. “Hij zegt dat ik

verdorven ben. Dat ik in zonde ben geboren. Moeder zegt dat hij alleen maar probeert om me tegen mezelf te beschermen, zodat ik niet in de hel terechtkom. Hij heeft het altijd maar over de hel. Denk jij dat ik in de hel kom, Tommo?”

Wat ik toen deed, deed ik zonder erbij na te denken. Ik boog me voorover en zoende haar op haar wang. Ze sloeg haar armen om mijn hals en snikte alsof haar hart elk moment kon breken. “Ik wil zo graag bij Charlie zijn,” huilde ze. “Ik mis hem vreselijk.” Op dat moment dacht ik eraan om haar de brief te geven. Ze scheurde de envelop open en begon hem meteen te lezen. Het kan geen lange brief geweest zijn, want ze had hem in een paar tellen uit. “Ja. Zeg dat maar tegen hem. Zeg maar dat ik het ook wil,” zei ze. Haar ogen waren opeens weer helder.

“Alleen maar ja?” vroeg ik. Ik was tegelijkertijd zowel nieuwsgierig als jaloers. Ik stond perplex.

“Ja. Morgen, op dezelfde tijd en dezelfde plaats. Ik schrijf een brief terug, dan kun jij die aan Charlie geven. Goed?” Ze stond op en trok me overeind. “Ik hou van je, Tommo. Ik hou van jullie allebei. En van Grote Joe, en van Bertha.” Ze gaf me snel een zoen en ging ervandoor.

Dat was de eerste van de tientallen brieven die ik in de daaropvolgende weken en maanden van Charlie naar Molly en van Molly naar Charlie bracht. Gedurende mijn hele

laatste jaar op school was ik hun tussenpersoon, hun postbode. Dat vond ik helemaal niet erg, want dat betekende dat ik Molly vaak zag, en dat was voor mij het enige belangrijke. Alles moest in het grootste geheim gebeuren – Charlie drong daar steeds op aan. Ik moest van hem met mijn hand op de bijbel zweren dat ik er met niemand over zou praten, zelfs niet met moeder. Ik moest het hem plechtig beloven.

Molly en ik ontmoetten elkaar ‘s avonds meestal op dezelfde plek bij de beek om brieven uit te wisselen. We letten altijd goed op of we niet gevolgd werden. We hadden dan steeds een paar kostbare minuten om samen te praten. Vaak druppelde de regen door het bladerdak van de bomen, en ik kan me de keer herinneren dat de wind zo hevig tekeering dat ik dacht dat de bomen om zouden waaien en boven op ons terecht zouden komen. We waren doodsbang en renden het weiland over, waar we ons onder in een hooiberg ingroeven en daar, bevend als een paar bange konijnen, bleven zitten.

Het was in de beschutting van deze hooiberg dat ik voor het eerst berichten over de oorlog hoorde. Als Molly tegen me praatte, ging het vaak, zo niet altijd, over Charlie – ze vroeg steeds hoe het met hem ging. Ik liet nooit merken dat ik dat vervelend vond, maar dat was wel zo. Ik vond het dus eigenlijk wel prettig dat ze op die dag begon met me te vertellen dat er

in het Grote Huis alleen nog maar over oorlog met Duitsland werd gepraat, en dat iedereen dacht dat die binnenkort zou uitbreken. Ze wist dat het geen loos alarm was, want ze had er zelf in de krant ook iets over gelezen.

Molly vertelde me dat het haar taak was om iedere ochtend de krant van de kolonel, de Times, met een strijkijzer glad te strijken voordat ze hem bij hem in zijn studeerkamer bracht. Klaarblijkelijk stond hij erop dat zijn krant knisperend droog was, zodat hij bij het lezen geen inkt aan zijn vingers kreeg. Ze begreep niet echt waar de oorlog over ging, gaf ze toe. Ze wist alleen dat er een of andere aartshertog – wat dat dan ook mocht zijn – in een stadje dat Sarajevo heette – waar dat dan ook mocht liggen – was vermoord, en dat Duitsland en Frankrijk daarover met elkaar in conflict waren geraakt. Ze brachten momenteel hun legers in staat van paraatheid om elkaar te bevechten en als dat zou gebeuren, zouden wij er ook snel bij betrokken raken omdat wij aan de kant van de Fransen tegen de Duitsers zouden moeten vechten. Ze had geen idee waarom. Ik kon er al evenmin wijs uit worden. Ze zei dat de kolonel er in een vreselijk slecht humeur door was geraakt, en dat de buien van de kolonel iedereen in het Grote Huis meer angst aanjoegen dan de berichten over een mogelijke oorlog.

Maar vergeleken met het Wolfmens (iedereen noemde haar nu zo, niet alleen wij) was de kolonel de laatste tijd zo

mak als een lammetje. Naar verluidde had iemand zout in plaats van suiker in haar thee gedaan en ze hield hardnekkig vol dat dat met opzet gebeurd was – en waarschijnlijk was dat ook zo, zei Molly. Ze liep er sinds die tijd over te razen en te tieren en zei tegen iedereen dat ze er vroeg of laat achter zou komen wie het gedaan had. Ondertussen behandelde ze iedereen als de mogelijke dader.

“Heb jij het soms gedaan?” vroeg ik aan Molly.

“Misschien wel,” zei ze met een glimlach, “en misschien niet.” Ik wilde haar weer een zoen geven, maar ik durfde het niet. Dat is altijd mijn probleem geweest. Ik durfde nooit genoeg.

§

Voordat ik van school ging, had moeder het allemaal al geregeld. Ik zou bij Charlie op de boerderij van meneer Cox gaan werken. Boer Cox werd al wat ouder en omdat hij zelf geen zoons had, had hij meer hulp nodig op de boerderij. Hij lustte ook graag een borrel, zei Charlie. En dat was ook zo. Hij zat ‘s avonds vaak in de kroeg. Hij hield van een goed glas bier en van kegelen, en hij zong ook graag. Hij kende al de oude liederen uit zijn hoofd, maar hij zong alleen maar als hij wat gedronken had. Op de boerderij zong hij dus nooit. Hij was op de boerderij altijd behoorlijk streng, maar wel altijd eerlijk.

In het begin ging ik er meestal heen om de paarden te verzorgen. Ik had het niet beter kunnen treffen. Ik was weer bij Charlie en werkte nu samen met hem op de boerderij. Ik was de laatste tijd hard gegroeid en was nu bijna net zo lang als hij, maar nog steeds niet zo snel, en ook niet zo sterk. Hij deed soms een beetje bazig tegen me, maar dat vond ik niet erg – dat was tenslotte zijn werk. Maar het was tussen ons niet meer zoals vroeger. Charlie behandelde me niet meer als een klein jochie, en dat vond ik fijn, heel fijn.

§

De kranten stonden vol met berichten over de oorlog die inmiddels was uitgebroken, maar vrijwel het enige dat we ervan merkten was dat het leger naar het dorp kwam om een groot aantal trekpaarden op te kopen voor de cavalerie. Verder merkten we er niets van. Nog niet, althans. Ik was nog steeds Charlies en Molly's postbode. Dat hield in dat ik Molly vaak zag, al was het minder vaak dan vroeger. Om de een of andere reden schreven ze elkaar minder vaak, zo leek het. Maar nu ik samen met Charlie zes dagen per week op de boerderij werkte, waren we tenminste weer op een bepaalde manier met z'n drieën; de brieven verbonden ons met elkaar. Maar toen werd die band op een wrede manier verbroken, en wat daarna gebeurde deed ook onze harten breken.

Ik herinner me nog dat Charlie en ik samen met boer Cox

die dag aan het hooien waren geweest. Jonge buizerds cirkelden de hele dag boven ons hoofd, en zwaluwen scheerden overal om ons heen over het gemaaide gras. Toen werden de schaduwen langer en begon de avond te vallen. We kwamen later thuis dan anders. We zaten onder het stof en waren uitgeput. We hadden ook erge honger. Toen we binnenkwamen, troffen we daar moeder aan. Ze zat rechtop op haar stoel en was met haar verstelwerk bezig. Molly zat tegenover haar en tot onze verbazing zagen we dat haar moeder naast haar zat. Iedereen in de kamer had net zo'n stuurs gezicht als Molly's moeder, zelfs Grote Joe, en zelfs Molly. Haar ogen waren rood van het huilen. Buiten in het schuurtje zat Bertha onheilspellend te janken.

“Charlie,” zei moeder. Ze legde haar verstelwerk opzij. “Molly's moeder heeft op je zitten wachten. Ze wil je iets zeggen.”

“Volgens mij zijn deze brieven van jou afkomstig,” zei Molly's moeder. Haar stem klonk hard en meedogenloos. Ze overhandigde Charlie een bundeltje brieven, die met een blauw lint bij elkaar werden gehouden. “Die heb ik gevonden. Ik heb ze stuk voor stuk gelezen, en Molly's vader ook. We weten dus alles. Probeer het maar niet te ontkennen, Charlie Peaceful. Hier is het bewijs, hier, in deze brieven. Molly is er al voor gestraft, daar heeft haar vader voor gezorgd. Ik heb nog nooit van m'n leven zoiets afschuwelijks gelezen. Nog

nooit. Al dat gepraat over liefde, schandalig gewoon. Maar jullie hebben elkaar de laatste tijd ook vaak gezien, geloof ik. Is dat zo?”

Charlie keek naar Molly aan de overkant van de kamer.

De blikken die ze wisselden, zeiden alles. Ik voelde me volkomen verraden.

“Ja,” zei Charlie.

Ik kon het nog steeds niet geloven. Daar hadden ze het met mij nooit over gehad. Ze hadden in het geheim afspraakjes gemaakt en mij geen van beiden daar iets over verteld.

“Zie je wel. Heb ik het u niet gezegd, mevrouw Peaceful?” ging Molly’s moeder verder. Haar stem trilde van woede.

“Het spijt me,” zei moeder, “maar u heeft me nog steeds niet verteld waarom ze niet met elkaar om mogen gaan. Charlie is nu zeventien en Molly zestien. Ze zijn er oud genoeg voor, zou ik zeggen. Toen wij zo oud waren, maakten we toch ook wel eens stiekem een afspraakje?”

“U misschien wel, mevrouw Peaceful,” antwoordde Molly’s moeder met een hooghartig, spottend lachje op haar gezicht. “Haar vader en ik hebben het ze allebei heel duidelijk gezegd: ze mogen niet meer met elkaar omgaan. Het is goddeloos, mevrouw Peaceful, en niet anders. De kolonel heeft ons gewaarschuwd, weet u. Hij zei dat uw zoon een ordinaire dief is. Vergis u niet, we weten alles over hem.”

“O ja?” zei moeder. “Vertel me eens, doet u altijd wat de kolonel zegt? Bent u het altijd met hem eens? Als hij zegt dat de aarde plat is, zou u hem dan geloven? Of heeft hij u alleen maar bedreigd? Daar is hij namelijk goed in.”

Molly's moeder stond op. Op haar gezicht viel oprechte verontwaardiging te lezen. “Ik ben hier niet naartoe gekomen om hierover met u te discussiëren, maar om u over de misdragingen van uw zoon te vertellen, en om te zeggen dat ik niet zal toestaan dat hij onze Molly op een pad van zonde en verderf leidt. Hij mag nooit meer met haar omgaan, is dat duidelijk? En als hij dat toch doet, zal de kolonel ervan horen. Reken maar dat de kolonel het te weten komt. Ik heb u verder niets meer te zeggen. Kom, Molly, we gaan.” Ze pakte Molly's hand stevig beet en sleepte haar mee naar buiten. Wij zaten elkaar aan te kijken. Buiten zat Bertha nog steeds te janken.

“Tja,” zei moeder na een tijdje. “Dan zal ik jullie eten maar eens gaan klaarmaken, jongens.”

Die avond lag ik zwijgend naast Charlie in bed. Ik was zo kwaad en verontwaardigd dat ik nooit meer met hem wilde praten, en ook niet met Molly trouwens. Ineens verbrak hij de stilte en zei: “Goed, ik had het je moeten vertellen, Tommo. Molly zei dat ik dat moest doen, maar ik wilde het niet. Ik kon het gewoon niet, Tommo.”

“Waarom niet?” vroeg ik. Het duurde even voor hij

antwoord gaf.

“Omdat ik weet wat er aan de hand is. Zij weet het ook. Daarom wilde ze het je zelf niet vertellen,” zei Charlie.

“Wat is er dan aan de hand?”

“Toen we elkaar alleen nog maar brieven stuurden, deed het er niet zoveel toe. Maar later, toen we afspraken begonnen te maken wilden we dat niet...niet voor jou verborgen houden, Tommo, echt niet. Maar we wilden je niet kwetsen. Jij houdt van haar, hè Tommo?” Ik gaf geen antwoord. Dat hoefde ook niet. “Ik ook, Tommo. Daarom wil ik ook met haar om blijven gaan, begrijp je? Dat oude wijf kan zeggen wat ze wil, maar daar vind ik wel een oplossing voor.” Hij draaide zich naar me toe. “Even goede vrienden?” zei hij.

“Ja, hoor,” mompelde ik, maar ik meende het niet echt.

Daarna spraken we nooit meer samen over Molly. Ik vroeg hem niets, omdat ik het niet wilde weten. Ik wilde niet meer aan haar denken, maar dat ging niet. Ik dacht alleen maar aan haar.

Kort daarna begon Bertha van tijd tot tijd weg te lopen. Niemand begreep hoe dat kwam, want ze was er tot die tijd nooit in haar eentje vandoor gegaan. Ze bleef altijd dicht bij Grote Joe in de buurt. Grote Joe en Bertha waren onafscheidelijk, zo leek het. Zij volgde hem overal. Iedere keer dat ze ervandoor ging, raakte Grote Joe helemaal over

zijn toeren van ongerustheid. Uiteindelijk kwam ze natuurlijk altijd wel weer terug, als ze daar zin in had tenminste. Het gebeurde ook dat moeder en Grote Joe haar ergens vonden, helemaal onder de modder, drijfnat en volkomen verdwaald. Dan namen ze haar weer mee naar huis. Onze grootste zorg was dat ze schapen of koeien zou gaan lopen opjagen, en dat een of andere boer of landheer haar dood zou schieten, zoals ze dat altijd deden met honden die ze op hun land aantroffen en mogelijk een gevaar voor hun beesten konden betekenen. Gelukkig ging Bertha niet achter schapen aan, en tot nu toe was ze trouwens nog nooit erg lang weggebleven of te ver uit de buurt geraakt.

We deden onze uiterste best om te voorkomen dat ze rond ging zwerven. Moeder probeerde haar in het schuurtje op te sluiten, maar Grote Joe kon niet tegen haar gejang en liet haar er dan steeds weer uit. Ze probeerde haar vast te binden aan een touw, maar Bertha ging dan steeds aan het touw liggen knagen en onophoudelijk liggen janken, zodat Grote Joe ten slotte altijd medelijden met haar kreeg en haar losmaakte.

Toen ging Bertha er op een middag weer vandoor. Deze keer kwam ze niet terug. Deze keer lukte het ons niet om haar te vinden. Charlie was niet thuis. Moeder en Grote Joe liepen de ene kant uit om haar te zoeken, in de richting van de rivier, en ik de andere, het bos in, waarbij ik steeds floot en haar

naam riep. In Fords Cleave Wood zaten herten, dassen en vossen, voor een hond dus bij uitstek een plek om naartoe te gaan. Ik had al meer dan een uur in het bos lopen zoeken, maar ze was nergens te bekennen. Ik stond op het punt om het op te geven en terug naar huis te gaan – misschien was ze in de tussentijd wel uit zichzelf naar huis gegaan, bedacht ik – toen in het dal het geluid van een geweerschot weerklonk. Het kwam ergens uit het hoger gelegen deel van het bos vandaan. Ik rende het bospad op. Ik bukte om de laaghangende takken te ontwijken en sprong over dassenholen heen. Ik moest er niet aan denken, maar ik wist al wat me te wachten stond.

Terwijl ik de helling opliep, kon ik voor me de schoorsteen van vaders oude schuurtje zien. Even later zag ik het schuurtje aan de rand van de open plek. Bertha lag vlak bij het schuurtje op de grond. Haar tong hing uit haar bek en het gras rondom haar was doordrenkt met bloed. De kolonel stond met zijn geweer in zijn handen naar haar te kijken. De deur van het schuurtje ging open. Charlie en Molly stonden verstijfd van afschuw en ongeloof in de deuropening. Toen rende Molly naar Bertha toe en knielde naast haar.

“Waarom?” hilde ze. Ze keek omhoog naar de kolonel.
“Waarom?”

Bijna 00:55

Er staat een smalle maansikkel aan de hemel; het is nieuwe maan. Ik vraag me af of ze daar op dit moment thuis ook naar kijken. Ik herinner me dat Bertha vroeger altijd naar de maan zat te blaffen. Als ik een muntstuk op zak had, zou ik het omdraaien en een wens doen. Toen ik nog klein was, geloofde ik echt in al die oude verhalen. Ik wou dat ik er nu ook nog in kon geloven.

Maar zo moet ik niet denken. Het heeft geen zin om het onmogelijke te willen. Geen wensen doen, Tommo. Alleen maar herinneren. Herinneringen zijn echt.

§

We begroeven Bertha op dezelfde dag, op de plek waar Grote Joe altijd zijn dieren begroef, waar we ook de muis hadden begraven, aan de voet van de boomgaard. Maar deze keer zeiden we geen gebeden. We legden ook geen bloemen op het graf. We zongen er niet bij. Op de een of andere manier had niemand daar op dat moment behoefte aan. Of

misschien waren we allemaal te boos om verdrietig te zijn. Toen we tussen de bomen door terugliepen, wees Grote Joe naar boven en vroeg aan moeder of Bertha nu bij vader in de hemel was. Moeder zei van ja. “Als wij doodgaan, moeder,” vroeg Grote Joe, “gaan we dan allemaal naar de hemel?”

“De kolonel niet,” mompelde Charlie. “Die gaat naar de hel, waar hij thuishoort, waar hij zal branden.” Moeder wierp hem een afkeurende blik toe.

“Ja, Joe,” ging ze verder. Ze sloeg haar arm om zijn schouders. “Bertha is nu in de hemel. Ze is nu gelukkig.”

Die avond was Grote Joe ineens spoorloos. Zolang het nog licht was, maakten we ons geen van allen ongerust, in het begin niet tenminste. Grote Joe ging er wel vaker in z’n eentje vandoor – dat had hij altijd al gedaan. Maar nog nooit ‘s avonds, omdat Grote Joe bang was in het donker. De eerste plek waar we aan dachten om hem te gaan zoeken was de boomgaard, bij het graf van Bertha, maar daar was hij niet. We riepen, maar hij kwam niet opdagen. Toen het donker begon te worden en hij nog steeds niet terug was, beseften we dat er iets niet in orde was. Moeder stuurde Charlie en mij verschillende kanten op om hem te gaan zoeken. Ik liep het bospad af en riep de hele tijd zijn naam. Ik liep tot aan de beek, waar ik bleef staan luisteren of ik ergens zijn stem of zijn zware, stampende voetstappen hoorde. Als hij bang was, klonk zijn stem anders. Dan neuriede hij geen deuntjes en

zong hij ook geen liedjes, maar liet hij een onafgebroken, klaaglijk geluid horen. Maar ik hoorde nergens een menselijk geluid, alleen maar het ruisen van de beek, dat 's avonds altijd luider klonk. Ik wist dat Grote Joe erg bang moest zijn, want het was ondertussen helemaal donker geworden. Ik liep terug naar huis, en hoopte tegen beter weten in dat Charlie of moeder hem ondertussen gevonden hadden.

Toen ik thuiskwam, merkte ik meteen dat ze hem geen van tweeën hadden gevonden. Ze keken me hoopvol aan toen ik de kamer binnenkwam. Ik schudde mijn hoofd. Tijdens de stilte die volgde, besloot moeder wat we moesten doen. We hadden geen andere keus, zei ze. Het belangrijkste was dat we Grote Joe moesten zien te vinden, en daar waren meer mensen voor nodig. Zij zou meteen naar het Grote Huis gaan om de kolonel om hulp te vragen. Ze stuurde Charlie en mij naar het dorp om alarm te slaan. We wisten dat we daarvoor het beste naar de kroeg konden gaan, omdat het halve dorp die avond in The Duke zou zitten. Toen we daar aankwamen, zaten ze te zingen. Boer Cox was helemaal op dreef. Toen Charlie begon te vertellen wat er aan de hand was, duurde het even voor het geroezemoes verstomde en het zingen ophield, maar voordat hij uitgepraat was, zaten ze allemaal doodstil te luisteren. Daarna aarzelden ze geen moment. Hoeden werden opgezet, jassen werden aangetrokken en iedereen begaf zich naar huis om daar op

hun boerderijen en in hun tuinen en schuren te gaan zoeken. De dominee zei dat hij iedereen die hij tegenkwam zou vragen om naar de dorpschal te komen om van daaruit een zoektocht in het dorp zelf te organiseren, en er werd afgesproken dat het luiden van de kerkklok voor iedereen het sein was dat Grote Joe was gevonden.

Terwijl iedereen naar buiten liep en de mensen zich in het donker verspreidden, kwam Molly aanrennen. Ze had net het nieuws over Grote Joe gehoord. Volgens haar was hij ergens in de buurt van het kerkhof. Ik weet niet waarom we daar niet eerder aan gedacht hadden – het kerkhof was altijd een van zijn lievelingsplekjes geweest. Dus liepen we met z'n drieën naar het kerkhof. We riepen hem. We keken achter iedere grafsteen en in iedere boom. Hij was nergens te bekennen. Het enige dat we hoorden was het geluid van de wind in de taxusbomen. Het enige dat we zagen waren de lichtjes die in het dorp en door het dal op en neer dansten. Tot ver daar voorbij, tot aan de donkere horizon, zag je overal op de velden speldenknopjes licht, die zich voortdurend verplaatsten. Daaruit konden we opmaken dat moeder de kolonel ervan had weten te overtuigen dat hij iedereen op het landgoed moest optrommelen om aan de zoektocht deel te nemen.

Toen het licht begon te worden was er nog steeds geen nieuws, nog steeds geen levensteken van Grote Joe. De

kolonel had de politie ingeschakeld en, naarmate de tijd verstreek, wees alles erop dat er maar één verschrikkelijke conclusie mogelijk was. We zagen dat de politie in de vijvers en langs de rivieroever met lange stokken stond te dreggen – iedereen wist dat Grote Joe niet kon zwemmen. Op dat moment begon ik voor het eerst te geloven dat Grote Joe echt het ergste kon zijn overkomen. Niemand durfde het hardop te zeggen, maar we begonnen het in ons binnenste te voelen en we merkten aan elkaar dat iedereen hetzelfde dacht. We liepen te zoeken op plekken waar we al verschillende keren eerder geweest waren. Alle andere verklaringen voor de verdwijning van Grote Joe vielen één voor één af. Als hij ergens in slaap was gevallen, zou hij ondertussen wakker moeten zijn geworden. Als hij verdwaald was, zou iemand hem ondertussen gevonden moeten hebben, zeker als je zag dat er honderden mensen aan de zoektocht deelnamen. Iedereen die ik tegenkwam zag grijs van het gebrek aan slaap, maar de uitdrukking op de gezichten was er een van vastberadenheid. Iedereen deed zijn best om te glimlachen, maar niemand durfde me recht in de ogen te kijken. Ik kon merken dat het niet alleen maar vrees was. Dit was iets ergers. Er stond wanhoop op de gezichten te lezen, een gevoel van volkomen hulpeloosheid dat ze, hoe ze het ook probeerden, niet konden verbergen.

Tegen de middag gingen we terug naar huis. We wilden de

kleine mogelijkheid dat Grote Joe er op de een of andere manier in was geslaagd om ongezien het huis binnen te glippen niet uitsluiten. Maar daar troffen we enkel moeder aan, die met haar handen de leuning van haar stoel krampachtig vasthield en recht voor zich uit zat te staren. Charlie en ik probeerden haar wat op te beuren, en haar zo goed als we konden gerust te stellen. Ik geloof niet dat het haar ook maar een beetje overtuigde. Charlie schonk thee voor haar in, maar moeder raakte het kopje niet eens aan. Molly ging aan haar voeten zitten en legde haar hoofd in moeders schoot. Heel even verscheen er een flauwe glimlach op moeders gezicht. Molly slaagde erin om haar te troosten. Dat was ons niet gelukt.

Charlie en ik lieten hen daar samen achter en liepen naar buiten, de tuin in. We klampten ons vast aan de weinige hoop die we nog hadden en probeerden ons te herinneren wat er allemaal was gebeurd. Misschien konden we er op die manier achter komen wat Grote Joe bewogen kon hebben om er zomaar vandoor te gaan. Misschien dat we zo, als we eenmaal wisten waarom hij ervandoor was gegaan, konden ontdekken waar hij naartoe gegaan zou kunnen zijn. Was hij misschien op zoek naar iets dat hij was kwijtgeraakt? Maar wat dan? Was hij bij iemand op bezoek gegaan? Maar bij wie? We twijfelden er niet aan dat zijn plotselinge verdwijning iets met de dood van Bertha had te maken. De dag daarvoor waren

Charlie en ik van plan geweest om naar het Grote Huis te gaan en daar de kolonel te vermoorden om wat hij gedaan had. We dachten dat Grote Joe dat misschien ook van plan was geweest. Misschien was hij erop uitgetrokken om de dood van Bertha te wreken. Misschien hield hij zich op dat moment ergens in het Grote Huis schuil, op een van de zolders of in een van de kelders, en wachtte hij daar op een kans om toe te slaan. Maar op het moment dat we dat hardop zeiden, beseften we meteen dat dergelijke ideeën alleen maar belachelijke onzin waren. Grote Joe had het helemaal niet in zich om iets dergelijks ook maar te overwegen. Hij was nog nooit van zijn leven boos op iemand geweest, zelfs niet op het Wolfmens – hoewel die hem daar toch meer dan genoeg aanleiding voor had gegeven. Hij kon erg gauw op z'n teentjes getrapt zijn, maar hij was nooit kwaad, en zou zeker nooit geweld gebruiken. Charlie en ik kwamen steeds weer met andere mogelijkheden op de proppen, met andere redenen voor de verdwijning van Grote Joe. Maar uiteindelijk moesten we alles wat we bedachten als te bizar terzijde schuiven.

Toen zagen we Molly door de tuin naar ons toe komen. “Ik zat me af te vragen waar Grote Joe het liefst zou willen zijn,” zei ze.

“Wat bedoel je?” vroeg Charlie.

“Volgens mij wil hij het liefst bij Bertha zijn. En dat is in de hemel...Ik bedoel, hij denkt toch dat Bertha in de hemel is?”

Dat hoorde ik jullie moeder tegen hem zeggen. Dus als hij bij Bertha wil zijn, moet hij daarvoor naar de hemel.”

Ik dacht gedurende één vreselijk ogenblik dat Molly suggereerde dat Grote Joe zichzelf van het leven had beroofd, zodat hij naar de hemel kon gaan om bij Bertha te zijn. Ik wilde het niet geloven, maar op een vreselijke manier kwam me dat logisch voor. Maar toen legde ze uit wat ze bedoelde.

“Hij heeft me ooit eens verteld,” ging Molly verder, “dat jullie vader in de hemel was en ons daarvandaan gemakkelijk kon zien. Hij wees naar boven, herinner ik me, en ik begreep eerst niet precies wat hij me duidelijk probeerde te maken. Ik dacht dat hij zomaar wat naar boven stond te wijzen, naar de lucht of naar de vogels. Maar toen pakte hij mijn hand beet en moest ik samen met hem wijzen. Hij wilde me laten zien wat hij bedoelde. We wezen naar de kerk, naar het puntje van de kerktoeren. Het klinkt misschien gek, maar volgens mij gelooft Grote Joe dat boven in de kerktoeren de hemel is. Heeft iemand daar al gekeken?”

Terwijl ze stond te praten, herinnerde ik me dat Grote Joe op de dag dat we vader begroeven naar het puntje van de kerktoeren had staan wijzen, en dat hij, terwijl we bij het graf vandaan liepen, steeds had omgekeken.

“Ga je mee, Tommo?” zei Charlie. “Moll, blijf jij bij moeder? Als we goed nieuws hebben, luiden we de klok.” We renden door de boomgaard, kropen door een gat in de

heg en renden dwars door de velden naar de beek – dat was de kortste weg naar het dorp. We waadden door de beek en renden langs de oever. We klommen de heuvel op en renden verder in de richting van de kerk. Ik had moeite om Charlie bij te houden. Ik hield onder het rennen steeds de kerktoeren in het oog, en moest voortdurend mijn benen dwingen om het vol te houden, om sneller te lopen. Ondertussen bad ik dat Grote Joe daar zou zitten, in zijn eigen hemel.

Charlie was eerder in het dorp dan ik. Hij rende als een haas voor me uit, het kerkpad op. Toen gleed hij uit over de keien en kwam keihard op de grond terecht. Hij bleef daar, vloekend en met zijn handen om zijn been, zitten tot ik hem had ingehaald. Toen riep hij, en ik ook: “Joe! Joe! Zit je daar?” Maar er kwam geen antwoord.

“Ga jij maar, Tommo,” zei Charlie. Zijn gezicht was vertrokken van pijn. “Ik denk dat ik mijn enkel heb verstuikt.” Ik deed de deur van de kerk open en liep naar binnen, de stille duisternis van de kerk in. Ik liep langs de touwen waarmee de klokken geluid werden en duwde de kleine deur van de klokkentoren open. Ik hoorde Charlie roepen: “Is hij daar? Is hij daar?” Ik antwoordde niet. Ik begon de wenteltrap op te klimmen. Ik was wel eens eerder in de klokkentoren geweest, een tijdje geleden, toen ik nog op de zondagsschool zat. Toen ik klein was, had ik daar zelfs een keer op

hemelvaartsdag in het koor gezongen.

Ik was toen erg bang geweest op die trap, en ik klom nu ook weer met tegenzin naar boven. Door de spleetopeningen viel het licht maar op een paar plaatsen naar binnen. De muren om me heen waren vies, en de treden waren ongelijk en glad. De kou en het vocht en het duister sloten me in. Terwijl ik op de tast verder naar boven klom, voelde ik dat ik het helemaal koud kreeg. Terwijl ik langs de doodstil hangende klokken liep, hoopte ik vurig dat één ervan straks zou gaan luiden. Ik wist dat er vijfennegentig treden waren. Bij iedere stap wilde ik dat ik bovenin was, dat ik weer frisse lucht kon ademen, dat ik daar Grote Joe zou vinden.

De deur naar de torentrans klemde. Hij ging niet open. Ik duwde er hard tegen, te hard, want toen de wind er vat op kreeg vloog hij ineens open. Ik stapte naar buiten, blij dat ik eindelijk weer de warmte van de zon op mijn huid voelde. Ik werd verblind door het zonlicht. Ik zag hem eerst niet eens. Toen viel mijn oog op Grote Joe, die daar ineengedoken in de schaduw van het muurtje lag. Het leek of hij vast lag te slapen. Zoals altijd had hij zijn duim in zijn mond. Ik wilde niet dat hij wakker zou schrikken. Toen ik zijn hand aanraakte, reageerde hij niet. Toen ik hem zachtjes aan zijn schouder trok, bewoog hij niet. Ik raakte hem aan en voelde dat hij helemaal koud was. Hij zag ook bleek, lijkebleek zelfs. Ik kon niet vaststellen of hij ademhaalde. Ondertussen stond

Charlie beneden naar me te roepen. Ik schudde hem weer door elkaar, nu met meer kracht, en ik begon, bevend van angst, in paniek tegen hem te schreeuwen. “Word wakker, Joe, in godsnaam, word wakker!” Op dat moment drong het tot me door dat hij niet wakker wilde worden, dat hij hier naartoe was gekomen om te sterven. Hij wist dat je moest sterven om in de hemel te komen, en de hemel was waar hij het liefst wilde zijn, om weer bij Bertha te zijn, en bij vader.

Toen hij even later bewoog, kon ik het amper geloven. Hij deed zijn ogen open. Hij glimlachte. “Ha, die Tommo,” zei hij. “Oenga. Oenga.” Dat waren de mooiste woorden die ik ooit heb gehoord. Ik sprong overeind en leunde over het muurtje. Charlie stond beneden op het kerkpad omhoog te kijken.

“Hij is terecht, Charlie,” riep ik naar beneden. “We hebben hem gevonden. Hij is hier. Alles is goed met hem.”

Charlie sloeg met zijn vuisten in de lucht en barstte in juichen uit. Hij begon nog harder te juichen toen hij Grote Joe naast me zag staan zwaaien. “Charie!” riep hij. “Charie!”

Charlie hinkte de kerk binnen, en een paar tellen later luidde de grootste klok over het hele dorp. De duiven die in de toren hadden zitten slapen, vlogen alle kanten op. Ze cirkelden nu boven de huizen en de akkers. Ze waren net zo geschrokken van het klockgelui als Grote Joe en ik. Onze oren suisden van het harde, galmende geluid, dat de toren deed

trillen. Wij voelden de trillingen in onze voeten. Grote Joe raakte in paniek van het oorverdovende lawaai. Hij sloeg zijn handen voor zijn oren. Maar toen hij zag dat ik stond te lachen, lachte hij ook en sloeg zijn armen om me heen. Hij drukte me zo stevig tegen zich aan dat ik dacht dat hij me half doodkneep. En toen hij zijn Oranges and Lemons begon te zingen, zong ik mee. Ik zong en hilde tegelijk.

Ik wilde dat hij met mij naar beneden zou gaan, maar Grote Joe wilde op de toren blijven. Hij wilde vanaf de toren trans naar iedereen zwaaien. De mensen kwamen van alle kanten aanlopen: meester Munnings, juffrouw McAllister en al de kinderen kwamen over het schoolplein aangerend en liepen in de richting van de kerk. We zagen de kolonel, die in zijn auto aan kwam rijden. Naast hem in de auto konden we nog net het hoedje van het Wolf-mens onderscheiden. Maar het mooiste was dat we moeder samen met Molly op hun fiets tegen de heuvel op zagen komen. Ze zwaaiden naar ons. Charlie luidde nog steeds de klok; ik kon hem tussen twee slagen door horen juichen en ik stelde me voor dat hij daar beneden het touw vasthield en zich mee omhoog liet trekken. Grote Joe zong nog steeds zijn lied. Overal om ons heen cirkelden de zwaluwen omhoog en doken dan krijsend naar beneden. Het leek of ze niet alleen hun eigen levensvreugde probeerden te uiten, maar ook hun blijdschap lieten horen over het feit dat Grote Joe ongedeerd was.

01:28

Op de zondagsschool hebben ze me ooit verteld dat een kerktoeren naar de hemel wijst om ons aan de belofte van het hiernamaals te herinneren. In Frankrijk zijn de kerktoeren anders. Dat was het eerste wat me opviel toen ik hier aankwam, toen ik mijn wereld thuis achterliet en in deze wereld vol oorlog en geweld terechtkwam. In vergelijking met de toeren hier lijken de toeren thuis plomp en ook veel minder hoog, alsof ze zich tussen de glooiende akkers proberen te verstoppen. Hier zijn geen glooiende akkers, alleen maar grote open vlaktes. Er zijn vrijwel geen heuvels te bekennen. En in plaats van kerktoeren hebben ze hier torenspitsen die omhoogsteken als de hand van een kind dat in de klas zijn hand opsteekt om aandacht te trekken. Maar zelfs als God bestaat, merkt Hij niets van wat hier gebeurt. Hij heeft deze plek en al de mensen die hier zijn al lang de rug toegekeerd. Er zijn nu niet veel torenspitsen meer. Ik heb de torenspits in Albert gezien, die als een verbroken belofte omlaag hing.

Nu ik erover nadenk, was het ook een verbroken belofte die me hier in Frankrijk en uiteindelijk in deze schuur heeft doen belanden. De muis is weer terug. Dat is een goed teken.

§

Nadat we Grote Joe levend en wel hadden teruggevonden, brak er een korte periode aan waarin al onze grieven en gevoelens van wrok vergeven en vergeten leken. Niemand sprak meer over de oorlog in Frankrijk. Die dag had iedereen het alleen maar over onze zoektocht naar Grote Joe en de gelukkige afloop. Zelfs de kolonel en het Wolfmens vierden het samen met ons in The Duke. Molly's vader en moeder waren er ook, en deelden net als iedereen in de vreugde. Ze glimlachten zelfs, maar omdat ze streng gelovig waren, raakten ze geen druppel alcohol aan. Ik had Molly's moeder nog nooit zien glimlachen. En toen maakte de kolonel bekend dat alle drankjes voor zijn rekening waren. Het duurde niet lang - daar waren maar een paar pints voor nodig - voordat boer Cox begon te zingen. Hij was nog steeds aan het zingen toen wij naar huis gingen en de liedjes die hij zong ook een beetje schunnig begonnen te worden. Ik stond bij The Duke op de stoep toen moeder naar de kolonel liep om hem te bedanken voor zijn hulp. Hij bood ons een lift naar huis aan in zijn Rolls Royce! De familie Peaceful op de achterbank van de auto van de kolonel, en het Wolfmens voorin, en nog

vriendelijk ook! We konden het niet geloven, zeker niet na al de verbittering die in al die jaren tussen ons was ontstaan.

Maar onderweg naar huis verbrak de kolonel de betovering door over de oorlog te beginnen. Hij vond dat het leger in Frankrijk meer bereden troepen moest inzetten.

“Cavalerie en artillerie,” zei hij, “in die volgorde. Daar hebben we ook de Boeren in Zuid-Afrika mee verslagen. Dat is dé oplossing. Als ik jonger was, zou ik zelf naar het front gaan. Het zal niet lang meer duren, mevrouw Peaceful, voor ze ieder paard dat ze kunnen vinden nodig hebben, en ook iedere man. Het gaat daar helemaal niet goed.”

Moeder bedankte hem nogmaals toen hij ons voor het hek van ons huis hielp uitstappen. De kolonel tikte glimlachend aan zijn hoed. “Denk erom dat je niet meer wegloopt, jongeman,” zei hij tegen Grote Joe. “Je hebt ons allemaal vreselijk laten schrikken.” En toen ze wegrede, zat zelfs het Wolfmens haast vrolijk naar ons te zwaaien.

Die nacht begon Grote Joe te hoesten. Hij had kou gevat en de verkoudheid was op zijn longen geslagen. Hij lag wekenlang met koorts in bed, en moeder week nauwelijks van zijn zijde, want ze was erg ongerust.

Toen hij eenmaal beter was, was het hele voorval van zijn verdwijning al lang naar de achtergrond verdwenen, verdrongen door de krantenberichten over een grote, vreselijke veldslag aan de oevers van de Marne, waar onze

legers de Duitsers tot staan probeerden te brengen om zo hun opmars door Frankrijk een halt toe te roepen.

§

Ongeveer een half jaar later kwamen Charlie en ik op een avond later dan anders thuis van ons werk. We waren onderweg eerst in The Duke wat gaan drinken. Dat deden we wel vaker. Ik weet nog dat ik in die tijd net moest doen of ik het bier lekker vond. In werkelijkheid vond ik het afschuwelijk smaken, maar ik hield van het gezelschap.

Op de boerderij mocht Charlie dan net doen of hij de baas was, maar na werktijd in The Duke behandelde hij me nooit als het jochie van vijftien dat ik was, ook al deden sommige anderen dat wel. Ik kon hen niet laten merken dat ik niet van bier hield. En dus dwong ik me om samen met Charlie een paar pints naar binnen te werken, en als we dan vanuit The Duke naar huis gingen, voelde ik me altijd een beetje licht in mijn hoofd. Zodoende was ik ook een beetje aangeschoten toen we die avond thuiskwamen. Toen ik de deur opendeed en Molly daar op de vloer zag zitten, met haar hoofd op moeders schoot, moest ik ineens weer terugdenken aan de dag dat Grote Joe ervandoor was gegaan. Molly keek op. Ik kon zien dat ze gehuild had, en dat moeder deze keer degene was die haar moest troosten.

“Wat is er?” vroeg Charlie. “Wat is er gebeurd?”

“Dat moet jij nodig vragen, Charlie Peaceful,” zei moeder. Het klonk of ze helemaal niet blij was dat ze ons zag. Ik vroeg me eerst nog af of ze had gemerkt dat we gedronken hadden, maar toen zag ik een leren koffer onder de vensterbank staan en viel mijn oog op Molly’s jas, die over de rugleuning van vaders stoel bij de haard hing.

“Molly komt bij ons wonen,” ging moeder verder. “Ze hebben haar het huis uitgezet, Charlie. Haar vader en moeder hebben haar weggestuurd, en dat komt door jou.”

“Nee!” riep Molly. “Dat mag u niet zeggen. Het komt niet door hem. Het is niemands schuld.” Ze rende naar Charlie toe en viel in zijn armen.

“Wat is er gebeurd, Moll?” vroeg Charlie. “Wat is er aan de hand?”

Molly schudde haar hoofd. Ze leunde tegen zijn schouder en begon onbedaarlijk te huilen. Hij keek moeder aan.

“Wat er aan de hand is, Charlie, is dat ze een kind van je verwacht,” zei ze. “Ze hebben haar koffer gepakt, haar de deur uitgezet en gezegd dat ze nooit meer terug hoeft te komen. Ze willen haar nooit meer zien. Ze kon nergens anders heen, Charlie. Ik heb tegen haar gezegd dat ze nu deel uitmaakt van ons gezin, dat ze nu bij ons hoort, en dat ze hier kan blijven zolang ze dat wil.”

Het leek een eeuwigheid te duren voordat Charlie iets zei. Ik zag alle denkbare emoties op zijn gezicht verschijnen:

onbegrip, verbijstering, woede, allemaal tegelijk, tot zijn gezicht ten slotte een vastberaden uitdrukking kreeg. Hij hield Molly nu een eindje bij hem vandaan en veegde met zijn duim haar tranen weg. Ondertussen keek hij haar kalm in de ogen. Toen hij ten slotte iets zei, was dat niet tegen Molly, maar tegen moeder. “Dat had u niet tegen Moll moeten zeggen, moeder,” zei hij langzaam, haast op strenge toon. Daarna glimlachte hij. “Dat had ik moeten doen. Het is ons kind, mijn kind, en Moll is mijn meisje. Ik had het dus moeten zeggen. Maar ik ben toch blij dat u het hebt gedaan.”

Daarna hoorde Molly nog meer bij ons dan eerst. Ik was dol van vreugde, maar ik voelde me tegelijkertijd ook ellendig. Volgens mij wisten Molly en Charlie hoe ik me moest voelen, maar ze praatten er nooit over en ik zei ook niets.

Een tijdje later trouwden ze in de kerk. Tijdens de plechtigheid was de kerk vrijwel leeg. Behalve de dominee en wij was er niemand. Alleen de vrouw van de dominee zat achter in de kerk. Iedereen wist nu dat Molly zwanger was, en daarom had de dominee gezegd dat hij alleen onder bepaalde voorwaarden bereid was om het huwelijk te voltrekken: er mochten geen klokken geluid worden en er mocht tijdens de dienst niet gezongen worden. Hij raffelde de huwelijksdienst in hoog tempo af, alsof hij liever ergens anders had willen zijn. Na afloop was er geen bruiloftsfeest, alleen een kop thee

met vruchtencake toen we weer thuis waren.

Korte tijd daarna kreeg moeder een brief van het Wolfmens, waarin ze schreef dat het huwelijk in schande tot stand was gekomen en dat ze had overwogen om Molly te ontslaan, maar daar alleen van af had gezien omdat haar gevoel haar zei dat, hoewel Molly duidelijk een zwak en zedeloos meisje was, haar geweten niet toestond dat Molly gestraft werd voor iets dat veel meer Charlies schuld was dan de hare, en dat Molly trouwens al genoeg gestraft was voor haar bandeloosheid. Moeder las de brief hardop aan ons allemaal voor, waarna ze er een prop van maakte en hem in de haard smeed – waar hij, zo zei ze, thuishoorde.

Ik verhuisde naar de kamer van Grote Joe en sliep samen met hem in één bed, wat niet meeviel omdat hij groot was en het bed erg smal. Hij lag in zijn dromen hardop in zichzelf te mompelen en lag vrijwel onafgebroken te woelen en te draaien. Maar dat was niet wat me het meest dwarszat terwijl ik 's nachts wakker lag. In de kamer ernaast sliepen de twee mensen van wie ik het allermeeeste hield en die mij, doordat ze elkaar hadden gevonden, in de steek hadden gelaten. In het holst van de nacht stelde ik me soms voor dat ze in elkaars armen lagen en wilde ik dat ik hen kon haten. Maar dat lukte me niet. Het enige dat ik wist, was dat ik me thuis niet meer op mijn plaats voelde, dat het beter zou zijn als ik wegging, en dat ik vooral bij hen uit de buurt moest zien te komen.

Ik probeerde nooit meer om met Molly alleen te zijn, want ik wist niet meer wat ik tegen haar moest zeggen. Daarom ging ik ook niet meer met Charlie langs The Duke om te drinken. Op de boerderij nam ik iedere gelegenheid te baat om in m'n eentje te werken, om niet bij hem in de buurt te hoeven zijn. Ik bood steeds aan om dingen te gaan halen of weg te brengen, zodat ik niet steeds op de boerderij hoefde te zijn. Boer Cox was maar al te blij dat ik dat wilde doen. Hij stuurde me er steeds met paard en wagen op uit om een of andere boodschap te doen: voer halen bij de kooplui bijvoorbeeld, of pootaardappelen, of met een varken naar de markt gaan om dat voor hem te verkopen. Wat het ook was, ik nam er alle tijd voor en boer Cox scheen niets in de gaten te hebben. Maar Charlie wel. Hij zei dat ik me probeerde te drukken, maar hij wist dat ik dat alleen maar deed om hem te ontlopen. We kenden elkaar maar al te goed. We maakten nooit echt ruzie: misschien was dat omdat we elkaar niet wilden kwetsen. We wisten allebei dat er al genoeg leed was veroorzaakt, en dat ruzie de kloof tussen ons alleen maar breder zou maken, en dat wilden we geen van beiden.

Toen ik me op een morgen had 'gedrukt' en naar de markt in Hatherleigh was gegaan, kwam ik voor het eerst oog in oog te staan met de oorlog, een oorlog die ons allemaal tot op dat moment onwerkelijk en ver weg had geleken, een oorlog die alleen in kranten en op aanplakbiljetten leek te

bestaan. Ik had net twee oude rammen van boer Cox verkocht en er ook nog een goede prijs voor gekregen, toen ik een muziekkorps hoorde, dat met slaande trom en schallende bugels door High Street kwam aangemarcheerd. Iedereen op de markt rende erheen, ik ook.

Toen ik de hoek omsloeg, zag ik het muziekkorps. Het waren militairen. Er liepen enkele tientallen soldaten achter, die er in hun scharlakenrode uniformen indrukwekkend uitzagen. Ze marcheerden langs me heen, hun armen zwaaiden keurig op de maat heen en weer, de knopen van hun uniformen schitterden, hun laarzen glommen. Het zonlicht weerkaatste op hun bajonetten. Ze zongen mee met de muziek: *It's a long way to Tipperary, it's a long way to go.* En ik weet nog dat ik dacht dat het maar goed was dat Grote Joe er niet bij was, omdat hij vast en zeker *Oranges and Lemons* gezongen zou hebben. Naast de soldaten liepen kinderen op de muziek mee te stampen. Een paar hadden mutsen van papier op en er waren er ook een paar die met een stok over hun schouder liepen. En er stonden vrouwen met bloemen te gooien, voornamelijk rozen, die voor de voeten van de soldaten op de grond vielen. Maar er was één roos die op het uniform van een soldaat terecht kwam en daar op de een of andere manier bleef zitten. Ik zag dat hij erom moest glimlachen.

Ik liep, net als de andere mensen, achter de optocht aan

de stad door en het plein op. Ze speelden eerst het volkslied en daarna zag ik voor het eerst van mijn leven een sergeant-majoor, die, met de wapperende vlag op de achtergrond, op de treden bij het kruisbeeld ging staan. Hij stak zijn officiersstokje keurig onder zijn arm en begon te spreken. Ik had nog nooit van m'n leven zo'n krakerige, bevelende stem gehoord.

“Ik zal er geen doekjes om winden, dames en heren,” begon hij. “Ik ga u niet vertellen dat het daar in Frankrijk allemaal prima is – dat soort onzin hebben we naar mijn mening al te vaak gehoord. Ik ben er geweest. Ik heb het zelf gezien. En dus zeg ik het u maar zoals het is: het is geen pretje. Het is afzien, dat is het: afzien, en niet anders. U hoeft uzelf over deze oorlog maar één vraag te stellen: wie ziet u liever door uw straten marcheren? Ons, of de moffen? Denk daar eens even over na. Want, dames en heren, let op mijn woorden: als we de Duitsers in Frankrijk niet tot staan brengen, komen ze hier naartoe, hier, naar Hatherleigh, en dan staan ze voor u het weet bij u op de stoep.”

Het was doodstil op het plein.

“En dan marcheren ze hier door de stad en steken ze uw huizen in brand en doden uw kinderen. En dan, ja zeker, dan vergrijpen ze zich aan uw vrouwen. Ze hebben het dappere België verslagen, ze hebben dat kleine land in één keer opgeslokt. En nu hebben ze ook al een groot deel van

Frankrijk in handen. Ik kan u verzekeren dat ons hetzelfde te wachten staat als we niet ingrijpen.” Hij liet zijn blik over de menigte glijden. “En? Wilt u dat de moffen hier komen? Wilt u dat?”

“Nee!” werd er geroepen, en ik was een van degenen die meeriepen.

“Zullen we ze dan een lesje leren?”

“Ja!” riepen we in koor.

De sergeant-majoor knikte. “Goed. Heel goed. Dan hebben we u daarbij nodig.” Hij wees nu met zijn stokje naar mannen in de menigte. “U, u en u.” Hij keek nu mijn kant uit. Hij keek me recht in de ogen. “En jou ook, jongeman.”

Tot op dat moment had ik er helemaal niet bij stilgestaan dat zijn woorden ook op mij betrekking hadden. Ik was een toeschouwer geweest. Maar nu niet meer.

“De koning heeft u nodig. Uw land heeft u nodig. En al onze dappere jongens in Frankrijk hebben u nodig!” Er verscheen een glimlach op zijn gezicht. Hij draaide aan de punten van zijn onberispelijke snor. “En vergeet één ding niet, mannen: alle meisjes – en dat garandeer ik u – alle meisjes houden van soldaten.”

De vrouwen in de menigte stonden allemaal te lachen en te giechelen. De sergeant-majoor stak zijn stokje weer onder zijn arm. “Wie is de eerste dappere kerel die naar voren komt om zich aan te melden?”

Niemand verroerde zich. Niemand zei een woord. “Wie is de eerste? Kom op, jongens, stel me niet teleur. Ik zoek kerels van stavast, mannen die hun koning en hun vaderland liefhebben, dappere kerels die die rotmoffen haten.”

Op dat moment kwam er iemand naar voren. Hij zwaaide met zijn pet terwijl hij zich een weg door de juichende menigte baande. Ik herkende hem meteen. Ik kende hem nog van school. Het was Jimmy Parsons. Sinds zijn familie uit het dorp verhuisd was, had ik hem niet meer gezien. Hij was nu veel groter dan ik me hem van vroeger herinnerde, en hij had een veel voller gezicht en een dikkere nek gekregen. Hij had nu ook een rood gezicht. Hij probeerde indruk te maken, net als vroeger op het schoolplein. Onder de aanmoedigende kreten van de menigte kwamen er nu ook anderen naar voren.

Opeens porde iemand me hard in mijn rug. Een oude, tandeloze vrouw stond met een kromme vinger naar me te wijzen. “Schiet op,” zei ze met schorre stem. “Jij moet ook gaan vechten. Als het vaderland roept, is het de plicht van iedere man om te gaan. Dat zeg ik je. Of ben jij soms een lafaard?”

Het leek of iedereen op dat moment naar me keek, alsof ze me wilden aanmoedigen. Toen ik aarzelde, zag ik overal om me heen beschuldigende blikken. De tandeloze oude vrouw gaf me weer een por en duwde me vervolgens naar

voren. “Ben jij soms een lafaard? Ben jij een lafaard?” Ik rende niet weg, althans niet meteen. Ik maakte me stilletjes bij haar uit de voeten en probeerde uit de menigte weg te glippen. Ik hoopte dat niemand op me zou letten. Maar ze had het in de gaten. “Lafaard!” riep ze me achterna. “Lafaard!” Toen zette ik het op een rennen. Ik holde halsoverkop de verlaten High Street uit. Haar woorden klonken nog na in mijn oren.

Toen ik met de kar de markt afreed, hoorde ik dat het muziekkorps op het plein weer begon te spelen. Ik hoorde de galmende slagen van de grote trom. Het was of hij me terugriep naar de vlag. Ik schaamde me vreselijk, maar ik reed verder. Op de terugrit naar de boerderij dacht ik de hele tijd aan de tandeloze oude vrouw, aan wat ze tegen me gezegd had, en aan wat de sergeant-majoor had gezegd. Ik dacht weer aan de mannen in hun schitterende uniformen, hoe mooi ze eruit hadden gezien. Dat waren nog eens echte kerels! In gedachten zag ik hoe Molly bewonderend naar me keek en hoe ze misschien verliefd op me zou worden als ik me aanmeldde en in mijn scharlakenrode uniform thuiskwam. Ik bedacht hoe trots moeder en Grote Joe op me zouden zijn. Toen ik weer terug op de boerderij was en het paard stond uit te spannen, had ik mijn besluit genomen. Ik wilde soldaat worden. Ik wilde naar Frankrijk gaan om, zoals de sergeant-majoor had gezegd, die smerige Duitsers een lesje te leren. Ik

nam me voor om onder het avondeten iedereen het nieuws te vertellen. Ik kon haast niet wachten met het hun te vertellen en te zien hoe ze erop zouden reageren.

We zaten amper aan tafel toen ik van wal stak. “Ik ben vanmorgen naar Hatherleigh geweest,” zei ik. “Ik moest van meneer Cox naar de markt.”

“Je had je weer gedrukt, dus,” mompelde Charlie boven zijn soep.

Ik lette niet op hem en ging verder. “Het leger was er, moeder. Ze waren aan het werven. Jimmy Parsons heeft dienst genomen. Samen met nog een heleboel anderen.”

“Die zijn niet goed wijs,” zei Charlie. “Ik zou dat nooit doen, van m’n leven niet. Ik schiet een rat dood omdat hij me anders kan bijten. Ik schiet een konijn dood om het op te kunnen eten. Maar waarom zou ik een Duitser doodschieten? Ik heb nog nooit een Duitser gezien.”

Moeder pakte mijn lepel op en gaf hem aan me. “Eten,” zei ze, en tikte zachtjes op mijn arm. “En maak je maar geen zorgen, Tommo, ze kunnen je niet dwingen. Je bent trouwens nog veel te jong.”

“Ik ben bijna zestien,” zei ik.

“Je moet zeventien zijn,” zei Charlie. “Anders nemen ze je niet. Ze willen geen jochies.”

Ik at mijn soep op en hield verder mijn mond. Ik was eerst teleurgesteld dat mijn grote moment niet had plaatsgevonden,

maar toen ik die avond in bed lag, voelde ik me stiekem opgelucht – en niet zo’n klein beetje ook – dat ik niet naar het slagveld hoefde, en dat de oorlog tegen de tijd dat ik zeventien was hoogstwaarschijnlijk wel voorbij zou zijn.

Een paar weken later kwam de kolonel onverwacht bij moeder op bezoek. Charlie en ik waren op de boerderij aan het werk, zodat we het pas ‘s avonds hoorden toen we thuiskwamen en Molly het ons vertelde. Ik vond al dat er iets vreemds aan de hand was, omdat moeder tijdens het avondeten in gedachten verzonken aan tafel zat en erg stil was. Ze reageerde zelfs niet op de vragen van Grote Joe. Toen Molly opstond en zei dat ze zin had om te gaan wandelen, en vroeg of Charlie en ik met haar mee wilden gaan, wist ik zeker dat er iets aan de hand was. We waren al een hele tijd niet met z’n drieën samen op stap geweest. Als Charlie het me had gevraagd, zou ik zonder meer nee hebben gezegd. Maar ik vond het altijd moeilijker om Molly iets te weigeren.

We liepen naar de beek, waar we vroeger altijd heen gingen als we samen alleen wilden zijn, en waar Molly en ik elkaar zo vaak hadden ontmoet in de tijd dat ik hun postbode was. Molly vertelde het ons pas toen we naast haar op de oever zaten en ze ons allebei bij de hand had gepakt.

“Ik verbreek nu een belofte die in aan jullie moeder heb gedaan,” begon ze. “Ik had jullie dit veel liever niet willen vertellen, maar ik kan niet anders. Jullie moeten weten wat er

aan de hand is. Het heeft met de kolonel te maken. Hij is vanmorgen langsgeweest om het haar te vertellen. Hij zei dat hij alleen maar zijn ‘vaderlandse plicht’ deed, zo noemde hij het tenminste. Hij zei dat de oorlog slecht voor ons verliep, en dat het land om mannen zat te springen. En nu heeft hij dus besloten dat iedere gezonde man die op zijn landgoed werkt of daar woont, kortom iedereen die tijdelijk gemist kan worden, zich als oorlogsvrijwilliger moet melden en koning en vaderland moet gaan dienen. Het landgoed zal het even zonder ze moeten stellen.” Ik voelde dat Molly mijn hand steviger beetpakte en merkte dat haar stem begon te beven. “Hij zei dat jij ook moet gaan, Charlie, omdat we anders niet in het huis mogen blijven. Je moeder heeft gedaan wat ze kon om hem op andere gedachten te brengen, maar hij luisterde niet eens naar haar. Op een gegeven moment werd hij zelfs boos. Hij zet ons op straat, Charlie, en als jij niet gaat worden je moeder en ik ook ontslagen.”

“Dat doet hij niet, Moll. Hij dreigt alleen maar,” zei Charlie. “Dat kan hij niet doen. Dat kan gewoon niet.”

“Hij doet het wél,” antwoordde Molly, “en hij kan het ook. Dat weet je zelf ook best. Als de kolonel iets in z’n hoofd haalt en zijn zin door wil drijven, laat hij zich door niets of niemand tegenhouden. Kijk maar wat hij met Bertha heeft gedaan. Nee, Charlie, hij meent het echt.”

“Maar de kolonel heeft beloofd dat we mochten blijven,”

zei ik. “En voordat ze stierf, heeft zijn vrouw dat ook gezegd. Ze zei dat ze wilde dat er iets voor moeder geregeld werd. En de kolonel zei dat we niet uit ons huis hoefden. Dat heeft moeder tegen ons gezegd.”

“Je moeder heeft hem aan die belofte herinnerd,” antwoordde Molly. “En weet je wat hij zei? Hij zei dat het nooit een belofte als zodanig was geweest, alleen maar een wens van zijn vrouw, en dat door de oorlog alles trouwens anders was geworden. Hij maakte geen enkele uitzondering. Charlie moet dienst nemen, anders worden we aan het eind van de maand ons huis uitgezet.”

De schemering viel. We hielden elkaars hand vast. Molly liet haar hoofd op Charlies schouder rusten. Molly zat een paar keer stilletjes te snikken, maar we zeiden geen van drieën iets. Dat was ook niet nodig. We wisten allemaal dat er geen uitweg was, dat de oorlog ons uit elkaar dreef, en dat ons leven nooit meer hetzelfde zou zijn. Maar op dat moment koesterde ik Molly's hand in de mijne, en ons laatste samenzijn.

Plotseling verbrak Charlie de stilte. “Ik zal het je maar eerlijk zeggen, Moll,” zei hij. “Het zit me de laatste tijd erg dwars. Begrijp me niet verkeerd. Ik wil niet in het leger. Maar ik heb de lijsten met namen in de kranten gezien – de namen van de doden en gewonden. Arme stakkers. Pagina's vol namen. Het lijkt me niet goed dat ik hier van het leven loop te

genieten terwijl zij daar zitten. En zo beroerd is het daar niet, Moll. Gisteren kwam ik Benny Coppelstone tegen. Hij zat in de kroeg te pronken met zijn uniform. Hij is hier op verlof. Hij zit al meer dan een half jaar in België. Hij zegt dat het allemaal wel meevalt. ‘Een makkie,’ noemde hij het. Hij zegt dat de Duitsers nu voor ons op de vlucht zijn geslagen. Nog één grote aanval, zegt hij, en dan druipen ze allemaal met hun staart tussen hun poten af, terug naar Berlijn, en dan kunnen onze jongens allemaal terug naar huis.”

Hij zweeg even en gaf Molly een zoen op haar voorhoofd. “Maar zoals het er nu naar uitziet, heb ik niet veel keus. Of dacht jij van wel, Moll?”

“Charlie, schat,” fluisterde Molly, “ik wil niet dat je gaat.”

“Maak je maar geen zorgen, meid,” zei Charlie. “Als het een beetje meezit, ben ik terug als ons kind gedoopt wordt. En Tommo kan in de tussentijd voor je zorgen. Hij is nu de heer des huizes. Zo is het toch, Tommo? En als die ouwe sukkel van een kolonel het nog een keer waagt om zijn kop bij ons om de deur te steken terwijl ik weg ben, moet je hem gewoon doodschieten, Tommo, net zoals hij Bertha heeft doodgeschoten.” En ik hoorde aan zijn stem dat hij dit niet alleen maar als grapje bedoelde.

Ik geloof dat ik toen zonder erbij na te denken tegen hen zei: “Ik blijf hier niet. Ik ga met je mee, Charlie.”

Ze probeerden allebei om me van mijn voornemen af te

brengen. Ze ruzieden met me, ze gaven me een grote mond, maar ik liet me niet ompraten. Deze keer niet. Charlie zei dat ik nog te jong was. Ik zei dat ik over een paar weken zestien werd en dat ik net zo lang was als hij, dat ik me alleen maar hoefde te scheren en mijn stem dieper te laten klinken om voor zeventien te kunnen doorgaan. Moeder zou niet willen dat ik ging, zei Molly. Ik zei dat ik dan van huis weg zou lopen, dat ze me niet de hele dag op kon sluiten.

“En wie moet er dan voor ons zorgen als jullie er allebei niet zijn?” zei Molly op haast smekende toon tegen me.

“Voor wie heb je liever dat ik zorg, Molly?” antwoordde ik. “Voor jullie thuis, terwijl jullie jezelf prima kunnen redden? Of voor Charlie, die zichzelf voortdurend in de nesten werkt, zelfs thuis?” Toen ze daar geen antwoord op hadden, wisten ze dat ik gewonnen had, en ik wist het zelf ook. Ik ging samen met Charlie vechten in de oorlog. Niets en niemand kon me nu nog tegenhouden.

Ik heb nu ruim een jaar lang de tijd gehad om erover na te denken waarom ik toen in een opwelling besloot om met Charlie mee te gaan. Uiteindelijk vermoed ik dat ik het deed omdat ik het idee dat ik dan niet meer bij hem zou zijn niet kon verdragen. We waren ons hele leven al samen, en hadden altijd alles samen gedeeld, zelfs onze liefde voor Molly. Misschien wilde ik niet dat hij zonder mij op avontuur trok. En dan was er ook nog de vonk in mijn binnenste, die

kort daarvoor weer nieuw leven was ingeblazen toen ik die dapper marcherende soldaten had gezien, die in hun scharlakenrode uniformen door High Street in Hatherleigh liepen, de laarzen die op de maat van de muziek marcheerden, de trommels en de bugels die door de stad hadden geklonken, de bezielde oproep van de sergeant-majoor om ten strijde te trekken. Misschien had hij in mij wel gevoelens wakker geroepen waarvan ik niet wist dat ik ze had, gevoelens waarover ik in elk geval nooit met iemand had gesproken. Het was zo dat alles waarvan ik hield me vertrouwd was. Ik hield van de mensen die ik kende, van ons gezin, van Molly, van het platteland waar ik was opgegroeid. Ik wilde niet dat er ooit een vijandelijke soldaat ons land, en de plek waarvan ik hield, zou binnenkomen. Ik zou alles doen wat ik kon om hem tegen te houden en de mensen van wie ik hield te beschermen. En dat ging ik nu samen met Charlie doen. Maar diep in mijn binnenste wist ik dat het ook, meer dan door Charlie, meer dan door mijn vaderland of door het muziekkorps of de sergeant-majoor, kwam door de honende opmerking van die tandeloze oude vrouw op het plein. “Ben jij soms een lafaard? Ben jij een lafaard?”

De waarheid was dat ik dat niet zeker wist, en dat ik daar achter moest zien te komen.

Ik moest mezelf bewijzen. Ik moest me tegenover mezelf bewijzen.

Twee dagen later, na twee dagen lang moeders talloze pogingen om me van mijn voornemen af te brengen te hebben moeten aanhoren, gingen we met z'n allen naar het station bij Eggesford Junction, waar Charlie en ik op de trein naar Exeter zouden stappen. Niemand had Grote Joe verteld dat we aan de oorlog gingen meedoen. We gingen een tijdje weg, en zouden gauw weer terug zijn. We vertelden hem niet de waarheid, maar we vertelden hem ook geen leugens. Moeder en Molly probeerden om niet te huilen waar hij bij was. Wij moesten ook onze uiterste best doen om onze tranen te bedwingen.

“Wil je goed op Charlie passen voor me, Tommo?” vroeg Molly. “En ook op jezelf natuurlijk.” Toen we elkaar omhelsden, kon ik voelen dat haar buik dikker was geworden.

Moeder zei dat ik moest beloven dat ik me fatsoenlijk zou gedragen en geen domme dingen zou doen, dat ik haar zou schrijven en met verlof naar huis zou komen. Daarna stapten Charlie en ik in de trein – het was voor ons allebei de eerste keer van ons leven dat we een treinreis maakten, en we hingen uit het raampje van onze coupé en zwaaiden tot we plotseling door een roetwolk werden overvallen en hoestend en proestend weer naar binnen doken. Toen de rook optrok en we weer naar buiten keken, was het station al niet meer te zien. We gingen tegenover elkaar zitten.

“Bedankt, Tommo,” zei Charlie.

“Waarvoor?” zei ik.

“Dat weet je zelf wel,” antwoordde hij, waarna we allebei uit het raam keken. Meer hoefden we niet te zeggen. Er steeg een reiger op uit de rivier en vloog een tijdje met de trein mee voordat hij afzwenkte en ergens hoog in de bomen landde. Een geschrokken kudde roodbonte koeien rende alle kanten op toen we langskwamen. Hun staarten stonden rechtovereind. Toen reden we een tunnel binnen, een lange donkere tunnel vol lawaai en rook en duisternis. Iedere dag lijkt het of ik nog steeds in die tunnel zit. En zo vertrokken Charlie en ik naar het strijdtoneel. De ratelende treinwielen brachten de oorlog steeds dichterbij. Maar dat lijkt nu allemaal heel lang geleden, een eeuwigheid.

02:14

Ik kijk steeds hoe laat het is. Ik had me voorgenomen om dat niet te doen, maar ik kan het kennelijk niet laten.

Iedere keer als ik op het horloge kijk, houd ik het bij mijn oor en luister of ik het hoor tikken. Het tikt nog steeds, het tikt zachtjes eerst de seconden weg, en dan de minuten, en de uren. Ik zie dat het nog drie uur en zesenvieftig minuten duurt voordat het zover is. Charlie heeft me eens verteld dat dit horloge nooit hapert, en dat het me ook nooit in de steek zou laten, behalve als ik vergat om het op te winden. Het was het beste horloge dat er bestond, zei hij, het was een prachtig horloge. Maar dat is het niet. Als het zo'n prachtig horloge was, zou het meer moeten doen dan alleen maar de tijd aangeven - dat kan het eerste het beste horloge ook. Als het echt een prachtig horloge was, zou het de tijd zelf bepalen. En als het ophield met tikken, zou de tijd zelf ook stil blijven staan, en dan zou deze nacht nooit ten einde komen en zou de ochtend nooit aanbreken. Charlie zei vaak dat we hier in geleende tijd leven, dat we eigenlijk al lang dood hadden

moeten zijn. Ik wil geen tijd meer lenen. Ik wil dat de tijd stilstaat, zodat het nooit meer ochtend wordt, zodat de dageraad nooit aanbreekt.

Ik luister weer naar mijn horloge, naar Charlies horloge. Het tikt nog steeds. Niet luisteren, Tommo. Niet kijken. Niet denken. Alleen maar herinneren.

§

“Stilstaan! Recht vooruit kijken, Peaceful, akelig mannetje dat je bent!”... “Buik intrekken, borst vooruit, Peaceful.”... “In de modder, Peaceful, waar een stuk ongedierte als jij thuishoort. Ga liggen!”... “God nog aan toe, Peaceful, kunnen ze ons nou echt niks beters sturen? Jij bent een stuk ongedierte, meer niet. Schadelijk ongedierte, en daar moet ik een soldaat van zien te maken.”

Van al de namen die sergeant Hanley, of ‘Hanley de Verschrikkelijke’ zoals hij genoemd werd, op het exercitieterrein in Etaples liep te brullen toen we pas in Frankrijk waren, kwam de naam Peaceful het vaakst voor. Er waren natuurlijk twee Peacefuls in zijn compagnie, en dat maakte dus al een verschil, maar dat was niet de hoofdreden. Meteen vanaf het begin had sergeant Hanley de pik op Charlie. En dat kwam omdat Charlie zich niet, in tegenstelling tot de rest, het leven zuur liet maken, en omdat hij niet, zoals wij, bang voor hem was.

Voordat we naar Etaples gingen, had iedereen, Charlie en ik ook, het redelijk gemakkelijk gehad. De eerste kennismaking met het soldatenleven was vrijwel probleemloos verlopen. Die eerste weken bestonden trouwens vrijwel alleen uit lol trappen en lachen. Tijdens de treinreis naar Exeter zei Charlie dat ze ons gemakkelijk voor een tweeling zouden aanzien, als ik maar goed oplette, mijn stem dieper liet klinken en me vanaf dat moment als een zeventienjarige gedroeg. Toen het eenmaal zover was en we voor de sergeant van het inschrijvingsbureau van het regimentsdepot stonden, maakte ik me zo lang mogelijk en deed Charlie namens mij het woord, zodat mijn stem me niet zou verraden. “Ik ben Charlie Peaceful, en dit is mijn tweelingbroer Thomas. Wij komen ons aanmelden als vrijwilligers.”

“Geboortedatum?”

“Vijf oktober,” zei Charlie.

“Van allebei?” vroeg de sergeant van het inschrijvingsbureau. Ik meende dat hij enigszins wantrouwend naar me zat te kijken.

“Natuurlijk,” antwoordde Charlie. Liegen kostte hem niet de minste moeite. “Maar ik ben een uur ouder dan hij.” En dat was alles. Dooдеenvoudig. Vanaf dat moment waren we soldaten.

De laarzen die we kregen waren stijf en veel te groot –

kleinere maten hadden ze niet. En dus liepen Charlie en ik en de anderen als circusclowns rond te klossen, als circusclowns in uniformen en met een helm op ons hoofd. De uniformen pasten ook niet, en dus ruilden we onderling tot we allemaal beter passende kledij hadden. Tussen de honderden vreemdelingen herkenden we een paar gezichten uit onze streek. Daar liep Nipper Martin, een klein kereltje met grote flaporen, die op de boerderij van zijn vader in Dolton knolrapen verbouwde en bij The Duke altijd fantastisch goed kegelde. En daar had je Pete Bovey, de rietdekker en ciderdrinker, ook uit Dolton, met zijn rode gezicht en handen als kolenschoppen. We hadden hem vaak in Iddlesleigh aan het werk gezien, als hij hoog boven op iemands dak het riet plat stond te slaan. De kleine Les James was er ook. We hadden samen met hem op school gezeten. Hij was de zoon van Bob James, de rattenvanger van het dorp, die ook wratten genas. Hij had de kunst van het rattenvangen van zijn vader afgekeken en beweerde dat hij van hem ook de gave om wratten te genezen had meegekregen, en dat hij altijd kon voorspellen of het de volgende dag zou gaan regenen of niet. Meestal had hij daar ook nog gelijk in. Hij had nog steeds een zenuw-tic in een van zijn ogen, iets waar ik vroeger op school mijn ogen niet van af kon houden.

Tijdens het opleidingskamp op Salisbury Plain bivakkeerden we als haringen in een ton in legertenten, zodat

we elkaar snel leerden kennen, wat niet wilde zeggen dat we elkaar ook aardig vonden – dat kwam later pas. En we leerden ook de rol die we moesten spelen, hoe we net moesten doen of we echte soldaten waren. We leerden hoe we onze kakiuniformen moesten dragen – ik heb nooit het scharlakenrode uniform gekregen waar ik op had gehoopt – en hoe we er scherpe vouwen in en de kreukels er uit moesten strijken, hoe we onze sokken moesten verstellen, en onze knopen en insignes en laarzen moesten poetsen. We leerden hoe we in de pas moesten marcheren, hoe we rechtsonkeert moesten maken zonder tegen elkaar op te botsen, hoe we ‘hoofd rechts’ moesten doen en salueren als we een officier tegenkwamen. Wat we ook deden, we deden het allemaal samen en tegelijk – allemaal behalve de kleine Les James, die er nooit in slaagde om zijn armen tegelijk met die van ons op en neer te zwaaien, hoe de sergeants en de korporaal ook tegen hem tekeergingen. Zijn armen en benen hielden hun eigen tempo aan, wat een ander tempo was dan dat van de rest, en daar was niets aan te doen. Hij scheen het ook niet erg te vinden dat ze zo vaak tegen hem tekeergingen dat hij twee linkervoeten had en hem voor telganger uitscholden. En wij hadden tenminste iets waar we om konden lachen. In het begin hebben we heel wat afgelachen.

We kregen geweren, ransels en pioniersschoppen. We leerden hoe we met zware bepakking tegen een heuvel op

moesten lopen, en hoe we recht vooruit moesten schieten. Dat hoefden ze Charlie niet te leren. Op de schietbaan bleek dat hij veruit de beste schutter van de hele compagnie was. Ik was erg trots op hem toen ze hem zijn rode scherpschuttersinsigne gaven. Hij was er zelf ook erg blij mee. Maar zelfs met de bajonettraining was het nog steeds niet meer dan een spelletje. We moesten naar voren stormen en daarbij zoveel mogelijk schunnige taal naar de strooien poppen uitslaan – ik kende toen nog maar een paar vieze woorden, later werden dat er meer. We staken onze bajonet tot het heft in de poppen, waarbij we vloekten en de rotmof uitscholden terwijl we hem doodstaken.

Daarbij moesten we de bajonet een kwartslag draaien en hem er dan weer uittrekken, was ons geleerd. “Mik op de maagstreek, Peaceful. Dan blijft-ie nergens achter haken. Steken. Draaien. Terugtrekken.”

Alles in het leger moest in het gelid of in rijen gedaan worden. We sliepen in lange rijen tenten, en we zaten in rijen op het toilet. Zelfs op het toilet kon je je niet afzonderen, daar kwam ik al snel achter. Je kon je trouwens nergens afzonderen. We verkeerden elk moment van de dag in elkaars gezelschap, meestal stonden we dan in de rij. We moesten in de rij staan om ons te kunnen scheren, om eten te krijgen, om geïnspecteerd te worden. Zelfs als we loopgraven moesten graven, moest dat in rechte rijen gebeuren:

kaarsrechte loopgraven met rechte randen, en we moesten ook snel graven, omdat elke compagnie als eerste klaar wilde zijn. We baadden in het zweet, we hadden pijn in onze rug, en onze handen zaten voortdurend onder de blaren.

“Sneller!” riepen de korporaals. “Dieper! Wil je dat ze je kop eraf schieten, Peaceful?”

“Nee, korporaal.”

“Wil je een kogel in je reet, Peaceful?”

“Nee, korporaal.”

“Moeten ze je ballen eraf schieten, Peaceful?”

“Nee, korporaal.”

“Graaf dan, stelletje luie donders, graaf dan, want als jullie eenmaal daar zitten, kun je nergens anders wegkruipen. Dan is Gods akker jullie enige schuilplaats. En geloof me, als die granaten overvliegen wil je alleen maar dat je dieper had gegraven. Hoe dieper je graaft, hoe langer je blijft leven. En ik kan het weten, want ik ben er zelf geweest.”

Het maakte niet uit wat de officieren en de onderofficieren ons over de ontberingen en de gevaren van de loopgravenoorlog vertelden, we geloofden allemaal nog steeds dat het om niet meer dan een repetitie ging, en dat wij acteurs waren en toneelkostuums droegen. We moesten wel onze rol spelen, en onze kostuums dragen, maar aan het eind zou blijken dat het niet meer dan een toneelstuk was. Dat probeerden we onszelf tenminste wijs te maken – als we er al

ooit over praatte. Maar in werkelijkheid hadden we het er niet vaak over. Ik denk dat we dat ook niet durfden, omdat we diep in ons binnenste allemaal wisten wat er aan de hand was en allemaal beefden van angst voor wat ons te wachten stond en dat probeerden te ontkennen of te verbergen. Misschien wel allebei.

Ik herinner me nog dat we in de heuvels op oefening waren. Op een ochtend lagen we languit op onze rug in de zonneschijn toen Pete plotseling overeind ging zitten. “Horen jullie dat?” zei hij. “Dat zijn de kanonnen in Frankrijk. Echte kanonnen.” We gingen overeind zitten en luisterden. We hoorden het allemaal. Een paar zeiden dat het het gerommel van de donder in de verte was, maar dat was niet zo: het was wel degelijk kanongebulder. We zagen de plotselinge angst in elkaars ogen toen het tot ons doordrong wat dat geluid te betekenen had.

Maar diezelfde middag gingen we weer verder met ons toneelstuk, oorlogje spelen met volledige bepakking. We voerden een aanval uit op een kreupelbosje in de verte, waar ‘de vijand’ zich zogenaamd schuilhield. Toen er op een fluitje werd geblazen, klommen we uit onze loopgraven en liepen met de bajonet op ons geweer vooruit. Toen er een commando gebruld werd, lieten we ons voorover vallen en kropen door het hoge gras verder naar voren. De aarde onder ons was nog warm van de zomerzon, en er bloeiden

boterbloemen. Ik moest op dat moment aan Molly denken, en aan Charlie, en aan de boterbloemen langs de beek bij ons thuis. Terwijl ik verderkroop, zag ik vlak voor mijn neus een bij die al een heleboel stuifmeel had verzameld en nog steeds op zoek was naar meer, van het ene klaverblad naar het andere vliegen. Ik weet nog dat ik tegen de bij begon te praten. “Jij bent net als ik, bij,” zei ik. “Ook al draag jij je bepakking op je buik en steekt jouw wapen uit je achterste. Maar voor de rest zijn we hetzelfde, jij en ik.” De bij moet dat als een belediging hebben opgevat, want hij steeg op en vloog weg. Ik bleef liggen waar ik lag. Ik hield me op mijn ellebogen overeind en keek waar hij heen vloog, tot mijn gedachten ruw werden onderbroken door de korporaal.

“Wat denk je dat dit is, Peaceful? Een picknick of zo? Overeind, verdomme!”

Tijdens die eerste weken in dienst had ik amper tijd om iemand te missen. Ik miste moeder en Grote Joe niet eens, en zelfs Molly niet, hoewel ik vaak aan haar dacht. Maar dat waren alleen maar vluchtige herinneringen. Charlie en ik praatten zelden over thuis – we waren trouwens niet vaak samen alleen. We waren zelfs opgehouden met de kolonel te vervloeken. Dat leek nu toch weinig zin meer te hebben. Het was iets vreselijks wat hij gedaan had, maar daar viel niets meer aan te veranderen. We waren nu soldaten, en tot dusver viel dat eigenlijk wel mee. Ondanks dat we altijd in het gelid

moesten staan en door iedereen werden afgebekt, hadden we de grootste lol. Charlie en ik schreven opgewekte brieven naar huis - hij meestal naar Molly en ik altijd naar moeder en Grote Joe. We lazen ze hardop aan elkaar voor, althans die gedeelten die we niet voor elkaar achter wilden houden. We mochten niet schrijven waar we waren, en ook niets over de opleiding vertellen, maar we hadden altijd genoeg om over te schrijven, om over op te scheppen en vragen over te stellen. We schreven hun meestal de waarheid, dat het goed met ons ging - dat we goed aten en ons netjes gedroegen. Maar aan die goede tijden kwam een eind toen we eenmaal aan boord waren van het schip dat ons naar Frankrijk zou brengen. Les James zei dat hij een storm rook, en zoals altijd had hij ook nu weer gelijk.

§

Er was niemand aan boord van dat schip die niet dood wilde voordat hij in Frankrijk aankwam. De meesten onder ons hadden, net als Charlie en ik, nog nooit de zee gezien, en dus ook niet de deinende grijze golven van het Kanaal. We zwalkten als dronken geesten op het dek heen en weer. We wilden niets liever dan uit onze kwelling verlost worden. Charlie en ik hingen over de reling te kotsen toen een van de bemanningsleden op ons afkwam. Hij sloeg ons vrolijk op de rug en zei dat als we toch van plan waren om dood te gaan, we

dat dan veel beter in het ruim konden doen, waar de paarden stonden. En dus strompelden Charlie en ik de gangpaden af tot we diep in het binnenste van het schip terechtkwamen, midden tussen de doodsbanke paarden, die er blij mee leken te zijn dat ze gezelschap kregen toen we naar binnen kropen en op hun stro in elkaar doken. We lagen gevaarlijk dicht bij hun hoeven, maar we waren te ziek om ons daar druk over te maken. De matroos had gelijk. Hier beneden leek het of het schip veel minder schommelde, en ondanks de verstikkende stank van olie en paardenmest voelden we ons meteen een heel stuk beter.

Toen de scheepsmotoren eindelijk stilvielen, klauterden we het dek op en zagen daar voor het eerst Frankrijk liggen. De Franse zeemeeuw die boven ons zweefde en me vol achterdocht aankeek, leek precies op de meeuwen die ik thuis achter de ploeg had zien vliegen. Op de kade hoorde ik alleen maar Engelse stemmen. De uniformen en de helmen zagen er net zo uit als die van ons. Toen we de loopplank afliepen, de frisse ochtendlucht in, zagen we de rijen gewonden, die over de kade onze kant uit kwamen schuifelen. Sommigen hadden hun ogen in het verband en hielden zich vast aan de schouder van degene die voor hen liep. Anderen lagen op brancards. Eén van hen, die aan een sigaret tussen zijn bleke, verschroeide lippen lag te trekken, keek ons met ingevallen, gele ogen aan. “Zet ‘m op, jongens,” riep hij toen

we langs hem heen liepen. “Geef ze d’r van langs!” De rest zweeg, maar hun stille, starende blikken spraken boekdelen terwijl we ons opstelden en de stad uit marcheerden. Op dat moment beseften we allemaal dat er een eind gekomen was aan het lol trappen en toneelspelen. Vanaf dat ogenblik twijfelde geen van ons meer aan de ernst van de situatie. Daar op het slagveld zouden we de rol van ons leven te spelen krijgen, en voor velen van ons zou die rol eindigen met de dood.

Misschien waren er enkelen die nog een laatste restje hoop koesterden, maar dat verdween al gauw toen we het grote opleidingskamp bij Etaples in het oog kregen. Het kamp strekte zich uit zover het oog reikte: het was een stad van tenten, en overal om me heen zag ik soldaten trainen – marcheren, hardlopen, kruipen, over de grond rollen, salueren, het geweer presenteren. Ik had nog nooit van m’n leven zo’n drukte gezien, nog nooit zoveel herrie gehoord. De lucht trilde van op blaffende toon gegeven bevelen en schunnige kreten. Toen zagen we voor het eerst ook sergeant Hanley, Hanley de Verschrikkelijke, die in de komende weken onze voornaamste beul en kwelgeest zou zijn en die zijn uiterste best zou doen om ons leven tot een hel te maken.

Vanaf het moment dat we hem zagen, waren de meesten van ons doodsbang. Hij was niet groot, maar hij had ogen van staal waarmee hij ons doordringend aankeek en een akelige,

snerende stem die ons de stuipen op het lijf joeg. We probeerden er maar het beste van te maken en deden alles wat hij ons opdroeg. Dat was de enige manier om te overleven. Hoe vaak hij ons ook in de looppas met stenen in onze ransel tegen heuvels op liet klimmen, hoe vaak hij ons ook beval om in de ijsskoude modder te gaan liggen en vooruit te kruipen, we deden het allemaal, en waren daarbij ook nog behoorlijk fanatiek. We wisten dat we, als we niet precies deden wat hij zei – als we zouden protesteren, klagen, iets terugzeggen, of hem recht in de ogen kijken – alleen maar nog meer woede, nog meer pijn en nog meer straf over onszelf zouden afroepen. Dat wisten we omdat we hadden gezien wat er met Charlie was gebeurd. Charlie ging zelfs niet eens op zijn grapjes in, en daardoor kwam hij al meteen in moeilijkheden.

Het gebeurde op een zondagochtend. Voor de kerkparade vond een inspectie plaats, waarbij sergeant Hanley constateerde dat er iets niet in orde was met het insigne op Charlies uniformpet. Hij zei dat het verbogen was. Ze stonden met hun neuzen zowat tegen elkaar. Hanley ging vreselijk tegen Charlie tekeer. Ik stond in de rij achter Charlie, maar zelfs daar kon ik Hanleys spuug voelen. “Weet je wat jij bent? Jij bent een smet op de schepping, Peaceful. Wat ben jij?”

Charlie moest even nadenken en antwoordde toen met heldere, vastberaden stem, zonder enige angst: “Ik ben blij

dat ik hier ben, sergeant.”

Hanley leek even van zijn stuk gebracht. We wisten allemaal welk antwoord Hanley verlangde. Hij vroeg het opnieuw. “Jij bent een smet op de schepping. Wat ben jij?”

“Zoals ik al zei, sergeant, ik ben blij dat ik hier ben.”

Charlie wilde Hanley gewoon niet de voldoening schenken dat hij het spelletje meespeelde, hoe vaak Hanley de vraag ook herhaalde, of hoe hard hij ook tegen hem tekeering. Als straf moest Charlie extra wachtdiensten draaien, zodat hij nachtenlang nauwelijks de kans kreeg om te slapen. Daarna liet Hanley hem geen moment met rust, hij liet geen kans voorbijgaan om Charlie eruit te pikken en hem te straffen.

Sommigen in de compagnie stelden Charlies gedrag helemaal niet op prijs. Eén van hen was Pete, die zei dat Charlie Hanley onnodig zat te sarren en daarmee ook de andere jongens in moeilijkheden bracht. Ik moet toegeven dat ik het wel een beetje met hem eens was – maar dat zei ik niet tegen hem, en natuurlijk ook niet tegen Charlie. Hanley bezorgde ons, en onze compagnie in het bijzonder, inderdaad een hoop ellende, en het was duidelijk dat hij dat deed omdat hij een vete met Charlie had. Charlie probeerde hem van zich af te slaan, alsof Hanley een lastig insect was, maar het probleem was dat de beet van dat insect niet alleen hem trof, maar onze hele compagnie. De jongens begonnen Charlie als een blok aan hun been te zien, als iemand die de

compagnie alleen maar ongeluk bracht. Niet dat iemand dat openlijk tegen hem zei – daarvoor vonden ze Charlie veel te aardig, en hadden ze ook te veel respect voor hem – maar Pete en Les en Nipper Martin kwamen achter zijn rug om wel naar mij toe en vroegen of ik met hem wilde praten. Ik probeerde Charlie zo goed als ik kon te waarschuwen. “Hij is net zo iemand als meester Munnings vroeger op school, Charlie. Hij was onze heer en meester, weet je nog? Hier is Hanley onze heer en meester. Daar valt niets aan te veranderen.”

“Maar dat betekent niet dat ik hem over me heen moet laten lopen,” zei hij. “Het komt allemaal goed, wacht maar af. Zorg jij zelf maar dat je niet in de problemen komt. Wees voorzichtig. Hij houdt jou ook in de gaten, Tommo, dat is me al een paar keer overkomen.” Zo was Charlie nu eenmaal. Steeds als ik hem probeerde te waarschuwen, draaide hij gewoon de rollen om, zodat hij uiteindelijk degene was die mij ergens voor waarschuwde.

Het was maar een kleinigheid die de zaak aan het rollen bracht, een vuile geweerloop. Nu ik eraan terugdenk, weet ik zeker dat het opzet van Hanley was, om Charlie uit zijn tent te lokken. Iedereen wist inmiddels dat ik Charlies jongere broer was, en een jaar te jong om dienst te kunnen nemen. We waren er al langgeleden mee opgehouden om net te doen of we tweelingbroers waren. Na onze eerste ontmoeting met

Pete en Les en Nipper uit ons eigen dorp konden we dat niet langer volhouden, en op dat moment deed het er trouwens niet meer toe. Het was algemeen bekend dat er nog tientallen andere jongens in ons regiment waren die ook nog te jong waren voor het leger, maar daar werd amper op gelet, want ze hadden immers alle mannen nodig die ze konden krijgen. De andere jongens plaagden me ermee, en zeiden dat ik wangen had als babybiljetjes, dat ik me nog niet hoefde te scheren en ook dat ik een piepstem had. Maar ze wisten allemaal dat Charlie het voor me opnam. Als de plagerijen uit de hand dreigden te lopen, hoefde hij maar even naar hen te kijken en dan hielden ze er vanzelf mee op. Hij behandelde me nooit als een klein kind, maar iedereen wist dat hij me, wat er ook gebeurde, nooit in de steek zou laten.

Hanley was dan wel een onaangenaam iemand, maar hij was beslist niet dom. Volgens mij had hij zelf ook in de gaten wat er aan de hand was, want hij begon mij er nu ook steeds uit te pikken. Ik had me vroeger op school bij meester Munnings al veel moeten laten welgevalen, maar Hanley de Verschrikkelijke was als kwelgeest toch een klasse apart. Hij bedacht de ene onbenullige smoes na de andere om tegen me tekeer te gaan en me te straffen. Door de extra trainingsoefeningen die hij me liet doen en de extra wachtdiensten die ik moest draaien, was ik al heel snel uitgeput. En hoe uitgeputter ik raakte, hoe meer fouten ik

maakte, en hoe meer fouten ik maakte, hoe meer straf Hanley me gaf.

Op een ochtend hadden we training gehad, en we stonden in drie rijen in de houding opgesteld toen Hanley mijn geweer beetpakte. Hij keek in de loop en zei dat de loop ‘vuil’ was. Ik wist welke straf daarop stond, dat wisten we allemaal: vijf keer in looppas rond het exercitieterrein, met je geweer boven je hoofd. Na twee rondjes lukte het me al niet meer om mijn geweer omhoog te houden. Mijn ellebogen bezweken onder het gewicht. Hanley brulde: “Iedere keer dat je dat geweer laat zakken, begin je opnieuw, Peaceful. Nog vijf rondjes.”

Mijn hoofd tolde, ik strompelde nu meer dan ik liep en kon me slechts met de grootste moeite op de been houden. Mijn rug brandde van de pijn. Ik had gewoon de kracht niet meer om het geweer boven mijn hoofd te tillen. Ik herinner me dat ik een schreeuw hoorde. Ik wist dat het Charlie was, en vroeg me af waarom hij zo stond te schreeuwen. Op dat moment zakte ik bewusteloos in elkaar. Toen ik in mijn tent weer bijkwam, vertelden ze me wat er gebeurd was. Charlie had het gelid verbroken, was op Hanley afgestormd en had tegen hem staan schreeuwen. Hij had hem nog net geen klap gegeven, maar hij had bijna neus aan neus met Hanley gestaan en hem precies verteld hoe hij over hem dacht. Ze vonden het allemaal prachtig, en ze hadden na afloop voor

hem staan klappen. Maar Charlie was opgepakt en naar het wachtlokaal afgemarcheerd.

De volgende dag moest het hele bataljon in de stromende regen aantreden om getuige te zijn van de straf die Charlie kreeg. Hij werd uit zijn cel achter het wachtlokaal gehaald en aan het wiel van een kanon vastgebonden. Lijfstraf te velde nummer één, heette dat. De brigadecommandant, hoog op zijn paard gezeten, zei dat dit voor iedereen een waarschuwing moest zijn, dat soldaat Peaceful een lichte straf had gekregen, dat ongehoorzaamheid in oorlogstijd als muiterij werd beschouwd en dat op muiterij de dood door de kogel stond. De hele dag stond Charlie daar vastgebonden in de regen, met zijn armen en benen wijd. Toen we langs hem marcheerden, glimlachte Charlie naar me. Ik probeerde terug te glimlachen, maar in plaats van een glimlach kwamen er alleen maar tranen. Ik moest denken aan het kruisbeeld van Jezus, thuis in de kerk van Iddlesleigh. En toen schoot me het lied dat we vroeger altijd op de zondagsschool zongen weer te binnen, What a friend we have in Jesus, en ik zong dat lied zachtjes voor mezelf, alleen maar om onder het marcheren mijn tranen te bedwingen. Ik herinnerde me dat Molly het in de boomgaard zong toen we de muis van Grote Joe hadden begraven, en toen ik daaraan dacht, kon ik het niet nalaten om de tekst van het lied aan te passen, en ‘Charlie’ in plaats van ‘Jezus’ te zingen. Ik zong het zachtjes terwijl we

afmarcheerden: “Welk een vriend is onze Charlie.”

03:01

Ik ben in slaap gevallen. Ik ben kostbare minuten kwijtgeraakt – ik weet niet hoeveel, maar het zijn minuten die ik nooit meer terugkrijg. Het zou me nu eigenlijk geen moeite meer moeten kosten om me tegen de slaap te verzetten. Dat heb ik vaak genoeg gedaan als ik in de loopgraven op de uitkijk stond, maar toen waren het de kou of de angst, of allebei, die me wakker hielden. Ik verlang naar het moment dat ik me over kan geven aan de slaap, me weg kan laten glijden in de warmte van het niets. Verzet je, Tommo, verzet je. Na vannacht kun je je weg laten glijden en hoef je nooit meer wakker te worden omdat er niets meer is dat er ooit nog toe doet. Zing Oranges and Lemons maar. Kom nou. Zingen. Zing het maar net zoals Grote Joe, telkens opnieuw. Dan blijf je wel wakker.

Oranges and Lemons, say the bells of St. Clements,
 You owe me five farthings, say the bells of St. Martins.
 When will you pay me? say the bells of Old Bailey.

When I grow rich, say the bells of Shoreditch.
When will that be? say the bells of Stepney.
I'm sure I don't know, say the great bells at Bow.
Here comes a candle to light you to bed,
And here comes a chopper to chop off your head.

Ze zeggen dat we naar het front gaan, en dat bericht komt voor ons allemaal als een opluchting. We hopen dat we Etaples en sergeant Hanley nu voor altijd vaarwel kunnen zeggen. We gaan weg uit Frankrijk en trekken België binnen. Onderweg zingen we. Kapitein Wilkes heeft graag dat we zingen. Dat is goed voor het moreel, zegt hij, en daar heeft hij nog gelijk in ook. Hoe meer we zingen, hoe vrolijker we worden, en dat ondanks alles wat we zien – de kapotgebombardeerde dorpen waar we doorheen marcheren, de veldhospitals waar we langskomen, de lege doodskisten die staan te wachten. De kapitein was vroeger in Salisbury koordirigent en onderwijzer, dus hij weet waar hij het over heeft. We hopen dat hij ook weet wat hem te doen staat als we eenmaal in de loopgraven aankomen. Het is moeilijk te geloven dat hij en sergeant Hanley de Verschrikkelijke deel uitmaken van hetzelfde leger, dat ze aan dezelfde kant staan. We hebben nog nooit iemand meegemaakt die ons zo vriendelijk en voorkomend bejegt.

Zoals Charlie zegt, ‘hij is goed voor ons’. Wij zijn dus ook goed voor hem, met uitzondering van Nipper Martin die hem als hij maar even de kans krijgt voor de gek probeert te houden. Nipper kan soms een beetje gemeen zijn. Hij is ook de enige die het nog steeds over mijn piepstem heeft.

“Are we downhearted? No! Then let your voices ring and all together sing: are we downhearted? No.” We zingen het lied uit volle borst en marcheren met nieuwe veerkracht in onze voeten. En als het afgelopen is en we alleen nog maar het geluid van marcherende laarzen horen, zet Charlie Oranges and Lemons in, waarmee hij ons allemaal aan het lachen brengt. De kapitein lacht ook. Ik val in en even later zingen ze allemaal mee. Niemand weet natuurlijk waarom we dit lied zingen. Het is een geheim dat Charlie en ik delen, en onder het zingen weet ik dat hij, net als ik, aan Grote Joe en aan thuis loopt te denken.

De kapitein heeft ons verteld dat we naar een sector gaan waar het al een tijdje rustig is, en dat het daar allemaal wel meevalt. Daar zijn we natuurlijk blij om, maar eerlijk gezegd kan het ons niet zoveel schelen. Het kan nergens erger zijn dan op de plek waar we zojuist vandaan zijn gekomen. We komen langs een batterij zwaar geschut, de artilleristen zitten aan een tafeltje te kaarten. De kanonnen zwijgen nu, de gapende lopen wijzen in de richting van de vijand. Ik kijk waar ze naartoe wijzen, maar ik kan geen vijand ontdekken. Alles

wat ik tot nu toe van de vijand heb gezien, is een groepje haveloze krijgsgevangenen die onder een boom voor de regen stonden te schuilen toen wij langskwamen. Hun grijze uniformen zaten onder de modder. Sommigen glimlachten naar ons. Eentje stond naar ons te zwaaien en riep: “Hallo, Tommy.”

“Hij heeft het tegen jou,” zei Charlie lachend. Dus zwaaide ik terug. Ze zagen er bijna net zo uit als wij, alleen minder schoon.

In de verte cirkelen twee vliegtuigen als buizerds in de lucht. Als ze dichterbij komen zie ik dat ze helemaal niet cirkelen, maar elkaar achternazitten. Ze zijn nog te ver weg om te kunnen zien welke van de twee van ons is. We houden het erop dat het de kleinste is en beginnen hem luidkeels aan te moedigen, en ik vraag me plotseling af of het misschien de piloot van het gele vliegtuig, dat ooit in het weiland landde, is die daar in ons vliegtuig zit. Ik kan de pepermuntballetjes die hij ons gaf bijna proeven terwijl ik naar ze sta te kijken. Ik verlies ze in het zonlicht uit het oog, maar even later komt het kleinste vliegtuig in een spiraalbeweging naar beneden en verstommen onze juichkreten onmiddellijk.

In het rustkamp krijgen we onze eerste brieven. Charlie en ik gaan in onze tent liggen en lezen ze steeds weer opnieuw, net zo lang tot we ze bijna uit ons hoofd kennen. Er zijn voor ons allebei brieven van moeder en Molly, en Grote Joe heeft

onderaan iedere brief met inkt een afdruk van zijn duim gezet, en daarnaast in grote hanenpootletters met potlood ‘Joe’ geschreven. We moeten erom glimlachen. Ik zie voor me hoe hij zit te schrijven, met zijn neus vlak boven het papier en zijn tong tussen zijn tanden. Moeder schrijft dat het Grote Huis voor een groot deel als hospitaal voor officieren gebruikt gaat worden, en dat het Wolfmens er nu meer dan ooit de baas speelt. Molly zegt dat het Wolfmens haar oude zwarte hoedje niet meer draagt, maar dat ze nu met een strohoed op rondloopt, een damesmodel met een brede rand en een grote struisvogel veer als versiering. Ze loopt ook de hele tijd te glimlachen, schrijft ze, ‘net als een grote madam’. Molly schrijft ook dat ze me mist, en dat alles goed met haar gaat, alleen is ze zo nu en dan een beetje misselijk. Ze hoopt dat de oorlog gauw afgelopen is en dat we dan allemaal weer bij elkaar kunnen zijn. De rest kan ik niet lezen, en haar naam onderaan ook niet, want daar staat de duimafdruk van Grote Joe dwars doorheen.

We mogen een avond lang op stap en gaan naar het dichtstbijzijnde dorp, Poperinge, of ‘Pop’ zoals iedereen het schijnt te noemen. Kapitein Wilkes zegt dat daar een staminee is – een soort café, zegt hij, waar het bier net zo goed is als in Engeland. Hij zegt ook dat je nergens anders zulke lekkere eieren met friet kunt eten, en dat blijkt ook zo te zijn. Pete, en Nipper, Les, Charlie en ik proppen onszelf vol met

eieren en frieten en bier. We zijn net kamelen die zich bij een toevallig ontdekte oase helemaal volvreten omdat ze bang zijn dat ze nooit meer zo'n plek zullen tegenkomen.

In het restaurant werkt een meisje dat naar me glimlacht als ze de tafel afruimt. Het is de dochter van de eigenaar, die altijd tot in de puntjes gekleed is en ook een heel dikke buik heeft. Hij is altijd vrolijk, net een kerstmannetje, maar dan zonder baard. Ik kan me haast niet voorstellen dat ze zijn dochter is, want in alle opzichten is zij het tegendeel van hem: een tengere, feeërieke schoonheid. Nipper ziet dat ze naar me glimlacht en maakt daar een schuine opmerking over. Ze begrijpt wat hij zegt en maakt zich snel uit de voeten. Maar haar glimlach vergeet ik niet, evenmin als de eieren, de frieten en het bier. Charlie en ik heffen steeds opnieuw het glas op de kolonel en het Wolf-mens, waarbij we hen alle tegenspoed en ellende en al de kleine monsterkinderen toewensen die ze hebben verdiend, waarna we terug naar het kamp waggelen. Ik ben voor het eerst van mijn leven behoorlijk dronken en ik ben erg trots op mezelf, tot het moment dat ik ga liggen en mijn hoofd begint te tolleren. Ik dreig in een of andere zwarte afgrond te vallen, een donker gat dat me panische angst inboezemt. Ik moet de grootste moeite doen om mijn gedachten te ordenen, om me het meisje in de staminee in Pop weer voor de geest te halen. Maar hoe meer ik aan haar denk, hoe meer ik Molly voor me zie.

Het kanongebulder brengt me weer bij mijn positieven. We kruipen onze tent uit, de nacht in. Aan de horizon is de hele hemel verlicht. Degenen die daar zitten, hebben het zwaar te verduren. Vriend of vijand, het maakt niet uit. “Dat is leper,” hoor ik de kapitein naast me in het donker zeggen.

“Arme stakkers,” zegt iemand anders. “Gelukkig maar dat wij vannacht niet in leper zitten.”

We gaan weer naar onze tent en kruipen diep onder onze dekens. Goddank dat ons dit niet overkomt, maar we weten allemaal dat dat vroeg of laat gaat gebeuren, en dat het waarschijnlijk niet lang meer duurt voordat het zover is.

De volgende avond begeven we ons in de richting van de gevechtlijn. Vannacht zwijgen de grote kanonnen, maar voor ons uit horen we het geweervuur en het geratel van machinegeweren. Nu en dan worden er lichtkogels afgevuurd, en baadt het terrein voor ons een paar tellen lang in een felle gloed. We weten dat we nu dicht in de buurt van het slagveld zijn. Het lijkt of de weg ons ondergronds voert. Even later is het geen weg meer, maar een tunnel zonder dak, een verbindingloopgraaf. We moeten nu doodstil zijn. We mogen geen woord zeggen, zelfs niet fluisteren. Als de Duitse mitrailleursschutters of hun mortieren ons in de gaten krijgen – en sommige plaatsen bieden zo weinig dekking dat ze ons gemakkelijk kunnen zien – is het met ons afgelopen. We vloeken dus uitsluitend binnensmonds terwijl we verder door

de modder glibberen en glijden. We moeten elkaar vasthouden om niet te vallen. Een colonne soldaten komt ons van de andere kant tegemoet, norske, uitgeputte mannen met donkere ogen. Elke vraag is overbodig. Elk antwoord ook. De spookachtige, opgejaagde blik in hun ogen zegt alles.

Ten slotte bereiken we onze loopgraaf. We willen allemaal alleen nog maar slapen. Het is een lange, koude mars geweest. Een mok warme, zoete thee en dan gaan liggen, dat is het enige dat ik wil. Maar ik moet samen met Charlie wachtlopen. Ik kijk voor het eerst door het prikkeldraad naar het niemandsland en in de richting van de vijandelijke loopgraven, naar men zegt op nog geen tweehonderd meter van onze frontlinie, maar we kunnen de vijand niet zien. We zien alleen de prikkeldraadversperring boven hun loopgraven. De nacht is nu doodstil. Opeens begint er een machinegeweer te ratelen en ik duik onmiddellijk weg. Dat hoeft niet, want het is een van onze eigen machinegeweren. Angst maakt zich van mij meester, ik word er door verdoofd. Door die angst voel ik even niet de ellende en de ontbering die mijn natte voeten en mijn bevroren handen veroorzaken. Ik voel Charlie vlak naast me. “Prima nacht om te stropen, Tommo,” fluistert hij. Ik kan hem in het donker zien glimlachen. Mijn angst is meteen verdwenen.

De kapitein heeft gelijk: het is hier rustig. Ik verwacht iedere dag dat de Duitsers ons gaan bestoken, maar dat

gebeurt niet. Het lijkt of ze het te druk hebben met leper te bombarderen, dat verderop langs de frontlinie ligt, en ik kan niet zeggen dat ik dat erg vind. Ik begin zelfs te hopen dat ze misschien zonder granaten komen te zitten. Iedere keer als ik door de periscoop kijk verwacht ik dat de grijze horden over het niemandsland aan komen stormen, maar ik zie niemand. Ik ben bijna teleurgesteld. Zo nu en dan wordt er door sluipschutters geschoten, en dus mogen we ‘s nachts in de loopgraaf niet meer roken ‘tenzij je een kogel door je kop wil krijgen’, zoals de kapitein zegt. Onze artillerie vuurt zo nu en dan een paar granaten af naar hun loopgraven, en zij doen hetzelfde naar die van ons. Elke granaat, of hij nu van hen of van onszelf afkomstig is – en die van ons komen soms eerder naar beneden dan de bedoeling is – komt als een verrassing. In het begin schrik ik nog, we schrikken er allemaal van, maar na verloop van tijd raken we eraan gewend en letten er amper nog op.

Onze loopgraaf en onze schuilkelders zijn door de vorige bezetting – een compagnie Schotten uit de buurt van Edinburgh – in wanorde achtergelaten, en dus moeten we, naast het ‘s ochtends op appèl staan, thee zetten en slapen, al onze tijd besteden aan het opruimen van hun rommel. Kapitein Wilkes – of ‘Wilkie’ zoals we hem nu noemen – let er heel nauwkeurig op dat alles schoon en netjes is, naar hij zegt ‘vanwege de ratten’. We komen er al gauw achter dat hij

weer eens gelijk heeft. Ik ben de eerste die ze ontdekt. Ik krijg de opdracht om een begin te maken met het stutten van een deel van de borstwering, dat op instorten staat. Als ik mijn schep in de grond steek, komt er een heel nest tevoorschijn. Ze springen op mijn laarzen en rennen alle kanten uit. Ik deins even vol afschuw terug, en begin ze vervolgens in de modder dood te trappen. Het lukt me niet om er ook maar één te doden, en daarna zien we ze overal. Gelukkig hebben we Les bij ons, onze eigen beroepsrattenvanger, en die wordt er nu telkens bij geroepen als iemand een rat ziet. Het geeft niet wanneer dat is, overdag of 's nachts, hij vindt het niet erg. Hij maakt er grappen over en zegt dat hij zich daardoor een beetje thuis voelt. Hij weet alles over het gedrag van ratten, en laat er niet één ontsnappen. Hij smijt de kadavers met een triomfantelijk gebaar over de borstwering heen het niemandsland in. Na een tijdje lijken de ratten in te zien dat ze in Les hun meerdere moeten erkennen en laten ze ons verder met rust.

Maar met een andere dagelijks terugkerende plaag moeten we allemaal zelf afrekenen: luizen. Iedereen moet zijn eigen luizen met een brandende sigarettenpeuk doodmaken. Ze nestelen zich op alle mogelijke plaatsen, in huidplooien, en in de plooien van onze kleding. We willen in bad om ze allemaal te laten verdrinken, maar het liefst van alles willen we warm en droog zijn.

Maar de ratten en vlooiën zijn niet onze grootste beproeving. Dat is de onophoudende, allesdoorwekende regen, die over de bodem van onze loopgraaf stroomt, zodat de loopgraaf verandert in een sloot vol modder – stinkende, kleverige modder waar onze laarzen in wegzakken en die ons de bodem in wil zuigen en ons verstikken. Ik heb sinds ik hier ben geen droge voeten meer gehad. Als ik ga slapen, ben ik doorweekt. Als ik wakker word, ben ik dat nog steeds, en de kou trekt door mijn doorweekte kleren in mijn pijnlijke botten. Alleen slapen brengt nog een beetje verlichting, slapen en eten. Godallemachtig, wat willen we dat graag: eten en slapen. Als het licht wordt, komt Wilkie naar ons toe. Hij loopt over de verhoging in de loopgraaf en maakt hier en daar een praatje of glimlacht even. Hij houdt de moed er bij ons in, hij zorgt ervoor dat we alert blijven. Als hij bang is, laat hij dat niet merken, en als dat een teken van moed is, begint die moed op ons over te slaan.

Maar zonder Charlie zouden we het ook niet redden. Charlie is degene die voor eenheid zorgt, een eind maakt aan onze ruzies (die vaak voorkomen nu we zo dicht op elkaar zitten) en ons opvrolijkt als we in de put zitten. Hij is voor ons allemaal een soort grote broer geworden. Na sergeant Hanley en de lijfstraf, en de manier waarop Charlie er steeds in slaagde om te blijven glimlachen, heeft de hele compagnie ontzag voor hem. Omdat ik zijn echte broer ben, zou ik het

gevoel kunnen hebben dat ik in zijn schaduw sta, maar dat is nooit het geval geweest, nu ook niet. Ik sta in de gloed die van hem afstraalt.

We brengen nog een paar ellendige dagen door in de frontlinie. Iedereen wil terug naar het rustkamp, waar het immers een stuk behaaglijker was. Maar als we daar aankomen, laten ze ons geen moment met rust. We maken onze uitrusting schoon, marcheren op en neer, en moeten steeds weer aantreden voor inspectie en gasmaskeroefeningen. Daarna moeten er steeds weer nieuwe greppels en geulen gegraven worden om de onophoudelijke regen af te voeren. Maar we krijgen brieven van thuis, van Molly en moeder, en ze hebben voor ons allebei wollen sjaals en handschoenen en sokken gebreid. We gaan met z'n allen in bad in grote, stomende watertonnen in een schuur verderop langs de weg. Maar het mooiste is dat we in de staminee in Pop weer eieren met friet kunnen gaan eten en bier drinken. Het mooie meisje met de reeënogen is er ook weer, maar ze heeft me niet altijd in de gaten, en als ze me niet ziet, drink ik zelfs nog meer om mijn verdriet te verdrinken.

Als de winter aanbreekt, gaan we weer terug naar de loopgraven. Het begint te sneeuwen. De sneeuw bevriest, waardoor de modder keihard wordt - en dat is voor ons een zegen. Zolang het niet waait, hebben we het niet kouder dan

eerst, en we kunnen nu tenminste onze voeten droog houden. In de sector waar wij zitten, klinkt naar verhouding weinig kanongebulder en er zijn tot nu toe weinig slachtoffers gevallen: één gewonde, die door een sluipschutter is geraakt, twee man met longontsteking in het ziekenhuis, en één met een hardnekkige voetziekte die 'loopgraafvoeten' genoemd wordt – we hebben allemaal last van onze voeten. Maar uit wat we horen en lezen, maken we op dat we enorm geboft hebben dat we in deze sector zitten: het is nergens zo rustig als bij ons.

Er is een bericht gekomen van het hoofdkwartier, zegt Wilkie. We moeten patrouilles op pad sturen om erachter te komen wat voor regimenten zich in de loopgraven tegenover de onze hebben verschanst, en wat hun sterkte is – maar ze hebben er niet bij gezegd waarom we dat moeten doen. Er komen bijna iedere dag verkenningsvliegtuigen overvliegen die precies hetzelfde doen. En dus worden nu op de meeste nachten vier of vijf man aangewezen, en vertrekt er een patrouille naar het niemandsland om zoveel mogelijk informatie te verzamelen. Meestal komen ze onverrichter zake weer terug. Natuurlijk doet niemand dit graag, maar tot nu toe is er niemand gewond geraakt, en voor vertrek krijg je een dubbel rantsoen rum en dat wil iedereen wel.

Ik ben al vrij snel aan de beurt, wat ook te verwachten was. Ik maak me geen al te grote zorgen. Charlie gaat ook mee, en

Nipper Martin, Les en Pete zijn ook van de partij – ‘het hele kegelteam’, zoals Charlie zegt. Wilkie leidt de patrouille en daar zijn we blij om. Hij zegt dat we moeten zien te bereiken wat de andere patrouilles tot nu toe niet is gelukt: we moeten een gevangene mee terugbrengen voor ondervraging. We krijgen elk een dubbel rantsoen rum, en ik krijg het meteen vanaf mijn haarwortels tot in mijn tenen warm.

“Dichtbij blijven, Tommo,” fluistert Charlie, en dan klimmen we over de borstwering en kruipen op onze buik door een gat in het prikkeldraad. We kruipen in tijgersluipgang in de richting van de vijandelijke loopgraven. We laten ons in een granaattrechter zakken en blijven daar even doodstil liggen voor het geval iemand ons gehoord heeft. We kunnen nu de Duitsers horen praten en lachen. We horen het geluid van een grammofoon – ik had hun muziek al eens eerder gehoord toen ik op de uitkijk stond, maar nog nooit van zo dichtbij. We zijn nu dichtbij de vijand, heel dichtbij, en ik zou eigenlijk doodsbang moeten zijn. Maar vreemd genoeg ben ik niet bang, maar eerder opgewonden. Misschien komt dat door de rum. Ik heb het idee dat ik weer aan het stropen ben, zo’n gevoel is het. Ik let gespannen op of ik ergens gevaar ontdek. Ik ben er klaar voor, maar ik ben niet bang.

Het duurt een eeuwigheid voor we het niemandsland zijn overgestoken. Ik begin me af te vragen of we hun loopgraven

ooit nog zullen vinden. Maar dan zien we hun prikkeldraadversperring recht voor ons. We wringen ons door een opening en laten ons, nog steeds onopgemerkt, in hun loopgraaf zakken. De loopgraaf lijkt verlaten, maar we weten dat dat niet kan. We kunnen nog steeds de stemmen en de muziek horen. Het valt me op dat deze loopgraaf veel dieper en breder is dan de onze, en ook een stuk steviger van constructie. Ik pak mijn geweer steviger beet en loop achter Charlie aan de loopgraaf door. Ik loop, net als de anderen, diep voorovergebogen. We proberen zo stil mogelijk te zijn, maar we maken te veel lawaai. Ik kan niet begrijpen dat ze ons nog niet hebben gehoord. Waar zijn in godsnaam hun schildwachten? Voor ons zie ik dat Wilkie met zijn revolver zwaait, ten teken dat we door moeten lopen. Vanuit een van de schuilkelders voor ons komt flakkerend licht. Daar komen ook de stemmen vandaan, daar is ook de muziek. Zo te horen zijn ze minstens met z'n zessen. We hebben maar één gevangene nodig. Wat moeten we in godsnaam met zes krijgsgevangenen?

Op dat moment gaat het gordijn van de schuilkelder open en wordt de loopgraaf ineens helder verlicht. Er komt een soldaat naar buiten. Hij staat zijn jas aan te trekken. Het gordijn achter hem gaat weer dicht. Hij is alleen, en dat is precies wat we nodig hebben. De mof lijkt ons niet meteen in de gaten te hebben. Maar zodra hij ons ziet, blijft hij, net als

wij, een paar tellen als aan de grond genageld staan. We kijken elkaar zonder een woord te zeggen aan. Het zou toch zo gemakkelijk voor hem geweest zijn om te doen wat hij eigenlijk had moeten doen, namelijk gewoon zijn handen omhoogsteken en met ons meegaan. In plaats daarvan geeft hij een gil, draait zich om en vlucht de schuilkelder in, waarbij het gordijn hem ernstig in zijn bewegingen belemmert. Ik weet niet wie de granaat achter hem aan naar binnen gooide, maar er volgt een ontploffing waarvan de kracht me tegen de wand van de loopgraaf smijt. Ik blijf even volkomen verdoofd zitten. Vanuit de schuilkelder klinken kreten, er vallen een paar schoten en daarna is het stil. De muziek is nu ook opgehouden.

Als ik de schuilkelder binnenkom, zie ik daar Les op zijn zij liggen. Een kogel heeft hem in zijn hoofd geraakt. Zijn dode ogen staren me aan. Ik zie de verbaasde uitdrukking op zijn gezicht. In de schuilkelder liggen ook verschillende Duitsers. Ze liggen roerloos, ze zijn allemaal dood – op één na. Hij staat daar, naakt, zijn lichaam onder de bloedspatten, en beeft als een riet. Ik sta ook te beven. Hij staat met zijn handen omhoog zachtjes te jammeren. Wilkie slaat een jas om hem heen en Pete neemt hem mee naar buiten. We willen zo snel mogelijk terug en klauteren de loopgraaf uit. De mof jammert nog steeds. Hij is buiten zichzelf van angst. Pete roept tegen hem dat hij op moet houden, maar daar maakt hij

het alleen maar erger mee. We lopen achter de kapitein aan, kruipen door de Duitse prikkeldraadversperring en zetten het op een rennen.

Even denk ik dat onze missie geslaagd is, maar dan zie ik een lichtkogel uiteenspatten, die de hele omgeving helder verlicht. Het lijkt wel dag. Ik laat me op de grond vallen en begraaf mijn gezicht in de sneeuw. Hun lichtkogels blijven veel langer branden dan de onze en verspreiden ook veel meer licht. Ik weet dat het met ons gebeurd is. Ik druk mezelf plat tegen de grond en doe mijn ogen dicht. Ik bid en denk aan Molly. Als ik ga sterven, wil ik dat zij de laatste is aan wie ik denk. Maar dat lukt niet. In plaats daarvan zeg ik tegen vader dat het me spijt, dat ik het niet met opzet heb gedaan. Achter ons begint een machinegeweer te ratelen. Er klinkt geweervuur. We kunnen nergens wegkruipen, en blijven dus liggen in de hoop dat ze ons voor gesneuvelden aanzien. We wachten tot het licht gedoofd is. Plotseling is het weer aardedonker. Wilkie zegt dat we overeind moeten komen en we gaan verder, rennend, struikelend, tot er weer lichtkogels worden afgevuurd en de machinegeweren weer beginnen te ratelen. We duiken in een bomkrater en laten ons naar beneden rollen. We zakken door de ijslaag die de ondergelopen bodem bedekt. Dan komt het bombardement. Het lijkt of we het hele Duitse leger wakker hebben gemaakt. Ik lig samen met Charlie en de Duitser voorover in het

stinkende water. We houden elkaar vast en liggen met onze hoofden dicht tegen elkaar aan terwijl de granaten rondom ons neerkomen. Onze eigen kanonnen beantwoorden nu het vuur, maar dat is voor ons een schrale troost. Charlie en ik slepen de krijgsgevangen mof het water uit. Het is moeilijk te zeggen of hij in zichzelf loopt te praten of aan het bidden is.

Dan zien we Wilkie een stuk hoger tegen de wand van de krater liggen, gevaarlijk dicht bij de rand. Als Charlie naar hem roept, reageert hij niet. Charlie kruipt naar hem toe en draait hem op zijn rug. “Mijn benen,” hoor ik de kapitein fluisteren. “Het is of ik mijn benen niet meer kan bewegen.” Hij ligt daar veel te veel in het oog, zodat Charlie hem zo voorzichtig als hij kan mee terug naar beneden sleept. We proberen hem zo neer te leggen dat hij zo min mogelijk pijn heeft. De mof blijft maar hardop bidden. Ik weet zeker dat hij nu zit te bidden. “Du lieber Gott,” hoor ik hem zeggen. Hun naam voor God is hetzelfde als bij ons. Pete en Nipper komen van de overkant van de krater naar ons toe kruipen. We zijn nu tenminste weer bij elkaar. De grond trilt, en na iedere inslag worden we bedolven onder een regen van modder, stenen en sneeuw. Maar het geluid dat ik het meest haat en waar ik ook het meest bang voor ben, is niet het geluid van de explosie – dat hoor je pas daarna, als de granaat ontploft is en je al dan niet heeft gedood. Nee, het is het fluitende, gierende geluid van de overvliegende granaten. Het

is het niet weten waar ze terecht zullen komen, het niet weten of deze misschien voor jou bestemd is.

Dan houdt het spervuur op, even plotseling als het begonnen is. Het is weer doodstil, en aardedonker. Niemand kan ons hier zien. Vlak boven ons komt een rookwolk overdrijven, die neerdaalt in de krater. De stank van cordiet dringt onze neusgaten binnen. We proberen niet te hoesten. De mof is opgehouden met bidden en ligt nu met zijn handen tegen zijn oren in elkaar gedoken onder zijn lange jas. Hij zit als een kind heen en weer te wiegen, net als Grote Joe.

“Ik haal het niet,” zegt Wilkie tegen Charlie. “Jij moet ze veilig terugbrengen, Peaceful, en ook de gevangene meenemen. Jij hebt nu de leiding. Ga maar.”

“Nee, kapitein,” antwoordt Charlie. “Als we gaan, gaan we met z’n allen. Zo is het toch, jongens?”

En aldus geschiedde. Onder dekking van de vroege ochtendmist slaagden we erin onze loopgraaf weer te bereiken. Charlie droeg Wilkie het hele eind op zijn rug, totdat de zieke dragers hem in de loopgraaf opvingen en de kapitein op een brancard werd gelegd. Toen ze hem optilden, pakte Wilkie Charlies hand beet en hield die een hele tijd vast. “Kom me in het ziekenhuis opzoeken, Peaceful,” zei hij. “Dat is een bevel.” En Charlie beloofde hem dat hij dat zou doen.

We dronken samen met onze gevangene een mok thee in

de loopgraaf voordat ze hem kwamen halen. Hij rookte een sigaret die Pete hem had gegeven. Hij beefde nu niet meer, maar in zijn ogen was de angst nog steeds te lezen. We hadden elkaar niets te vertellen totdat hij opstond en afgevoerd werd. “Danke,” zei hij. “Danke sehr.”

“Gek eigenlijk,” zei Nipper toen ze hem mee hadden genomen. “Om hem daar zo in z’n nakie te zien staan. Als we ons uniform uittrekken is er haast geen verschil, vind je ook niet? Geen kwaai kerel trouwens, ook al is het een mof.”

Die nacht had ik eigenlijk aan Les moeten denken, en hoe hij daar met een kogelgat in zijn hoofd in de Duitse loopgraaf lag. Maar in plaats van aan Les dacht ik aan de Duitser die we mee terug hadden gebracht. Ik wist niet eens hoe hij heette, maar na die nacht samen met hem in die bomkrater had ik op de een of andere manier het idee dat ik hem beter kende dan ik Les ooit gekend had.

We zijn nu eindelijk weer terug in ons kamp achter de linies, de meesten van ons tenminste. We komen er al gauw achter in welk ziekenhuis Wilkie ligt, en we gaan bij hem op bezoek, zoals Charlie beloofd had. Het is een groot landhuis, waar ziekenwagens af en aan rijden, en overal kordaat uitziende verpleegsters rondlopen. “Wie zijn jullie?” vraagt de hospik achter het bureau.

“Peaceful,” zegt Charlie. “We zijn allebei Peacefuls.”

Het lijkt of de hospik ons verwacht had. “Wie van jullie

twee is Charlie Peaceful?”

“Dat ben ik,” zei Charlie.

“Kapitein Wilkes zei dat je hier naartoe zou komen.” De hospik steekt zijn hand in de bureaula. Hij haalt er een horloge uit. “Hij heeft dit hier voor je achtergelaten,” zegt hij. Charlie pakt het horloge aan.

“Waar is hij?” vraagt Charlie. “Kunnen we bij hem op bezoek?”

“Hij is terug naar Engeland. Gisteren vertrokken. Hij was er slecht aan toe. We konden hier niets meer voor hem doen.”

Terwijl we de trap van het ziekenhuis aflopen, doet Charlie het horloge om zijn pols.

“Loopt het?” vraag ik.

“Natuurlijk,” zegt hij. Hij houdt zijn pols met het horloge voor mijn neus. “Hoe vind je het?”

“Mooi,” zeg ik.

“Meer dan dat, Tommo,” zegt Charlie. “Het is prachtig. Verdomd prachtig. Luister – als mij iets overkomt, mag jij het hebben. .Afgesproken?”

03:25

De muis is er weer. Hij blijft steeds staan om naar me te kijken. Hij vraagt zich af of hij moet vluchten, of ik zijn vriend of zijn vijand ben. “Klein, teer, angstig wezen, zoveel angst is in je te lezen.” Ik begrijp het gedicht maar half, maar ik ken het al sinds mijn schooltijd. Het is van Robert Burns, een Schotse dichter. 25 Januari, zijn verjaardag, is voor de Schotten een feestdag, en dus moesten we op die dag van juffrouw McAllister allemaal rechtop gaan staan en het opzeggen. Ze zei dat het goed voor ons was als we de rest van ons leven tenminste één beroemd Schots gedicht kenden. Dit wezentje is inderdaad angstig, ook al is het geen Schotse muis, maar een Belgische. Maar ik zeg toch het gedicht voor hem op. Het lijkt of hij me verstaat, want hij zit beleefd te luisteren. Ik reciteer het met het zware Schotse accent van juffrouw McAllister. Ik ken het nog bijna woord voor woord uit mijn hoofd. Juffrouw McAllister zou trots op me geweest zijn. Maar net op het moment dat ik bij de laatste regel ben, schiet hij weg en ben ik weer alleen.

Ze zijn vanavond hier geweest om te vragen of ik wilde dat er vannacht iemand bij me bleef. Ik heb nee gezegd. Ik heb zelfs de legerpredikant weggestuurd. Ze vroegen ook of ik ergens behoefte aan had en of ze me ergens mee konden helpen, maar ik zei dat ik nergens behoefte aan had. Nu zou ik willen dat ze allemaal hier waren, de legerpredikant ook. Dan zouden we samen kunnen zingen. Dan zouden ze eieren en friet voor me hebben kunnen halen. Dan hadden we ons helemaal laveloos kunnen drinken en zou ik nu zo dronken zijn dat ik geen pijn meer voelde. Maar mijn enige gezelschap is een muis, een Belgische muis die steeds wegloopt.

§

De volgende keer dat ze ons naar het front stuurden, was het niet naar onze ‘rustige’ sector, maar naar de frontboog rond leper zelf. De Duitsers hadden leper nu al maandenlang gebombardeerd, om zo het laatste restje weerstand vanuit de stad te breken. Steeds weer waren ze bijna doorgebroken tot in de stad zelf, en steeds weer werden ze op het laatste moment teruggedreven. Maar de frontboog rond de stad begon steeds kleiner te worden. Uit de gesprekken in de staminee in Poperinge hadden we allemaal begrepen dat de toestand in leper vreselijk moest zijn, en het vrijwel onafgebroken bombardement dat een paar kilometer ten oosten van ons plaatsvond, deed ons het ergste vrezen.

Iedereen wist dat ze ons aan drie kanten hadden omsingeld en al onze troepenbewegingen in het oog hielden. Ze konden alles wat ze wilden in onze loopgraven smijten en daar konden wij weinig tegen uitrichten. Het enige dat we konden doen was op onze tanden bijten en er het beste van hopen.

Luitenant Buckland, onze nieuwe compagniescommandant, vertelde ons hoe de zaken er voorstonden. Hij zei dat leper in handen van de Duitsers zou vallen als we nog meer terrein prijsgaven, en dat leper het koste wat het kost behouden moest blijven. Waarom dat zo was, vertelde hij er niet bij, maar hij was nu eenmaal Wilkie niet. Het verlies van Wilkie viel ons erg zwaar. Zonder hem waren we net een kudde schapen zonder herder. Luitenant Buckland deed wel zijn best, maar hij was hier nog maar pas. Hij mocht dan hoog aangeschreven staan, maar hij had geen flauw idee hoe je een oorlog als deze moest voeren. Hij wist er nog minder van dan wij. Nipper zei dat hij een jong broekje was, en dat hij eigenlijk nog op school hoorde te zitten. En dat was ook zo, hij leek jonger dan wij, zelfs jonger dan ik.

Toen we die avond door leper marcheerden, vroeg ik me af of het eigenlijk wel de moeite waard was om deze stad in handen te houden. Voorzover ik kon zien was er niets meer van over, tenminste niets wat je nog een stad zou kunnen noemen. Puinhopen en ruïnes, meer was het niet. Er liepen

meer honden en katten dan mensen rond. Toen we langs wat er nog van het stadhuis over was liepen, zagen we twee paarden dood en verminkt op straat liggen. Overal renden soldaten rond. Kanonnen en ziekenwagens reden af en aan. Toen we door de stad marcheerden werd er niet geschoten, maar ik was banger dan ik ooit geweest was. Ik kon het beeld van die paarden en hun vreselijke verwondingen niet van me afzetten. Het bleef me achtervolgen, en volgens mij had iedereen daar last van. Niemand zong, en niemand praatte. Ik wilde alleen maar dat we in de veilige beschutting van onze nieuwe loopgraven zaten om daar in de diepste schuilkelder die ik kon vinden te kruipen en me daar te verstoppen.

Maar toen we daar aankwamen, bleken de loopgraven een bittere teleurstelling te zijn. Wilkie zou ontzet zijn geweest als hij gezien had hoe ze erbij lagen. Op sommige plaatsen waren het niet meer dan ondiepe, half ingestorte greppels die ons vrijwel geen bescherming boden, en de modder was hier nog dieper dan in onze vorige loopgraaf. Er hing overal een weeë, zoete geur die niet alleen veroorzaakt werd door modder en stilstaand water. Ik wist maar al te goed wat die stank veroorzaakte, we wisten het allemaal, maar niemand durfde het hardop te zeggen. Vanuit de voorhoede kwam de mededeling dat we vanaf nu in gebogen houding verder moesten lopen, want we liepen nu op een plek waar hun sluipschutters ons gemakkelijk konden zien. Maar toen we de

schuilkelders bereikten, boden die tenminste nog enige troost. Het waren de beste die we tot nu toe hadden gehad, ze lagen diep onder de grond en het was er warm en droog. Maar desondanks lukte het me niet om in slaap te komen. Ik lag die nacht wakker. Ik voelde me net een opgejaagde vos, die zich schuil probeert te houden terwijl de honden voor de ingang van zijn hol staan te wachten.

De volgende morgen sta ik op wacht. Met mijn gasmasker op ben ik volledig van de buitenwereld afgesloten. Ik luister naar mijn eigen ademhaling. De mist boven het niemandsland trekt op. Voor me strekt zich een grote, door bommen en granaten omgeploegde, braakliggende vlakte uit. Van akkers of bomen is geen spoor te bekennen, zelfs geen grassprietje – hier zijn enkel modder en kraters. Een eindje verder zie ik voorbij onze prikkeldraadversperring vreemde bulten in de modder. Het zijn gesneuvelde soldaten, nog niet begraven doden. Sommigen hebben grijze uniformen aan, anderen dragen kaki. Eén soldaat ligt in het prikkeldraad. Zijn arm steekt omhoog, het lijkt of hij ergens naar wijst. Het is, of was, een van de onzen. Ik kijk waar hij naar wijst. Op het prikkeldraad zitten vogels te zingen. Ik zie de kraaloogjes van een merel, die op de prikkeldraadversperring is neergestreken en de wereld toezingt. Hij kan nergens op een tak in een boom gaan zitten, want er zijn hier geen bomen meer.

Het jonge broekje van een luitenant zegt: “Geef je ogen de kost, jongens. Alert blijven.” Dat doet hij altijd, zeggen dat we dingen moeten doen die we zelf ook kunnen bedenken. Maar het enige dat in het niemandsland beweegt, zijn de kraaien. Het is daar één grote dodenakker.

Als we na het wachtlopen weer terug in de loopgraaf zijn en bezig zijn met thee zetten, begint het bombardement. Het gaat twee dagen aan een stuk door. Dit zijn de twee langste dagen van mijn leven. Ik zit, net als de anderen, twee dagen in elkaar gedoken in de loopgraaf. Iedereen is alleen met zijn eigen ellende. Het oorverdovende lawaai maakt praten onmogelijk. We kunnen amper slapen. Als ik toch in slaap val, zie ik weer die hand omhoog wijzen, maar nu is het vaders hand. Ik word bevend wakker. Nipper Martin ligt ook te beven, en Pete probeert hem te kalmeren, maar dat lukt niet. Ik lig soms als een kind te huilen en zelfs Charlie kan me niet troosten. We willen alleen maar dat het ophoudt, dat de wereld om ons heen tot rust komt, dat het weer stil wordt. Ik weet dat er, zodra het bombardement is afgelopen, een bestorming volgt, en dat ik voorbereid moet zijn op hun komst. Misschien bestoken ze ons met gas, met vlammenwerpers, of met granaten. Misschien vallen ze ons met de bajonet aan. Maar het kan me niet schelen hoe ze ons aanvallen. Laat ze maar komen. Ik wil alleen maar dat dit ophoudt. Ik wil alleen maar dat het voorbij is.

Als het ten slotte ophoudt, komt het bevel dat we ons op de verhoging bij de schietgaten moeten opstellen, met gasmasker op en de bajonet op het geweer. We proberen in de dikke rookwolken die voor ons langsdrijven iets te onderscheiden. Dan zien we ze vanuit de rook komen opdagen, we zien hun glinsterende bajonetten, eerst een paar, maar dan zijn het er honderden, misschien wel duizenden. Charlie staat vlak naast me.

“Alles komt goed, Tommo,” zegt hij. “Alles komt in orde.”

Hij weet wat ik denk. Hij ziet mijn panische angst. Hij weet dat ik weg wil lopen.

“Kijk goed naar wat ik doe. Zorg dat je vlak bij me blijft.”

Ik blijf bij hem. Dat ik niet op de vlucht sla, komt enkel door Charlie. Over de hele linie wordt nu geschoten. Ik hoor mitrailleurvuur en gewerschoten. Er ontploffen granaten. Ik sta zelf ook te schieten. Ik richt niet op een bepaald doel, ik schiet in het wilde weg. Schieten, laden en dan opnieuw schieten. Het lijkt of er geen einde aan komt. Even lijkt het of onze kogels hen niet kunnen raken. Ze komen ongedeerd op ons af, een leger van onkwetsbare grijze geesten. Pas als ze in elkaar beginnen te zakken en schreeuwen en vallen, begin ik te geloven dat het stervelingen zijn. Ze zijn ook erg dapper. De aanval wordt geen moment onderbroken. Het geeft niet hoeveel we er neermaaien: de overlevenden zetten de aanval

onverminderd voort. Als ze bij onze prikkeldraadversperring komen, kan ik hun woeste ogen zien. Het prikkeldraad houdt hen tegen. Op de een of andere manier staat de versperring na het bombardement nog voor een deel overeind. De weinigen die de gaten in het prikkeldraad kunnen vinden worden neergeschoten voordat ze ook maar in de buurt van onze loopgraven zijn. Degenen die nog over zijn, en dat zijn er niet veel meer, hebben rechtsomkeert gemaakt en strompelen terug. Ik zie dat enkelen hun geweer weggooiden. Ik voel een golf van triomf in me opkomen, niet omdat we gewonnen hebben, maar omdat ik naast de anderen ben blijven staan. Ik ben niet op de vlucht geslagen.

“Ben jij soms een lafaard?”

Nee, oud vrouwtje, dat ben ik niet. Ik ben geen lafaard.

Dan wordt er gefloten, en ik klim samen met de anderen over de borstwering. We gaan de vluchtende Duitsers achterna. We klimmen door de gaten in de prikkeldraadversperring. De grond ligt hier zo dik bezaaid met doden dat het moeite kost om niet op een gesneuvelde Duitser te stappen. Ik heb geen medelijden met hen, maar ik voel ook geen haat. Zij kwamen om ons te doden, en wij hebben hen gedood. Ik kijk waar we heen gaan. Als we oprukken, slaan de Duitsers voor ons op de vlucht. We schieten nu lukraak op de vluchtende vijand. We knallen ze één voor één neer. Voordat we het in de gaten hebben, zijn

we het niemandsland al overgestoken. We vinden een opening in hun prikkeldraad en springen in hun voorste loopgraven. Ik voel me een jager op zoek naar een prooi, een prooi die ik ga doden, maar mijn prooi is verdwenen. De loopgraaf is verlaten.

Luitenant Buckland staat nu op de borstwering boven ons. Hij brult dat we hem moeten volgen, dat ze op de vlucht geslagen zijn. Ik volg hem. We volgen hem allemaal. Hij is toch niet zo'n jong broekje als we allemaal dachten. Overal om me heen zie ik, links en rechts, zover het oog reikt, oprukkende soldaten. Als ik beseft dat ik deel uitmaak van deze opmars maakt zich opeens een grote vreugde van me meester. Maar het lijkt of de vijand voor ons verdwenen is. Ik twijfel over wat me te doen staat. Ik kijk of ik Charlie ergens zie, maar hij is nergens te bekennen. Op dat moment hoor ik de eerste granaat gierend over ons heen vliegen. Ik laat me plat op de grond in de modder vallen. De granaat ontploft vlak achter me. Door de zware knal ben ik meteen doof. Na een tijdje raap ik de moed bij elkaar om mijn hoofd op te tillen en te kijken. Ik zie dat onze troepen nog steeds oprukken. Overal voor ons zie ik lichtflitsen van geweerschoten en vuurspuwende machinegeweren. Heel even denk ik dat ik al dood ben. Ik hoor geen enkel geluid, alles lijkt onwerkelijk. Overal om me heen woedt nu een geluidloos bombardement. Voor mijn ogen worden we

neergemaaid, aan stukken gereten, uitgeroeid. Ik zie dat er mannen schreeuwen, maar ik hoor hun kreten niet. Het is net of ik er zelf niet bij ben, of deze verschrikking me niet kan deren.

Ze komen nu weer terugrennen, mijn kant uit. Ik zie Charlie er niet bij. De luitenant pakt me beet en sleurt me overeind. Hij schreeuwt iets tegen me, hij draait me om en duwt me terug in de richting van onze eigen loopgraven. Ik probeer met de anderen mee te rennen, ik probeer hen bij te houden, maar mijn benen zijn loodzwaar. Het lukt me niet om te rennen. De luitenant blijft bij me, hij spoort mij en al de anderen aan om door te lopen. Hij is een prima kerel. Hij staat vlak naast me op het moment dat hij geraakt wordt. Hij zakt op zijn knieën en sterft met zijn blik op mij gericht. Ik zie zijn ogen breken. Ik zie hem voorover op zijn gezicht vallen. Ik weet niet hoe ik er daarna in geslaagd ben om heelhuids onze loopgraaf te bereiken, maar dat lukt me. Ik lig in elkaar gedoken in de schuilkelder. De loopgraaf is half leeg. Charlie is er niet. Hij is niet teruggekomen.

Maar ik kan nu tenminste weer horen, al is het voornamelijk het tuiten van mijn eigen oren. Pete heeft nieuws over Charlie. Hij zegt dat hij zeker weet dat hij hem op de terugweg uit de Duitse loopgraven gezien heeft. Hij hinkte, en moest zijn geweer gebruiken om zichzelf overeind te houden, maar verder leek hij ongedeerd. Dat geeft me weer

een sprankje hoop, maar die hoop verdwijnt weer naarmate de uren verstrijken. Terwijl ik daar lig, beleef ik de verschrikkingen stuk voor stuk opnieuw. Ik zie weer de verbaasde blik waarmee de luitenant op zijn knieën zakte en probeerde om iets tegen me te zeggen. Ik zie de duizenden stille kreten. Om die beelden te verdrijven, verzin ik voor mezelf allerlei geruststellende verhalen over wat er met Charlie is gebeurd: dat hij daar ergens in een bomkrater ligt te wachten tot de maan achter de wolken verdwijnt en hij terug kan kruipen; dat hij verdwaald is en ergens verderop langs de frontlijn bij een ander regiment terecht is gekomen. Als het morgen licht is, kan hij ons vanzelf terugvinden – dat komt wel vaker voor. Mijn hersens werken op volle toeren en gunnen me geen rust. Mijn gedachten worden nu niet door bombardementen onderbroken. Buiten is het doodstil. Beide legers liggen uitgeput in hun loopgraven. Al hun krachten zijn weggeëbd.

Bij het appèl de volgende morgen wist ik zeker dat Charlie niet terugkwam, dat al mijn verhalen verzinsels waren en meer niet. Pete en Nipper en de anderen hadden geprobeerd om me ervan te overtuigen dat hij wellicht nog in leven was. Maar ik wist dat dat niet zo was. Ik voelde geen verdriet. Ik voelde me van binnen helemaal leeg, net zo gevoelloos als de handen waarmee ik mijn geweer vasthield. Ik keek uit over het niemandsland waar Charlie was gestorven. Daar lagen de

gesneuvelden, alsof ze door de wind tegen het prikkeldraad waren geblazen, en ik wist dat Charlie één van hen was. Ik vroeg me af wat ik Molly en moeder moest schrijven. Ik hoorde in gedachten de stem van moeder tegen Grote Joe zeggen dat Charlie nooit meer terug zou komen, dat hij nu in de hemel was, bij vader en Bertha. Grote Joe zou verdrietig zijn. Hij zou heen en weer zitten wiegen. Hij zou in zijn boom klimmen en daar klaaglijk Oranges and Lemons gaan zitten neuriën. Maar na een paar dagen zou hij troost vinden in zijn geloof. Hij zou stellig geloven dat Charlie ergens hoog in de blauwe lucht boven de kerktoren zweefde. Ik benijdde hem. Ik kon mezelf niet eens meer wijsmaken dat ik in een barmhartige God geloofde, of in een hemel. Dat lukte me niet meer, niet nu ik gezien had wat mensen elkaar kunnen aandoen. Ik kon alleen nog maar geloven in de hel waarin ik me bevond, een hel op aarde, een hel die niet door God, maar door mensenhanden was geschapen. Die nacht stond ik op en liep als een slaapwandelaar naar de uitkijkpost om daar de wacht af te lossen en zelf op wacht te gaan staan. Ik weet nog dat er heel veel sterren aan de hemel stonden. Molly kende de namen van veel sterren – de Grote Beer, de Melkweg, de Poolster – ze had vaak geprobeerd om me alle namen te leren als we aan het stropen waren. Ik probeerde me die namen te herinneren en probeerde de sterren waarvan ik de naam wist tussen de miljoenen andere te

onderscheiden, maar dat lukte me niet. Terwijl ik vol verwondering naar de onmetelijke schoonheid van dit alles stond te kijken, merkte ik dat ik bijna weer in de hemel begon te geloven. Ik koos een heldere ster aan de westelijke hemel uit en stelde me voor dat dat Charlie was. De ster er vlak naast was vader. Ze waren bij elkaar in de hemel en konden me hier zien. Ik wilde op dat moment dat ik Charlie had verteld hoe vader gestorven was, want nu hij dood was, moesten er tussen ons geen geheimen meer bestaan. Ik had het hem eerder moeten vertellen. Ik vertelde het toen, in een lang verhaal zonder woorden, en zag dat hij even glinsterde. Het was of hij naar me knipoogde. Op dat moment wist ik dat hij het begrepen had en dat hij me niet van vaders dood beschuldigde. Toen hoorde ik de stem van Charlie in mijn hoofd. “Sta niet zo te dromen als je op wacht staat, Tommo,” zei hij. “Straks val je nog in slaap. Daar kun je de doodstraf voor krijgen.” Ik sperde mijn ogen wijd open, knipperde een paar keer flink en haalde diep adem. Door de koude nachtlucht was ik meteen klaarwakker.

Even later zag ik aan de overkant van het prikkeldraad iets bewegen. Ik luisterde. Ik hoorde nog steeds een fluittoon in mijn oren, zodat ik het niet met zekerheid kon zeggen, maar ik dacht dat ik iemand hoorde, een stem, en het was geen stem in mijn hoofd. Het klonk als gefluister.

“Hé daar! Is daar iemand? Ik ben het, Charlie Peaceful

van de D-compagnie. Ik kom eraan. Niet schieten!” Het kon ook zijn dat ik in slaap was gevallen en in een wondermooie droom verzeild was geraakt, een droom die ik maar al te graag bewaarheid wilde zien. Maar daar was die stem weer, luider nu. “Wat is er met jullie? Zitten jullie allemaal te slapen of zo? Ik ben het, Charlie, Charlie Peaceful.”

Onder het prikkeldraad zag ik een donkere gedaante opstaan en mijn kant uit komen. Het was geen droom, en ook niet een van mijn zelfverzonnen verhalen. Het was Charlie. Ik kon nu zijn gezicht zien en hij het mijne ook. “Tommo, wat zit je daar te suffen? Help me eens even, wil je?” Ik pakte hem beet en trok hem de loopgraaf in. “Wat ben ik blij dat ik je zie,” zei hij. We omhelsden elkaar. Volgens mij hadden we dat nog nooit eerder gedaan. Ik huilde, en probeerde vergeefs om mijn tranen te verbergen, totdat ik merkte dat hij ook stond te huilen.

“Wat is er gebeurd?” vroeg ik.

“Je gelooft het nooit, maar ik heb een kogel door mijn voet gekregen. Dwars door mijn laars. Ik bloedde als een rund. Op de terugweg ben ik in een bomkrater van m’n stokje gegaan. Toen ik weer bijkwam, waren jullie er allemaal al vandoor. Ik lag daar helemaal alleen. Ik moest daar blijven zitten tot het donker werd. Het lijkt verdomme of ik de hele nacht heb liggen kruipen.”

“Heb je pijn?”

“Ik voel helemaal niets,” zei Charlie. “Maar ik kan mijn andere voet ook niet voelen – ik ben helemaal bevroren. Niet mee zitten, Tommo, het komt allemaal wel weer in orde.”

Ze brachten hem diezelfde nacht nog op een brancard naar het hospitaal, en ik zag hem pas een paar dagen later weer, toen we werden afgelost. Pete en ik gingen zo snel mogelijk bij hem op bezoek. Hij zat rechtop in bed met een grote grijns op zijn gezicht. “Het is hier prima,” zei hij. “Jullie zouden het ook eens moeten proberen. Drie behoorlijke maaltijden per dag, verpleegsters, geen modder, en een heel eind bij de moffen vandaan.”

“Hoe gaat het met je voet?” vroeg ik hem.

“Voet? Wat voor voet?” Hij tikte tegen zijn been. “Dat is geen voet, Tommo. Dat is mijn vervoerbewijs. Daarmee kan ik terug naar huis. De een of andere aardige mof heeft me het mooiste cadeau gegeven dat je maar bedenken kunt. Ze sturen me naar een ziekenhuis in Engeland. De wond is een beetje ontstoken. Er zijn ook wat botten gebroken, zeiden ze. Dat wordt wel weer beter, maar ik moet geopereerd worden, en daarna met mijn voet omhoog zoveel mogelijk rusten. Ik ga morgen weg.”

Ik wist dat ik blij voor hem zou moeten zijn, en dat wilde ik ook wel, maar het lukte me niet om de zaak vanuit zijn standpunt te bekijken. Het enige dat ik kon bedenken was dat we samen in deze oorlog verzeild waren geraakt. We waren

elkaar door dik en dun trouw gebleven, en nu verbrak hij de band die tussen ons was ontstaan en liet me in de steek. Het ergste vond ik nog dat hij zonder mij naar huis ging, en dat hij daar zo ongeneerd blij om was.

“Ik zal iedereen de groeten van je doen, Tommo,” zei hij. “Pete zal voortaan een beetje op je letten. Wil jij voor mij op hem passen, Pete?”

“Er hoeft niemand op me te passen,” zei ik bits.

Maar Charlie had het niet gehoord, of hij negeerde gewoon wat ik zei. “En let op dat hij zich een beetje behoorlijk gedraagt, Pete. Dat grietje in de staminee in Pop heeft een oogje op hem. Ze kan hem wel verslinden.” Ze lachten, omdat ze zagen dat Charlies opmerking me in verlegenheid bracht, en het lukte me niet om hun niet te laten merken dat ik er onaangenaam door getroffen was. “Hé, Tommo.” Charlie legde zijn hand op mijn arm. “Voor je het weet ben ik weer terug.” Hij was nu voor het eerst serieus. “Dat beloof ik je,” zei hij.

“Ga je naar Molly toe, en naar moeder?” vroeg ik.

“Laat ze maar proberen om me tegen te houden,” zei hij. “Ik regel wel een paar dagen verlof. Of misschien komen zij me wel in het ziekenhuis opzoeken. Als het een beetje meezit, zie ik de baby ook nog. Over minder dan een maand ben ik vader, Tommo. En jij oom. Kun je je dat voorstellen?”

Maar de avond na Charlies vertrek stelde ik me heel iets

anders voor. Ik zat in de staminee in Pop mijn woede weg te drinken. Het was woede, die ik met bier probeerde te verdrinken, en niet enkel verdriet: woede, omdat Charlie me in de steek had gelaten, woede omdat hij naar huis en naar Molly ging, en ik niet. Ik was zo van streek dat ik er zelfs even aan dacht om te deserteren en hem achterna te reizen. Ik zou dan bij het Kanaal moeten zien te komen en daar in een van de havens een schip zoeken. Maar thuiskomen zou ik, hoe dan ook.

Ik keek om me heen. Er zaten die avond naar schatting meer dan honderd soldaten in de kroeg. Pete en Nipper Martin waren er ook, samen met nog een heleboel anderen uit onze compagnie, maar ik voelde me moederziel alleen. Ze zaten om me heen te lachen, maar ik kon nergens om lachen. Ze zaten te zingen, maar ik was niet tot zingen in staat. Ik kreeg zelfs mijn eieren met friet niet naar binnen. Er heerste een verstikkende hitte in de kroeg en er hing een dikke walm sigarettenrook. Ik kon amper ademhalen. Ik liep naar buiten om wat frisse lucht te krijgen. In de buitenlucht kwam ik heel snel weer bij zinnen, en ik liet het idee van desertie meteen varen. In plaats daarvan ging ik weer terug naar het kamp. Dat was de eenvoudigste oplossing – op desertie stond immers de doodstraf.

“Tommy?”

Daar was ze. Het meisje uit de staminee. Ze kwam met een

krat wijnflessen naar buiten.

“Ben je ziek?” vroeg ze aan me.

Ik kon geen woord uitbrengen. Ik schudde enkel mijn hoofd. We stonden even te luisteren naar het kanongebulder, leper werd die avond weer zwaar bestookt. Boven de stad lichtte de hemel op, als een dodelijke zonsondergang. Lichtkogels schoten omhoog en bleven even in de lucht hangen, waarna ze boven de frontlinie neerdaalden.

“Prachtig,” zei ze. “Maar hoe kan dit prachtig zijn?”

Ik wilde iets zeggen, maar op dat moment liet mijn zelfvertrouwen me in de steek. Ik voelde plotseling de tranen in me opwellen. Ik wilde naar huis, en naar Molly.

“Hoe oud?” vroeg ze.

“Zestien,” mompelde ik.

“Ik ook,” zei ze. Ik merkte dat ze wat aandachtiger naar me keek. “Ik heb jou eerder gezien, ja?” Ik knikte. “Misschien zie ik je gauw weer?”

“Ja,” zei ik. Ze liep naar binnen en liet mij weer alleen in het donker. Ik was nu een stuk kalmer, ik had wat meer vrede met mezelf en ik voelde me nu ook sterker dan daarnet. Onderweg naar het kamp nam ik een besluit. We zouden de volgende dag vertrekken naar een trainingskamp, maar zodra ik terug was, ging ik meteen naar Pop, naar de staminee, en als het meisje me mijn eieren met friet zou komen brengen zou ik al mijn moed verzamelen en haar vragen hoe ze heette.

Twee weken later was ik terug, en kon ik mijn vraag stellen. “Anna,” antwoordde ze. En ze schoot in de lach toen ik zei dat ik Tommo heette. “Dus toch,” zei ze. “Engelse soldaten heten allemaal Tommy.”

“Ik heet geen Tommy, ik heet Tommo,” zei ik.

“Dat is precies hetzelfde,” lachte ze. “Maar jij bent anders, jij bent niet zoals de rest.”

Toen ik haar vertelde dat ik op een boerderij had gewerkt, en met paarden kon omgaan, nam ze me mee naar de stal en liet me het trekpaard van haar vader zien. Het was een reusachtig, prachtig mooi beest. Toen we hem aaiden, raakten onze handen elkaar. Ze gaf me een vluchtige kus op mijn wang. Ik liet haar in de stal achter en liep in het schijnsel van de maan de weg af naar het kamp, waarbij ik luidkeels Oranges and Lemons liep te zingen. Het was zo hard gaan waaien dat het me moeite kostte om tegen de wind in vooruit te komen.

Toen ik bij de tent kwam, stond Pete me met een chagrijnig gezicht op te wachten. “Als je hoort wat er aan de hand is, zal het lachen jou ook wel vergaan, Tommo.”

“Wat is er dan?” vroeg ik.

“We hebben een nieuwe sergeant. En raad eens wie? Hanley de Verschrikkelijke, uit Etaples, verdomme.”

Vanaf dat moment liet Hanley ons geen moment met rust. We waren een stelletje slapjanussen, zei hij. We liepen er als

zwervers bij, en daar ging hij verandering in brengen. Hij ging weer echte soldaten van ons maken. En we mochten het kamp niet verlaten voordat hij tevreden over ons was. Maar dat was hij natuurlijk nooit. Ik mocht dus het kamp niet meer verlaten om weer naar Anna toe te gaan. Tegen de tijd dat we weer naar het front moesten, had Hanley zo tegen ons staan razen en tieren dat we allemaal het blaffende en snerende geluid van zijn stem voortdurend in ons hoofd hoorden. We haatten hem allemaal als de pest, meer nog dan we de Duitsers ooit hadden gehaat.

Bijna 04:00

De nachtelijke hemel vertoont de eerste tekenen van de naderende dag. Het is nog niet het bleke licht van de dageraad, maar de duisternis van de nacht begint langzaam maar zeker te verdwijnen. Ik hoor het ochtendgekraai van een haan, die me vertelt wat ik al weet, maar niet wil geloven: dat de ochtend weldra aan zal breken.

Thuis liep ik 's ochtends met Charlie naar school, waarbij we onderweg door grote hopen gevallen herfstbladeren renden en het ijs op de plassen kapot stampten. Of we liepen met z'n drieën door het bos, nadat we de hele nacht in de rivier van de kolonel aan het stropen waren geweest. Soms hurkten we neer om naar een das te kijken die ons niet eens in de gaten had. Hier bestaan de ochtenden altijd uit wakker worden met hetzelfde gevoel van angst in mijn maag, in de wetenschap dat ik weer oog in oog met de dood kom te staan, en dat het tot nu toe de dood van iemand anders is geweest, maar dat het vandaag misschien mijn eigen dood kan zijn, en dat dit wel eens de laatste zonsopgang van mijn laatste dag op

aarde kan zijn.

Het enige dat deze dag anders maakt, is dat ik weet wiens dood het zal zijn, en hoe die zal plaatshebben.

Als je het zo bekijkt, valt het allemaal wel mee. Zo moet je het bekijken, Tommo. Zo moet je het zien.

§

Ik had altijd gedacht dat ik zonder Charlie aan mijn zijde volkomen ten einde raad zou zijn, en om eerlijk te zijn zou dat best eens het geval kunnen zijn geweest als zich niet een nieuwe lichting rekruten bij ons had gevoegd, die vers uit Engeland kwamen. We hadden ze maar al te hard nodig. Het was nu zo dat bijna de helft van onze compagnie dood, gewond of ziek was. In de ogen van de nieuwelingen waren degenen die nog over waren een stelletje ijzervreters, oude rotten die alles hadden meegemaakt en alleen daarom al bewondering en respect verdienden. Het leek of ze zelfs een beetje bang van ons waren. Ik voelde me nog steeds jong, al was dat niet aan me te zien, niet meer tenminste. Pete en Nipper Martin en ik waren nu veteranen, en zo gedroegen we ons ook. We stelden de nieuwe rekruten het ene moment gerust en joegen ze dan even later de stuipen op het lijf met onze verhalen, we sloten vriendschap met ze of zaten ze te plagen. Volgens mij deden we voornamelijk ons best om inhoud te geven aan de rol die ze ons hadden toebedacht en

ik moet zeggen dat we er zelf ook van genoten, vooral Pete, die vindingrijker was in het verzinnen van verhalen dan Nipper en ik. Door dit alles had ik minder tijd om over mijn eigen angsten in te zitten. Ik had het veel te druk met net te doen of ik iemand anders was.

Het bleef een tijdje rustig, voorzover je tenminste aan het front van rust kunt spreken. De Duitsers en wij deden niet veel anders dan elkaar ergeren door nu en dan granaten af te vuren of nachtelijke patrouilles in vijandelijk gebied te houden, en in de beperkte ruimte die we in de schuilkelders en de loopgraven ter beschikking hadden, kon zelfs sergeant Hanley weinig doen om ons leven nog ellendiger te maken dan het al was, al bleef hij daar wel zijn uiterste best voor doen door onophoudelijk inspecties te gelasten, zodat hij weer straffen kon uitdelen. Maar de kanonnen zwegen dagenlang, de lentezon scheen, waardoor we het weer warm begonnen te krijgen en de modder begon op te drogen. Het beste was nog dat onze kleren droog waren als we gingen slapen – een zeldzame ervaring, een wonderbaarlijk genot. Weliswaar waren de ratten er nog steeds en hielden de luizen meer van ons dan ooit, maar dit was een peulenschil vergeleken bij alles wat we daarvoor hadden meegemaakt.

Volgens mij waren de nieuwe rekruten er ondertussen achter gekomen dat wij, de veteranen, bij onze meer gruwelijke verhalen over de loopgravenoorlog hier en daar

wat hadden overdreven. Het leek of ze tot nu toe niets ergers hadden moeten doorstaan dan de eindeloze verveling en de voortdurende nukken van sergeant Hanley. Het was inderdaad zo, en zeker in Petes geval, dat we het er een beetje te dik bovenop hadden gelegd. Maar Pete had hun, net als iedereen, verhalen verteld die, voor een groot deel tenminste, enig verband hielden met de waarheid. Geen van ons, zelfs Pete niet, had kunnen bedenken of zelfs maar vermoeden wat ons op die rustige ochtend in mei op een volkomen onverwacht moment overkwam.

Het bij zonsopgang paraat staan aan de schietgaten was normaal verlopen. Het was inmiddels een routine geworden, en nog een vervelende routine ook. We wisten dat de aanvallen meestal bij zonsopgang plaatsvonden, maar omdat het al zo lang rustig was geweest, verwachtten we die dag geen enkel gevaar. Er was nu immers al zo lang niets gebeurd. Misschien dat we door de blauwe hemel, of uit pure verveling, minder alert waren dan anders. Het leek of de Duitsers ons helemaal vergeten waren en wat ons betrof, kwam dat wel zo goed uit. We dachten dat we hen ook konden vergeten. Maar die droom werd plotseling ruw verstoord. Ik zat in de schuilkelder en was juist begonnen een brief naar huis te schrijven.

Ik zit een brief aan moeder te schrijven – ik heb al een tijdje niet geschreven en begin me schuldig te voelen. Mijn potlood breekt telkens af, en ik zit het voor de zoveelste keer te slijpen. De anderen liggen allemaal in de zon te pitten of zitten te roken en te kletsen. Nipper Martin zit zijn geweer weer eens schoon te maken. Hij is daar altijd heel precies in.

“Gas! Gas!”

De kreet klinkt en wordt verderop in de loopgraaf herhaald. Paniek maakt zich van ons meester. Heel even blijven we roerloos zitten. Hoewel we dit ontelbare keren hebben geoefend, zitten we toch onhandig en koortsachtig met onze gasmaskers te knoeien.

“Bajonet op het geweer!” Hanley staat te schreeuwen terwijl wij nog steeds verwoed bezig zijn om onze gasmaskers op te zetten. We grijpen onze geweren en bevestigen de bajonet. We staan op de verhoging en kijken naar het niemandsland. We zien de gevreesde dodelijke wolk, waar we zoveel over hebben gehoord, maar die we tot op dit moment geen van allen hebben gezien, onze kant uit komen. De dodelijke tentakels tasten de omgeving af, de lange, gele slierten zoeken hun prooi. Ze kunnen me ruiken, ze zoeken me. Als ze me gevonden hebben, maakt de gaswolk een draai en komt recht op me af. Ik roep in mijn gasmasker. “Jezus! Jezus!” Het gas komt steeds dichterbij, de wolk drijft over ons prikkeldraad, door ons prikkeldraad, en hij verzwelgt alles wat

zich op zijn pad bevindt.

In mijn hoofd hoor ik weer de stem van de instructeur, en ik zie weer voor me hoe hij bij onze laatste oefening door zijn gasmasker heen tegen me stond te schreeuwen. “Jij wordt bang als je dat ding op hebt, Peaceful. Maar je gasmasker is je God, jongen. Het kan wonderen voor je doen, maar je moet er wel in blijven geloven.” Maar ik geloof er niet in! Ik geloof niet in wonderen.

Het gas is nu nog maar een paar meter bij me vandaan. Nog een paar tellen en dan zal de wolk op me neerdalen, me omgeven, mijn lichaam binnendringen. Ik ga op mijn hurken zitten, met mijn hoofd tussen mijn knieën en mijn handen op mijn helm, en ik bid dat de wolk voorbij zal drijven, over de loopgraaf heentrekt en op zoek gaat naar iemand anders. Maar dat gebeurt niet. Ik zit er nu middenin. Ik probeer mezelf te dwingen om geen adem te halen. Ik moet geen gas inademen. Door een gele mist zie ik dat het gas de loopgraaf binnendringt. Het drijft de schuilkelders binnen en zoekt een weg naar ieder hoekje en gaatje. Het gas zoekt mij. Het zoekt ons allemaal, het wil ons allemaal doden, stuk voor stuk. Ik haal nog steeds geen adem. Ik zie mannen wegrekken, struikelen, neervallen. Ik hoor dat Pete me roept. Hij grijpt me beet en we rennen weg. Ik kan mijn adem nu niet meer inhouden. Ik kan niet rennen zonder adem te halen. Door mijn gasmasker ben ik half verblind. Ik struikel en val met

mijn hoofd tegen de wand van de loopgraaf. Door de klap ben ik half bewusteloos. Mijn gasmasker is losgeschoten. Ik trek het weer voor mijn gezicht, maar ik heb adem gehaald en ik weet dat het al te laat is. Mijn ogen prikken. Mijn longen staan in brand. Ik loop te hoesten, te kokhalzen. Ik heb het gevoel dat ik stik. Het kan me niet schelen waar ik terechtkom, als ik maar bij het gas vandaan kan komen. Eindelijk bereiken we de reserveloopgraaf, waar het gas nog niet is doorgedrongen. Ik ben ontsnapt. Ik trek mijn gasmasker los en hap naar zuivere lucht. Het volgende moment zit ik op mijn handen en knieën vreselijk te braken. Als het ergste ten slotte voorbij is, kijk ik met wazige, betraande ogen omhoog. Boven me staat een mof met een gasmasker op. Hij houdt zijn geweer op mijn hoofd gericht. Ik heb geen geweer. Dit is het einde. Ik zet me schrap, maar hij schiet niet. Hij laat langzaam zijn geweer zakken. “Weg, jongen,” zegt hij, en gebaart met zijn geweer dat ik ervandoor moet gaan. “Weg, Tommy. Weg.”

§

Het is me dus dankzij het vriendelijke gebaar van die onbekende Duitser gelukt om het er levend af te brengen en te ontsnappen. Later hoorde ik in het veldhospitaal dat we een tegenaanval hadden ingezet en de Duitsers terug hadden gedreven. We hadden onze loopgraven aan de frontlijn weer

terugveroverd, maar uit wat ik overal om me heen zag, begreep ik dat we daar een verschrikkelijke prijs voor hadden betaald. Ik ging in de rij met gewonden staan om me door de dokter te laten onderzoeken. Hij spoelde mijn ogen schoon, onderzocht ze en luisterde naar mijn borst. Ondanks mijn hevige hoesten verklaarde hij me gezond. “Je hebt geluk gehad. Je hebt er maar heel weinig van binnengekregen,” zei hij.

Toen ik wegliep, kwam ik langs de anderen, degenen die minder geluk hadden gehad dan ik. Ze lagen languit in de zon, er waren veel bekende gezichten bij, gezichten die ik nooit meer zou zien; vrienden met wie ik lief en leed had gedeeld en grappen had gemaakt, met wie ik had zitten kaarten en samen had gevochten. Ik keek of ik Pete ertussen zag liggen, maar ik zag hem niet. Het laatste lichaam waar ik langsliep, was dat van Nipper Martin. Hij lag daar zo vredig en stil. Er zat een groene krekkel op zijn broek. Toen ik die avond terug in het rustkamp kwam, trof ik daar Pete alleen in de tent. Hij keek me met grote ogen aan, alsof hij een geestverschijning had gezien. Toen ik hem vertelde dat Nipper Martin was gesneuveld, barstte hij bijna in tranen uit. Ik had hem nog nooit zo verdrietig gezien. We wisselden onder een mok hete, zoete thee de verhalen over onze ontsnapping uit.

Toen de gasaanval begon, was Pete er, net als ik en de

meeste anderen, vandoor gerend, maar hij had zich vervolgens met enkele anderen in de reserveloopgraaf gehergroepeerd en deelgenomen aan de tegenaanval. “We zijn er nog, Tommo, we leven nog,” zei hij. “En dat is denk ik het enige dat telt. Helaas is Hanley de Verschrikkelijke er ook nog. Maar ik heb gelukkig ook goed nieuws voor je.” Hij zwaaide met een paar brieven naar me. “Twee voor jou, bofkont. Ik krijg van niemand thuis brieven. Daar sta ik ook niet van te kijken, want ze kunnen immers geen van allen schrijven. Mijn zus is de enige, maar die praat niet tegen me, niet meer tenminste. Weet je wat, Tommo? Als je mij jouw brief voorleest, doe ik net of hij ook voor mij bestemd is, goed? Begin maar, Tommo, ik luister.” Hij ging achteroverliggen, met zijn handen achter zijn hoofd en zijn ogen dicht. Hij liet me niet veel keus.

Ik heb ze nu bij me, die allerlaatste brieven van thuis. Ik heb geprobeerd om ze allemaal te bewaren, maar er zijn er een paar kwijtgeraakt en andere waren vaak zo doorweekt dat ze onleesbaar waren geworden en ik ze heb weggegooid. Maar deze laatste brieven heb ik zorgvuldig bewaard, omdat iedereen die mij lief is erin wordt genoemd. Ik bewaar ze in mijn borstzak, met vetvrij papier eromheen, vlak bij mijn hart. Ik heb ze steeds opnieuw gelezen, en iedere keer hoor ik weer hun stemmen in de woorden die ze schrijven, en als ik hun handschrift zie, zie ik ook weer hun gezichten voor me.

Ik ga ze nu weer hardop lezen, net zoals de eerste keer, toen ik ze in de tent aan Pete voorlas. En net zoals toen, begin ik ook nu met de brief van moeder.

Lieve Tommo,

Ik hoop dat je deze brief in goede gezondheid ontvangt. Ik heb heel goed nieuws voor je. Afgelopen maandag heeft Molly in de vroege ochtend het leven geschonken aan een jongetje. Zoals je wel zult begrijpen zijn we allemaal verrukt over deze blijde gebeurtenis. Je zult ook wel begrijpen dat we ook erg blij en verrast waren toen ik, nog geen week geleden, de deur opendeed en daar je broer Charlie op de stoep zag staan. Hij is een stuk magerder dan vroeger en hij ziet er ook veel ouder uit. Ik denk dat hij niet genoeg heeft gegeten en heb tegen hem gezegd dat hij daar voortaan beter op moet letten. Hij zegt dat jullie het daar in België, ondanks alles wat we hier in de krant lezen, prima hebben. Iedereen die ik in het dorp tegenkom, vraagt hoe het met je gaat, zelfs je oudtante. Zij was de eerste die op kraamvisite kwam. Ze zei dat het een mooi kind was, maar ze zei erbij dat het nogal spitse oren had, wat natuurlijk niet zo is, maar waardoor Molly erg van streek raakte. Waarom maakt ze toch altijd van die

kwetsende, opmerkingen? Als we alles mogen geloven wat de kolonel zegt, zou hij de oorlog helemaal in z'n eentje kunnen winnen. Je vader had gelijk met wat hij over hem zei.

Er is in het dorp veel veranderd, maar het is er allemaal niet beter op geworden. Er vertrekken steeds meer jonge mannen naar het leger. Er zijn nauwelijks genoeg mannen over om op het land te werken. De heggen zijn al in tijden niet gesnoeid en een heleboel akkers liggen braak. Helaas kregen Fred en Margaret Parsons vorige maand bericht dat Jimmy niet meer thuiskomt. Naar verluidt is hij in Frankrijk aan zijn verwondingen bezweken.

Maar het korte bezoek van Charlie, en de geboortevan de baby hebben ons allemaal opgevrolijkt. Charlie zegt dat er heel binnenkort weer een groot offensief komt en dat we, daarmee de oorlog gaan winnen en dat het dan weer vrede wordt. We bidden dat hij daar gelijk in heeft. Lieve Tommo, zelfs nu Charlie hier is en ik Grote Joe en Molly en de nieuwe baby om me heen heb, lijkt ons kleine huis leeg omdat jij er niet bent. Ik hoop dat je gauw weer veilig thuiskomt.

Veel liefs van je moeder.

En zoals altijd stond ook nu weer onder aan de bladzijde

de inktafdruk van de duim van Grote Joe, met daarnaast in grote hanenpoten zijn naam.

“Dat denken ze dus, hè?” zei Pete opeens op boze toon. “Dat we het hier prima hebben. Waarom zegt hij zulke dingen? Waarom vertelt hij ze niet de waarheid, waarom zegt hij niet wat voor een hopeloze ellende het hier allemaal is, dat er duizenden prima kerels voor niets doodgaan – voor niets, verdomme! Ik zal het ze eens vertellen. Als ik de kans krijg, vertel ik het ze. Charlie zou zich moeten schamen voor al die onzin die hij loopt te verkondigen. Die kerels die vandaag zijn gesneuveld, hadden die het hier prima, denk je?” Ik had Pete nog nooit zo boos gezien. Hij hing altijd de grappenmaker uit en stak altijd overal de draak mee. Hij draaide zich om en ging met zijn rug naar me toe liggen. Hij zei verder geen woord.

En dus las ik de volgende brief niet hardop voor. Hij was van Charlie, voor het grootste deel tenminste. In tegenstelling tot de brief van moeder stond die van hem vol fouten en doorhalingen, en was dus ook veel moeilijker te lezen.

Beste soldaat Peaceful,

Zoals je ziet ben ik weer thuis, Tommo. Beter laat dan nooit zullen we maar zeggen. Ik ben nu de trotse vader, en jij de trotse oom, van het mooiste kereltje dat

je ooit hebt gezien. Ik wou dat jij hem kon zien. Maar dat zal hopelijk gauw gaan gebeuren. Molly zegt dat hij zelfs nog knapper is dan zijn vader, maar daar ben ik het natuurlijk niet mee eens. Grote Joe zit bij hem te waken als hij ligt te slapen, net zoals hij dat vroeger bij Bertha deed. Hij maakt zich zorgen over dat ik binnenkort weer weg moet, wat natuurlijk ook zo is. Hij begrijpt niet – hoe zou hij dat ook kunnen? – waar we zitten of wat we aan het doen zijn. En ik vertel het hem liever ook niet. Ik wil het liever eigenlijk niemand vertellen.

Toen ik uit het ziekenhuis kwam, heb ik maar drie dagen verlof kunnen regelen, en daarvan heb ik nu nog #acute;én dag over. Ik zal die dag zo nuttig mogelijk zien te besteden. Tot slot wilde ik je nog laten weten dat we samen besloten hebben het ventje Tommo te noemen. Iedere keer dat we zijn naam noemen, denk ik dat jij hiet bij ons bent. Dat zouden we allemaal ook erg graag willen. Molly zegt dat ze je nog een paar woorden wil schrijven, dus ga ik nu eindigen. Hoe je haaks.

Je broer Charlie, of: de andere soldaat Peaceful

Lieve Tommo,

Ik wilde je laten weten dat ik de kleine Tommo alles

over zijn dappere oom heb verteld en dat we ooit, als deze vreselijke oorlog voorbij is, allemaal weer bij elkaar zullen zijn. Hij heeft jouw blauwe ogen, Charlies donkere haar en die brede grijns van grote Joe. Daarom alleen al houd ik meer van hem dan ik je zeggen kan.

Je Molly.

Ik bewaarde die twee brieven zorgvuldig en herlas ze net zo lang tot ik ze bijna uit mijn hoofd kende. In de dagen daarna hielden ze me op de been. Ze sterkten me in de hoop dat Charlie weer gauw terug zou komen en gaven me de kracht die ik nodig had om niet gek te worden.

We hadden verwacht, althans gehoopt, dat sergeant Hanley het nu een beetje kalm aan zou doen door ons met rust te laten voordat we terug naar de frontlijn gingen. Maar we kwamen al gauw tot de ontdekking dat dat niet in zijn aard lag. Dat hadden we natuurlijk kunnen weten. Hij zei dat we het regiment te schande hadden gemaakt, dat we ons als een stelletje lafaards hadden gedragen toen de gasaanval kwam, en dat hij, ook al was het het laatste wat hij deed, zou zorgen dat we wat meer ruggengraat kregen. En dus hield Hanley ons dag in dag uit ‘s ochtends, ‘s middags en ‘s avonds bezig met inspecties, training, exercitie, oefeningen en nog meer inspecties. Hij wist van geen ophouden en dreef ons allemaal tot wanhoop. We waren volkomen uitgeput. Toen één van de

nieuwe rekruten, Ben Guy, de zoon van de herbergier uit Exbourne, op een nacht op zijn post in slaap was gevallen, kreeg hij, net als Charlie eerder, Lijfstraf te velde nummer één. Hij stond dagen aan een stuk, ongeacht de weersomstandigheden, aan het wiel van het kanon vastgebonden. En het was ons, net zoals bij Charlie in Etaples, verboden om zelfs maar tegen hem te praten of water voor hem te halen.

Dit waren de donkerste dagen die we moesten doormaken. Het was sergeant Hanley gelukt om te doen wat alle ontberingen in de loopgraven niet hadden kunnen bereiken: hij had ons moreel gebroken, onze laatste krachten verspild en al onze hoop de bodem ingeslagen. In mijn tent lag ik er 's nachts meer dan eens aan te denken om te deserteren, of naar Anna in Pop te vluchten en te vragen of ik bij haar onder mocht duiken en of ze me wilde helpen om terug naar Engeland te gaan. Maar als het licht werd, was zelfs mijn moed om een lafaard te zijn in het niets opgelost. Ik bleef elke keer weer, omdat ik te laf was om te vluchten, omdat ik Pete en de anderen niet in de steek kon laten, en omdat ik hier wilde zijn als Charlie terugkwam. En ik bleef ook omdat Molly had gezegd dat ik dapper was en ze de kleine Tommo naar mij had genoemd. Ik kon haar niet beschamen. Ik kon hem niet beschamen.

Tot onze grote verrassing kregen we één avond verlof

voordat we weer naar het front gestuurd zouden worden, en we gingen er meteen vandoor naar Pop, naar de staminee. De meesten gingen voor het bier en het eten, en daar had ik natuurlijk ook wel trek in, maar terwijl we de stad inliepen, besepte ik dat ik veel meer aan Anna liep te denken dan aan eieren met friet. Maar het was niet Anna die ons bier kwam brengen. Het was een ander meisje, een meisje dat we geen van allen eerder hadden gezien. Ik keek om me heen, maar ik zag ook niet dat Anna aan een van de andere tafels aan het bedienen was. Toen het meisje onze eieren met friet kwam brengen, vroeg ik haar waar Anna was. Ze haalde haar schouders op, alsof ze de vraag niet had begrepen, maar iets aan haar zei me dat ze wel degelijk begreep wat ik gevraagd had, en dat ze ook het antwoord wist, maar me dat niet wilde vertellen. Dankzij Pete en Charlie was het al een tijdje in de compagnie bekend dat ik een oogje op Anna had, en terwijl ik om me heen zat te kijken of ik haar ergens zag, zat iedereen me daar ongenadig mee te pesten. Daar had ik al gauw genoeg van. Ik keerde hun honende gelach de rug toe en liep naar buiten om te kijken of ik haar daar ergens zag.

Ik keek eerst in de stal, waar ze me eerder mee naartoe had genomen, maar die was leeg. Ik volgde het donker wordende karrenspoor langs de kippenhokken om te kijken of het paard misschien in de wei liep, en of Anna daar misschien ook was. Er stonden wel een paar blatende geiten

met een touw om hun nek, maar het paard was nergens te bekennen, en Anna ook niet. Pas toen dacht ik eraan om terug te lopen en op de achterdeur te kloppen. Ik verzamelde al mijn moed. Ik moest hard kloppen om boven het lawaai uit de staminee uit gehoord te worden. De deur ging langzaam open. Het was haar vader. Hij zag er niet zo netjes uit als anders, en hij glimlachte ook niet. Hij droeg een overhemd en bretels. Hij had zich niet geschoren en zag er onverzorgd uit. Hij had een fles in zijn hand en aan zijn gezicht was te zien dat hij gedronken had. Hij was niet blij om me te zien.

“Anna?” zei ik. “Is Anna thuis?”

“Nee,” antwoordde hij. “Anna is niet thuis. Anna komt nooit meer thuis. Anna is dood. Hoor je dat, Tommy? Jullie voeren hier jullie oorlog, in ons land. Waarom? Vertel me dat eens. Waarom?”

“Wat is er gebeurd?” vroeg ik hem.

“Wat er gebeurd is? Ik zal je vertellen wat er gebeurd is. Twee dagen geleden gaat Anna eieren halen. Ze rijdt met de kar terug en er komt een granaat, een grote Duitse granaat. Eentje maar, maar één is genoeg. Ze is vandaag begraven. Als je dus mijn dochter zoekt, Tommy, moet je op het kerkhof zijn. Voor mijn part komen jullie allemaal in de hel, Engelsen, Duitsers, Fransen, het kan me niet schelen. Dan kunnen jullie daar verdervechten, dat zullen ze daar wel mooi vinden. Laat me met rust, Tommy, laat me met rust.”

De deur werd voor mijn neus dichtgeslagen.

Op het kerkhof zag ik een aantal nieuwe graven, maar er was maar één pas gedolven graf waarop verse bloemen lagen. Ik had Anna maar amper gekend, we hadden lachend een paar woorden gewisseld, ik herinnerde me haar stralende ogen, de aanraking van haar hand en een vluchtige kus, maar ik voelde een pijn in mijn binnenste, een pijn die ik niet meer had gevoeld sinds ik klein was, sinds de dood van mijn vader. Ik keek omhoog naar de kerktoren, een donkere pijl die naar de maan en daar voorbij wees, en ik probeerde me uit de grond van mijn hart en het diepst van mijn ziel voor te stellen dat ze daar ergens in die grote, oneindige ruimte zweefde, in de hemel waarover ik op de zondagsschool had geleerd, in de hemel van Grote Joe, waar iedereen gelukkig was. Maar het lukte me niet om me daar iets bij voor te stellen. Ik wist alleen maar dat ze in de koude aarde aan mijn voeten lag. Ik knielde en kuste de aarde op haar graf, waarna ik opstond en haar daar achterliet. Boven me stond de maan aan de hemel. Het leek of de maan me achtervolgde. Het maanlicht viel tussen de bomen door en verlichtte de weg terug naar het kamp. Toen ik daar aankwam, had ik geen tranen meer.

De volgende nacht marcheerden we weer, samen met honderden anderen, terug naar de loopgraven. Ze zeiden dat we daar de frontlinie moesten versterken. Dat kon maar één ding betekenen: dat ze een aanval verwachtten. Wij zouden

het dus zwaar te verduren krijgen. Maar het bleek dat de Duisters ons nog een paar dagen respijt gunden – er kwam geen aanval, nog niet tenminste.

Wie er wel kwam, was Charlie. Hij kwam de schuilkelder binnen alsof hij even een boodschap was wezen doen. “Hallo, Tommo. Goeiemiddag allemaal,” zei hij met een brede grijns. Zijn komst gaf ons allemaal weer nieuwe moed. Sergeant Hanley maakte ons nog steeds het leven zuur door voortdurend op alles te lopen letten. Maar nu was onze held er weer, de enige in onze compagnie die hem ooit had weten te overbluffen. En wat mezelf betrof: ik had mijn beschermer weer, mijn broer, mijn beste vriend. Ik voelde me opeens, net zoals de anderen, een stuk veiliger.

Ik was erbij toen sergeant Hanley en Charlie in de loopgraaf oog in oog kwamen te staan. “Wat een leuke verrassing, sergeant,” zei Charlie vrolijk. “Ik hoorde dat u hier ook was.”

“En ik hoorde dat jij zogenaamd ziek was, Peaceful,” snauwde Hanley tegen hem. “Ik houd niet van mensen die lopen te simuleren. Ik heb je in de gaten. Jij bent een onruststoker, Peaceful, dat ben je altijd al geweest. Ik waarschuw je, als er ook maar iets gebeurt...”

“Maakt u zich maar geen zorgen, sergeant,” zei Charlie. “U zult van mij geen last hebben. Dat beloof ik u.”

De sergeant stond eerst perplex en werd vervolgens

woedend.

“Lekker weertje hebben we toch, sergeant,” ging Charlie verder. “In Engeland regent het de hele tijd pijpenstelen.” Hanley drong langs hem heen. Terwijl hij wegbeende, liep hij in zichzelf te mompelen. Het was maar een bescheiden overwinning, maar wel eentje die iedereen die erbij was geweest enorm opvrolijkte.

Die avond zaten Charlie en ik bij het licht van een flakkerende lamp thee te drinken. We konden nu voor het eerst rustig praten. Ik had een heleboel vragen over hoe het met iedereen thuis ging, maar daar leek hij niet veel over te willen zeggen. Ik raakte er behoorlijk door van m'n stuk, en voelde me zelfs ook een beetje gekwetst, totdat hij het in de gaten kreeg en me uitlegde waarom.

“Het is net of we twee verschillende levens leiden, Tommo, in twee verschillende werelden, en dat wilde ik ook zo houden. Ik wil niet dat het ene met het andere in aanraking komt. Ik wilde thuis niets horen over Hanley de Verschrikkelijke, of over rondvliegende granaten. En voor mij is het andersom ook zo. Thuis is thuis. Hier is hier. Het is moeilijk uit te leggen, maar de kleine Tommo en Molly, en moeder en Grote Joe, die horen toch niet in deze hel? En door over ze te praten haal ik ze hierheen, Tommo, en dat wil ik niet. Begrijp je dat?”

Ik begreep wat hij bedoelde.

We horen het gierende geluid van de naderende granaat. Aan het geluid horen we dat hij vlak bij ons neer zal komen, en dat gebeurt ook. Door de kracht van de ontploffing worden we allemaal tegen de grond gesmakt. De lampen gaan uit. We liggen in het aardedonker. Het is de eerste granaat; er volgen er nog duizenden. Onze kanonnen beantwoorden het vuur vrijwel onmiddellijk, en vanaf dat moment woedt de strijd bijna onafgebroken in alle hevigheid. De wereld boven ons verandert in een vuurzee, het kanongebulder en de ontploffingen gaan genadeloos dag en nacht door. Als de kanonnen even zwijgen is dat des te erger, want dan hopen we, tegen beter weten in, dat het nu misschien eindelijk is afgelopen. Maar een paar minuten later wordt die hoop weer de bodem ingeslagen.

Aanvankelijk liggen we dicht tegen elkaar aangekropen in de schuilkelder en proberen onszelf wijs te maken dat het niet echt is, en zelfs als dat wel zo is, dat onze schuilkelder zo diep is ingegraven dat we geen gevaar lopen. Maar diep in ons binnenste weten we allemaal dat één voltreffer voor ons allemaal het einde betekent. Dat weten we, en dat accepteren we ook. We denken er alleen liever niet aan, en we praten er al helemaal niet over. We drinken onze thee en roken onze Woodbines, we eten als er voedsel gebracht wordt – wat niet vaak gebeurt – en proberen ons leven zo goed en zo kwaad mogelijk voort te zetten.

Het lijkt haast niet mogelijk, maar op de tweede dag neemt het bombardement in hevigheid toe. Het lijkt of de Duitsers al hun zware geschut op onze sector hebben gericht. Er komt een ogenblik waarop de laatste wankele restjes zelfbeheersing plaatsmaken voor doodsangst, een doodsangst die we niet langer kunnen verbergen. Ik lig in elkaar gedoken op de grond te schreeuwen dat het op moet houden. Dan merk ik dat Charlie naast me ligt, dat hij zijn armen om me heen slaat om me te beschermen, om me te troosten. Hij begint zachtjes Oranges and Lemons in mijn oor te zingen, en even later zing ik hardop met hem mee. Het lukt me om gewoon te zingen, zonder te schreeuwen. Voordat we er erg in hebben zingt iedereen in de schuilkelder met ons mee. Maar het spervuur gaat onafgebroken door, totdat Charlie en Oranges and Lemons niet meer in staat zijn om de doodsangst te verdrijven die zich van mij meester heeft gemaakt en die mijn laatste restje moed en zelfbeheersing kapotmaakt. Ik ben nu alleen nog maar bang.

Als de Duitse aanval komt, bij het krieken van de dag, worden ze teruggedreven voordat ze zelfs maar in de buurt van onze prikkeldraadversperring zijn gekomen. Daar zorgen onze machinegeweerschutters voor, die hen als duizenden grijze kegels omverschieten. Ze blijven liggen waar ze gevallen zijn. Mijn handen beven zo erg dat het me amper lukt om mijn geweer opnieuw te laden. Als ze zich terugtrekken,

omdraaien en op de vlucht slaan, wachten wij tot er gefloten wordt en klauteren dan over de borstwering. Ik ga mee, omdat de anderen ook gaan. Ik loop als een slaapwandelaar naar voren. Het is alsof ik geen controle meer heb over wat mijn lichaam doet. Plotseling val ik op mijn knieën. Ik heb geen idee wat er aan de hand is. Er loopt bloed langs mijn gezicht en mijn hoofd doet plotseling zo vreselijk pijn dat ik bang ben dat het elk moment uit elkaar kan spatten. Ik voel dat ik door een donkere draaikolk vanuit mijn droom omlaag word getrokken naar een andere wereld, een wereld waar ik nog nooit geweest ben, een wereld die mij wenkt en zich als een warme, aangename deken om me heen sluit. Ik besef dat ik mijn eigen dood sterf, en ik ben blij dat het eindelijk zover is.

04:55

Nog vijfenzestig minuten. Hoe zal ik die doorbrengen? Moet ik proberen om te gaan slapen? Dat heeft geen enkele zin. Moet ik een stevig ontbijt nemen? Daar heb ik geen trek in. Moet ik gaan brullen en schreeuwen? Wat heeft dat voor nut? Moet ik bidden? Waarom? Waarvoor? En tot wie?

Nee. Ze gaan doen wat ze moeten doen. Veldmaarschalk Haig is hier God, en Haig heeft getekend. Haig heeft het vonnis bekrachtigd. Hij heeft bepaald dat soldaat Peaceful moet sterven, en op vijftientwintig juni van het jaar 1916 om zes uur 's ochtends terecht zal worden gesteld, als straf voor zijn lafheid op het slagveld.

Het vuurpeloton zit op dit moment te ontbijten, thee te drinken, zich met tegenzin op hun taak voor te bereiden. Niemand heeft me verteld waar het precies gaat gebeuren. Ik wil niet dat het op de donkere binnenplaats van een of andere gevangenis is, met overal grijze muren. Ik wil dat het ergens gebeurt waar je de hemel kunt zien, en wolken en bomen en

vogels. Als er vogels zijn, is het allemaal veel gemakkelijker. En laat het snel voorbij zijn. Laat het in godsnaam snel voorbij zijn.

§

Als ik weer wakker word, hoor ik in de verte machinegeweervuur en het geluid van rondvliegende granaten. De aarde om me heen trilt en beeft, maar ik voel me op een vreemde manier opgelucht – dit betekent dat ik niet dood ben. Ook van het feit dat ik alleen maar duisternis kan ontwaren raak ik aanvankelijk niet in paniek, want ik herinner me meteen dat ik gewond ben geraakt – ik voel nog steeds mijn hoofd bonken. Het is natuurlijk nacht en ik lig ergens gewond in het niemandsland naar de duistere hemel te kijken. Maar als ik mijn hoofd een beetje probeer te bewegen, valt de duisternis in stukken uiteen en bedelft me. Het komt in mijn mond, mijn ogen en mijn oren terecht. Het is niet de duistere hemel die ik zie, maar de aarde. Ik voel nu ook het gewicht ervan op mijn borst drukken. Ik kan mijn armen en benen niet bewegen. Alleen mijn vingers. Langzaam dringt het tot me door dat ik onder de aarde bedolven lig, levend begraven. Ik raak meteen in paniek. Ze moeten gedacht hebben dat ik dood was en me begraven hebben, maar ik ben niet dood. Ik ben niet dood! Ik probeer te schreeuwen, maar de aarde komt in mijn mond en snijdt

meteen mijn adem af. Ik krab met mijn vingers tegen de aarde, ik graai als een bezetene om me heen, maar ik voel dat ik begin te stikken. Niemand kan me helpen. Ik probeer na te denken, mijn panische angst tot bedaren te brengen, stil te blijven liggen, mezelf te dwingen om door mijn neus adem te halen. Maar er is hier nergens lucht. Dan denk ik aan Molly en neem me voor om met mijn gedachten bij haar te zijn tot het moment dat ik sterf.

Ik voel een hand op mijn been. Iemand pakt eerst één voet beet en daarna ook de andere. Ik meen ergens in de verte een stem te horen, en ik weet dat het de stem van Charlie is. Hij roept dat ik het nog even vol moet houden. Ze zijn bezig om me uit te graven, ze trekken aan me en trekken me naar boven, naar het zalige daglicht, naar de zalig frisse lucht. Ik hap naar lucht. Mijn adem wordt zowat afgesneden, ik krijg een hoestbui, maar daarna kan ik eindelijk weer gewoon ademen.

Even later zit ik ergens diep onder de grond in wat op de restanten van een betonnen loopgraafbunker lijkt. Overal om me heen zie ik uitgeputte mannen, allemaal bekende gezichten. Pete komt de trap af. Hij loopt, net als ik, naar adem te snakken. Charlie is nog steeds bezig om de laatste druppels water uit zijn veldfles op mijn gezicht te gieten. Hij probeert mijn gezicht schoon te vegen. “Ik dacht even dat we je kwijt waren, Tommo,” zegt Charlie. “Dezelfde granaat die

jou begroef, heeft zes anderen het leven gekost. Je hebt ontzettend geluk gehad. Je hoofd is er ernstig aan toe. Stil blijven liggen, Tommo. Je hebt een heleboel bloed verloren.” Ik lig nu te rillen. Ik heb het helemaal koud en voel me heel erg zwak.

Pete zit nu naast ons op zijn hurken. Hij zit met zijn voorhoofd tegen de loop van zijn geweer. “Het lijkt of buiten de hel is losgebroken,” zegt hij. “Onze soldaten sneuvelen bij bosjes tegelijk, Charlie. We kunnen niet weg, we worden van drie kanten door machinegeweren onder vuur genomen. Als je je hoofd naar buiten steekt, ben je de klos.”

“Waar zijn we?” vraag ik.

“Midden in niemandsland, verdomme, we zitten hier in een of andere oude Duitse bunker,” antwoordt Pete. “We kunnen geen kant op.”

“Dan kunnen we hier beter maar even blijven zitten, vind je ook niet?” zegt Charlie.

Ik kijk op en zie sergeant Hanley boven ons staan. Hij staat met zijn geweer in zijn handen naar ons te schreeuwen. “Blijven zitten? Blijven zitten? Luister wat ik zeg, Peaceful. Ik geef hier de bevelen. En als ik zeg dat we gaan, dan gaan we. Is dat duidelijk?”

Charlie kijkt hem recht in de ogen, alsof hij hem openlijk wil tarten. Hij wendt zijn blik niet af. Dat deed hij vroeger op school ook nooit bij meester Munnings als die hem een

uitbrander gaf.

“Als ik het bevel geef, doen we een uitbraakpoging,” gaat de sergeant verder. Hij heeft het nu tegen iedereen in de bunker. “En met ‘we’ bedoel ik iedereen. Geen achterblijvers, geen simulanten – en daar bedoel ik jou mee, Peaceful. Onze bevelen luiden dat we de aanval door moeten zetten en daarna stand moeten houden. Het is maar een meter of vijftig naar de Duitse loopgraven. Dat lukt ons gemakkelijk.”

Ik wacht tot de sergeant verderloopt en hij ons niet meer kan horen. “Charlie,” fluister ik, “ik denk niet dat ik het red. Ik kan niet eens op mijn benen staan.”

“Geef niet,” zegt hij. Ineens verschijnt er een glimlach op zijn gezicht. “Wat zie je eruit, Tommo! Je zit helemaal onder het bloed en de modder. Ik zie alleen een paar witte oogjes. Maak je maar geen zorgen, wij blijven bij elkaar, wat er ook gebeurt. Dat hebben we toch altijd gedaan?”

De sergeant staat een paar minuten bij de uitgang van de bunker te wachten tot de beschieting buiten even onderbroken wordt. “Goed,” zegt hij. “Nu. We gaan. Let op dat iedereen een extra patroonhouder bij zich heeft en dat je geweer geladen is. Iedereen klaar? Allemaal overeind, mannen, daar gaan we!” Niemand verroert zich. Iedereen kijkt elkaar aarzelend aan. “Wat is er verdomme met jullie? Overeind, verdomme! Overeind!”

Dan neemt Charlie het woord. Hij zegt op kalme toon: “Ik denk dat iedereen hetzelfde denkt als ik, sergeant. Als u ons nu naar buiten stuurt, worden we door hun machinegeweren gewoon neergemaaid. Ze hebben gezien dat we hier naar binnen gingen, en ze wachten nu enkel tot we weer naar buiten komen. Ze zijn niet dom. Misschien kunnen we beter hier blijven, wachten tot het donker wordt en dan teruggaan. Het heeft geen enkele zin om nu naar buiten te gaan om voor niets te worden doodgeschoten, of vindt u van wel, sergeant?”

“Weiger je om mijn bevel op te volgen, Peaceful?” De sergeant gaat nu als een waanzinnige tekeer.

“Nee, sergeant. Ik zeg alleen maar wat ik denk,” antwoordt Charlie. “Wat we allemaal denken.”

“Als je niet met ons meegaat als we gaan, Peaceful, kun je erop rekenen dat je er niet nog een keer met een lijfstraf van afkomt. Dan kom je voor de krijgsraad. Dan kom je voor het vuurpeloton. Hoor je me, Peaceful? Hoor je wat ik zeg?”

“Ja, sergeant,” zegt Charlie. “Ik hoor u wel. Maar waar het om gaat, sergeant, is dat ik, zelfs als ik dat zou willen, niet met u mee kan omdat ik dan Tommo hier achter moet laten en dat kan ik niet doen. Zoals u zelf kunt zien, sergeant, is hij gewond. Hij kan amper lopen, laat staan rennen. Ik laat hem hier niet achter. Ik blijf bij hem. U hoeft zich geen zorgen om ons te maken, sergeant, wij komen later wel terug als het donker is. Dat lukt ons wel.”

“Wat ben je toch een stuk verdriet, Peaceful.” De sergeant bedreigt Charlie nu met zijn geweer en houdt de bajonet een paar centimeter voor Charlies neus. Hij staat te trillen van woede. “Ik zou je hier ter plekke dood moeten schieten en zo het vuurpeloton de moeite besparen.” Heel even lijkt het of de sergeant dat ook daadwerkelijk van plan is, maar dan komt hij weer tot bezinning en draait zich om. “Allemaal overeind. Schiet op, ik meen het. Jullie gaan nu naar buiten. En vergis je niet: iedereen die hier blijft, komt voor de krijgsraad.”

Een voor een komen de mannen met tegenzin overeind. Iedereen bereidt zich op zijn eigen manier voor op wat komen gaat: nog een laatste trekje aan een sigaret, een stil gebed, de ogen gesloten.

“Vooruit! Vooruit!” De sergeant staat te schreeuwen. Ze gaan nu naar boven de trap op, de bunker uit. Ze rennen het open terrein op. Ik hoor dat de Duitse machinegeweren weer beginnen te schieten. Pete is de laatste die de bunker verlaat. Hij blijft even op de trap staan en kijkt naar ons. “Je moet mee, Charlie,” zegt hij. “Hij meent het. Die klootzak meent wat hij zegt, dat zweer ik je.”

“Dat weet ik,” zegt Charlie. “Maar ik meen het ook. Sterkte, Pete. Kop omlaag, denk erom.”

Pete loopt weg en wij zijn nu samen alleen in de bunker. We hoeven ons niet voor te stellen wat er buiten gebeurt. We kunnen het horen, de doodskreten die halverwege

ophouden, het dodelijke geratel van de machinegeweren, de salvo's van de geweerschoten die hen één voor één neermaaien. Daarna is het stil. We wachten. Ik kijk naar Charlie. Ik zie dat hij tranen in zijn ogen heeft. "Arme stakkers," zegt hij. "Arme stakkers." En dan: "Ik denk dat ik het nu grondig voor mezelf verpest heb, Tommo."

"Misschien komt de sergeant niet meer terug," zeg ik tegen hem.

"Laten we dat hopen," zegt Charlie. "Laten we dat hopen."

Daarna moet ik zo nu en dan buiten bewustzijn geraakt zijn. Iedere keer dat ik even bijkwam, zag ik dat er een of twee man in waren geslaagd om terug in de bunker te komen, maar sergeant Hanley was nog steeds nergens te bekennen. Maar ik bleef hopen. Toen ik weer bijkwam, merkte ik dat Charlie naast me was gaan liggen. Hij had zijn arm om me heen geslagen en lag met zijn hoofd tegen mijn schouder.

"Tommo? Tommo?" zei hij. "Ben je wakker?"

"Ja," zei ik.

"Tommo, luister. Ik heb nagedacht. Als het ergste gebeurt..."

"Dat gebeurt niet," viel ik hem in de rede.

"Stil, Tommo, ik wil alleen maar dat je luistert. Je moet me beloven dat je goed voor iedereen zult zorgen. Begrijp je dat, Tommo? Beloof je me dat?"

"Ja," zei ik.

Hij zweeg een hele tijd voordat hij verderging. “Je houdt nog steeds van haar, hè? Jij houdt toch nog steeds van Moll?” Ik hoefde hem niet te antwoorden. Hij begreep het zo ook wel. “Goed,” zei Charlie. “En er is nog iets waar je ook voor moet zorgen.” Hij trok zijn arm weg, deed zijn horloge uit en deed het om mijn pols. “Alsjeblieft, Tommo. Het is een heel goed horloge. Het is nog niet één keer stil blijven staan. Zorg dat je het niet kwijtraakt.” Ik wist niet wat ik moest zeggen. “Ga nu maar weer slapen,” zei hij.

En terwijl ik sliep, kwam de nachtmerrie uit mijn jeugd weer terug, waarin vader zijn beschuldigende vinger naar me uitsteekt, en in mijn droom nam ik me voor dat ik, als ik wakker werd, Charlie eindelijk zou vertellen wat er al die jaren geleden in het bos was gebeurd.

Ik deed mijn ogen open. Vanaf de overkant van de bunker zat sergeant Hanley ons van onder zijn helm dreigend aan te kijken. Terwijl we zaten te wachten tot het donker werd en de anderen terugkwamen, zat de sergeant daar maar, zonder een woord tegen Charlie of tegen een van de anderen te zeggen. Hij zat onafgebroken naar Charlie te kijken. Uit zijn woedende blik sprak niets dan haat.

Bij het vallen van de avond was er nog steeds geen teken van Pete, en ook niet van een stuk of tien anderen die samen met sergeant Hanley aan die zinloze uitbraakpoging hadden deelgenomen. De sergeant besloot dat het tijd was om te

vertrekken. En dus kropen de overlevenden uit onze compagnie onder dekking van de duisternis met twee of drie tegelijk over het niemandsland terug naar onze loopgraven. Charlie sleepte me het hele eind. Hij moest me ook een paar keer optillen. Ik keek op vanaf mijn brancard in de hoek van de loopgraaf en zag dat Charlie werd aangehouden en afgevoerd. Daarna gebeurde alles heel snel. Er was geen tijd voor afscheid. Pas toen hij weg was, herinnerde ik me mijn droom weer en de belofte die ik daarin gedaan had, en niet was nagekomen.

Pas zes weken later lieten ze me weer bij hem, toen de krijgsraad al helemaal achter de rug was en het doodvonnis tegen hem was uitgesproken en vervolgens bekrachtigd. Meer wist ik niet, niemand wist er precies het fijne van. Ik wist helemaal niet hoe het allemaal was gebeurd, daar kwam ik gisteren pas achter, toen ze me eindelijk bij hem lieten. Hij werd vastgehouden in het Walker-kamp. De wachtpost zei dat ik helaas maar twintig minuten bij hem mocht blijven. Bevel van hogerhand, zei hij.

Het is een stal – dat kun je ook nog steeds ruiken – met een tafel en twee stoelen, een emmer in de hoek en een bed tegen de muur. Charlie ligt op zijn rug, met zijn handen onder zijn hoofd en zijn benen over elkaar. Zodra hij me ziet, gaat hij overeind zitten. Er verschijnt een brede glimlach op zijn gezicht. “Ik hoopte dat je zou komen, Tommo,” zegt hij.

“Ik had niet verwacht dat ze daar toestemming voor zouden geven. Hoe gaat het met je hoofd? Al helemaal beter?”

“Weer zo goed als nieuw,” zeg ik, in een poging om net zo vrolijk te klinken als hij. En dan omhelzen we elkaar en kan ik me niet meer inhouden.

“Ik wil geen tranen, Tommo,” fluistert hij in mijn oor. “Dit wordt al moeilijk genoeg zonder tranen.” Hij houdt me op een armlengte afstand. “Begrijp je dat?”

Ik kan alleen maar knikken.

Hij heeft een brief van thuis gekregen, van Molly, en die wil hij me voorlezen omdat haar brief hem aan het lachen maakt, en dat heeft hij op dit moment hard nodig, zegt hij. Het grootste deel van de brief gaat over de kleine Tommo. Molly schrijft dat hij al aardig leert hoe hij het geluid van scheten moet nabootsen, en de geluiden die hij maakt zijn net zo hard en smerig als die van ons vroeger. En ze schrijft dat Grote Joe hem iedere avond in slaap zingt met, natuurlijk, Oranges and Lemons. Aan het eind van de brief staat ‘veel liefs’. Ze hoopt dat we het allebei goed maken.

“Weet ze het dan niet?” vraag ik.

“Nee,” zegt Charlie. “En ze komen het ook niet te weten. Ze horen het pas daarna, als ze een telegram krijgen. Ik mocht vandaag pas naar huis schrijven.” We gaan aan de tafel zitten. Charlie praat met gedempte stem verder, hij fluistert nu bijna. “Jij moet ze vertellen hoe het echt gebeurd is, Tommo.

Dat is het enige dat me nu nog kan schelen. Ik wil niet dat ze denken dat ik een lafaard was. Dat wil ik niet. Ik wil dat ze de waarheid te weten komen.”

“Heb je de krijgsraad dan niet verteld wat er gebeurd is?” vraag ik hem.

“Natuurlijk. Dat heb ik tenminste geprobeerd, maar er zijn geen erger doven dan die niet horen willen. Ze hadden één getuige, sergeant Hanley, en meer hadden ze niet nodig. Het was niet eens een proces, Tommo. Ze hadden al bepaald dat ik schuldig was voordat de zitting was begonnen. Ze waren met z’n drieën, een brigadegeneraal en twee kapiteins, en ze zaten me de hele tijd minachtend aan te kijken, of ik een stuk vuil was. Ik heb ze alles verteld, Tommo, precies zoals het gebeurd is. Ik hoefde me toch nergens voor te schamen? Ik wilde ook niets achterhouden, en dus zei ik dat ik inderdaad geweigerd had om het bevel van de sergeant op te volgen omdat dat bevel een grote stommiteit was, en gelijk stond aan zelfmoord – dat wisten we allemaal – en dat ik trouwens in de bunker moest blijven om voor jou te zorgen. Ze wisten dat er bij de aanval minstens twaalf man zijn gesneuveld, en dat er niemand ook maar tot in de buurt van het Duitse prikkeldraad is doorgedrongen. Ze wisten dat ik gelijk had, maar dat maakte geen enkel verschil.”

“Maar er waren toch getuigen?” zeg ik tegen hem. “Je had getuigen moeten hebben. Ik had mijn woordje kunnen doen.

Ik had het ze kunnen vertellen.”

“Ik heb om jou gevraagd, Tommo, maar dat wilden ze niet omdat jij mijn broer bent. Ik heb ook om Pete gevraagd, maar toen zeiden ze weer dat Pete vermist werd. En wat de rest van de compagnie betreft, kreeg ik te horen dat ze naar een andere sector waren verplaatst en dat ze aan het front zaten en niet beschikbaar waren. Ze hebben het dus allemaal van sergeant Hanley gehoord, en ze namen alles wat hij zei zonder meer aan, alsof hij de enige was die de waarheid sprak. Ik denk dat er een groot offensief komt, en dat ze een voorbeeld wilden stellen, Tommo. En dat voorbeeld was ik.” Hij schiet in de lach. “Een mooi voorbeeld. En ik had natuurlijk ook de naam dat ik een lastpost was, ‘eentje die aanzet tot muiterij’, zoals Hanley het noemde. Weet je nog die keer in Etaples? Toen ze me gepakt hadden wegens insubordinatie? Lijfstraf te velde nummer één? Het stond allemaal in mijn dossier. Mijn voet ook.”

“Je voet?”

“Die keer dat ik een kogel in mijn voet kreeg. Alle voetwonden zijn verdacht, zeiden ze. Dat soort wonden kun je ook jezelf toebrengen – en dat gebeurt ook vaak, zeiden ze. Ik had het volgens hen zelf gedaan om zo uit de loopgraven weg te kunnen en terug naar Engeland te gaan.”

“Maar zo was het niet,” zeg ik.

“Natuurlijk niet. Maar ze geloofden enkel wat ze wilden

geloven.”

“Maar had je dan niemand om je te verdedigen?” vraag ik hem. “Een officier of zo?”

“Ik dacht dat ik die niet nodig had,” zegt Charlie. “Als ik ze gewoon de waarheid vertel, kan er niets fout gaan, dacht ik. Dat is mijn grootste vergissing geweest. Ik dacht dat een brief met een aanbeveling van Wilkie misschien zou kunnen helpen. Ik wist zeker dat ze naar hem wel zouden luisteren, omdat hij een officier is, één van hen dus. Ik vertelde ze waar ik dacht dat hij was. Het laatste wat ik gehoord had, was dat hij ergens in Schotland in een ziekenhuis lag. Ze zeiden dat ze naar dat ziekenhuis hadden geschreven, maar dat ze te horen hadden gekregen dat hij al zes maanden daarvoor aan zijn verwondingen was bezweken. De hele zitting van de krijgsraad duurde nog geen uur, Tommo. Meer tijd hadden ze niet voor me. Eén uur om over iemands leven te beslissen. Niet veel, hè? En weet je wat de brigadegeneraal zei, Tommo? Hij zei dat ik een waardeloos iemand was. Waardeloos. Ze hebben me in mijn leven voor een heleboel dingen uitgescholden, Tommo, en daar heb ik me nooit wat van aangetrokken, maar dit kwam echt hard aan. Niet dat ik dat liet merken, hoor. Die lol gunde ik ze niet. En daarna sprak hij het vonnis uit. Ik had het ondertussen wel vermoed. Ik was er veel minder door geschokt dan ik verwacht had.”

Ik laat mijn hoofd zakken, omdat ik mijn tranen niet meer

in bedwang kan houden.

“Tommo,” zegt hij. Hij tilt mijn kin op. “Je moet het niet van de sombere kant bekijken. Dit is niet erger dan wat we iedere dag in de loopgraven hebben meegemaakt. Het is heel snel voorbij. En de jongens hier zorgen goed voor me. Ze vinden het net zo vervelend als ik. Ik krijg drie warme maaltijden per dag. Dat is niet iets om over te mopperen. Het is nu allemaal voorbij, bijna tenminste. Wil je thee, Tommo? Ze hebben me vlak voordat je kwam wat gebracht.”

En dus zitten we elk aan een kant van de tafel en delen een mok zoete, sterke thee en praten over alles waarover Charlie wil praten: over thuis, over broodpap met rozijnen en een harde korst, over de maanverlichte nachten tijdens dewelke we in de rivier van de kolonel op forel stonden te vissen, over Bertha, over het bier bij The Duke, over het gele vliegtuig en de pepermuntballetjes.

“We moeten het niet over Grote Joe of over moeder en Moll hebben,” zegt Charlie, “want dan ga ik huilen en ik heb me voorgenomen om dat niet te doen.” Opeens buigt hij zich in alle ernst naar me toe en pakt mijn hand beet. “Weet je nog wat je me in de bunker hebt beloofd, Tommo? Dat vergeet je toch niet, hè? Zul je goed voor ze zorgen?”

“Daar kun je op rekenen,” zeg ik. In heel mijn leven heb ik nog nooit iets zó oprecht gemeend.

“Je hebt het horloge nog steeds, zie ik,” zegt hij. Hij trekt

mijn mouw omhoog. “Zorg dat het altijd blijft lopen, en als de tijd ervoor gekomen is, moet je het aan de kleine Tommo geven, zodat hij ook iets heeft dat hem aan mij herinnert. Dat zou ik fijn vinden. Jij zult een goede vader voor hem zijn, Tommo, net zoals vader dat voor ons was.”

Dit is het moment. Nu moet ik het zeggen. Dit is mijn laatste kans. Ik vertel hem hoe vader gestorven is, hoe het gebeurd is, wat ik had gedaan, en dat ik hem dat jaren geleden al had moeten vertellen, maar dat nooit durfde. Hij glimlacht. “Dat heb ik altijd al geweten, Tommo. Moeder weet het ook. Je praatte altijd in je slaap. Je had altijd van die nachtmerries, en je hield mij altijd wakker doordat je er steeds over lag te praten. Allemaal onzin. Het was jouw schuld niet. Die boom heeft vader gedood, Tommo, en niet jij.”

“Weet je dat zeker?” vraag ik hem.

“Dat weet ik zeker,” zegt hij. “Heel zeker.”

We kijken elkaar aan. We weten allebei dat de tijd dringt. Heel even zie ik een blik van vertwijfeling in zijn ogen. Hij haalt een paar brieven uit zijn zak en schuift ze over de tafel naar me toe. “Wil jij zorgen dat ze die krijgen, Tommo?”

We pakken elkaars hand beet. Onze voorhoofden raken elkaar. We doen onze ogen dicht. Het lukt me om te zeggen wat ik zeggen wil.

“Je bent geen waardeloos iemand, Charlie. Zij zijn de waardeloze klootzakken. Jij bent de beste vriend die ik ooit

gehad heb, de allerbeste die ik ken.”

Ik hoor dat Charlie zachtjes begint te neuriën. Oranges and Lemons. Het lukt hem niet om wijs te houden. Ik neurie met hem mee, onze handen grijpen elkaar steviger beet, we neuriën nu harder. En dan beginnen we te zingen, we zingen zo hard dat de hele wereld ons kan horen, en we lachen onder het zingen. En de tranen komen, maar dat geeft niet, want het zijn geen tranen van verdriet, maar van vreugde. Als het lied is afgelopen zegt Charlie: “Dat zing ik morgen ook. Niet het volkslied, en ook niet All Things Bright and Beautiful. Nee, ik zing Oranges and Lemons, voor Grote Joe, voor ons allemaal.”

De bewaker komt binnen en zegt dat we afscheid moeten nemen. We schudden elkaars hand, alsof we alleen maar goede kennissen zijn. We hebben elkaar niets meer te zeggen. We kijken elkaar nog één keer diep in de ogen. Ik wil me die blik van hem altijd blijven herinneren. Dan draai ik me om en laat hem alleen achter.

Toen ik gistermiddag terug kwam in het kamp verwachtte ik weer de blikken van medeleven, de treurige gezichten en de afgewende hoofden te zien waar ik de afgelopen dagen aan gewend was geraakt. Maar ze begroetten me met een glimlach en vertelden me toen dat sergeant Hanley dood was. Ze zeiden dat hij op de schietbaan bij een bizar ongeluk met een granaat om het leven was gekomen. Er bestond dus nog zoiets

als gerechtigheid, maar die kwam voor Charlie te laat. Ik hoopte dat ze het in het Walker-kamp ook hadden gehoord en het Charlie hadden verteld. Het zou een schrale troost voor hem zijn, maar het was tenminste iets. De vreugde die ik voelde, die iedereen voelde, sloeg al heel gauw om in een soort grimmige voldoening, om daarna geheel te verdwijnen. Er hing een gelaten sfeer in het hele regiment, alsof ze, net als ik, alleen maar aan Charlie konden denken, aan het onrecht dat hem was aangedaan, aan het onvermijdelijke dat hem morgen te wachten stond.

We zitten nu al bijna een week op kamp, rond een verlaten boerenhoeve op ongeveer een kilometer van het Walker-kamp, waar Charlie wordt vastgehouden. We wachten hier tot we naar de loopgraven aan de Somme verderop langs het front worden gestuurd. Het kampement bestaat uit grote tenten; de officieren zijn ingekwartierd in het huis. Iedereen doet zijn uiterste best om mij zoveel mogelijk te ontzien. Ik merk aan hun blikken hoezeer ze met mij te doen hebben, niet alleen de manschappen, maar ook de onderofficieren en het hogere kader. Maar hoe aardig ze ook tegen me doen, hun medeleven en hun hulp kunnen me gestolen worden. Ik heb zelfs geen behoefte meer aan de afleiding die hun gezelschap me kan bieden. Ik wil enkel maar alleen zijn. Aan het eind van de avond pak ik een lamp en loop de tent uit, naar deze schuur, of wat er nog van over is. Ze komen me

dekens en eten brengen en gaan er dan weer vandoor. Ze hebben alle begrip voor me. De legerpredikant komt vragen of hij iets voor me kan doen. Hij kan niets voor me doen. Ik stuur hem weg. En dus zit ik nu hier, de nacht is omgevlogen en de wijzers van de klok komen steeds dichterbij zes uur. Als het zover is, ga ik naar buiten en kijk dan naar de hemel, omdat ik weet dat Charlie dat op hetzelfde moment ook doet. Als ze met hem naar buiten lopen, zien we allebei dezelfde wolken en voelen we dezelfde lichte bries op ons gezicht. Op die manier zijn we tenminste een beetje bij elkaar.

05:59

Ik probeer niet te denken aan wat er op dit moment met Charlie gebeurt. Ik probeer me Charlie te herinneren zoals hij vroeger thuis was, zoals we vroeger thuis allemaal waren. Maar het enige dat ik in gedachten zie, zijn de soldaten die Charlie mee naar buiten nemen. Hij struikelt niet één keer. Hij biedt geen verzet. Hij huilt niet. Hij loopt met opgeheven hoofd, net zoals die keer dat meester Munnings hem op school met zijn stok had geslagen. Misschien vliegt er een leeuwerik omhoog, of cirkelt er een grote kraai in de wind boven zijn hoofd. Het vuurpeloton staat te wachten. Zes soldaten staan op de plaats rust met geladen geweren gereed. Ze willen alle zes dat dit zo snel mogelijk achter de rug is. Ze weten dat ze één van hun eigen mensen dood moeten schieten. Voor hen staat dit gelijk aan moord. Ze proberen niet naar Charlies gezicht te kijken.

Charlie wordt aan de paal vastgebonden. De legerpredikant prevelt een gebed, maakt een kruisteken op zijn voorhoofd en gaat opzij staan. Het is koud, maar Charlie

beeft niet. De officier staat met getrokken revolver op zijn horloge te kijken. Ze willen een zwarte kap over Charlies hoofd trekken, maar dat weigert hij. Hij kijkt naar de hemel en is met zijn laatste gedachten bij onze familie thuis.

“Presenteer...geweer! Richten!”

Hij doet zijn ogen dicht en wacht op het salvo. Hij zingt. “Oranges and Lemons, say the bells of St. Clements.” Ik zing zachtjes met hem mee. Daar klinkt het salvo. Het geluid van de schoten weerkaatst in de omgeving. Het is gebeurd. Het is voorbij. Dat salvo heeft niet alleen hem, maar ook een stuk van mij gedood. Ik draai me om en wil me eenzaam terugtrekken in mijn hooischuur, maar ik merk dat ik niet alleen ben met mijn verdriet. In het hele kamp staat iedereen in de houding voor de tenten. En ik hoor de vogels zingen.

§

Als ik die middag naar het Walker-kamp ga om zijn spullen op te halen en te kijken waar ze hem begraven hebben, ben ik ook niet alleen. Hij zou het zelf een mooie plek hebben gevonden. Zijn graf kijkt uit over een oever, waar een rustig beekje onder de bomen door stroomt. Ze zeggen dat hij met een glimlach op zijn gezicht de dood tegemoet trad, alsof hij een ochtendwandeling ging maken. Ze zeggen dat hij geen kap over zijn hoofd wilde, en dat ze dachten dat hij stond te zingen toen hij stierf. Zes man die op die bewuste

dag in de bunker waren, houden tot zonsondergang een wake bij zijn graf. Als we weggaan, zeggen we allemaal hetzelfde.

“Dag, Charlie.”

De volgende dag marcheert het regiment de weg af, in de richting van de Somme. Het is eind juni, en ze zeggen dat er binnenkort een grootscheepse aanval komt en dat wij daaraan gaan deelnemen. We zullen de Duitsers tot in Berlijn terugdrijven. Dat heb ik al eens eerder gehoord. Ik weet alleen dat ik moet zien te overleven. Ik moet mijn beloftes nakomen.

Naschrift

Tijdens de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) stierven meer dan 290 soldaten van het Britse leger en de legers van de Gemenebesten voor het vuurpeloton. In de meeste gevallen werd de doodstraf tegen hen uitgesproken wegens desertie of lafheid. Tweemaal werd iemand ter dood veroordeeld omdat hij op zijn post in slaap was gevallen.

We weten nu dat veel van deze mannen als gevolg van shellshock ernstig waren getraumatiseerd. De zittingen van de krijgsraad duurden nooit lang. Meestal was er ook niemand die de verdachten verdedigde.

De Britse regering heeft het onrecht dat deze mannen is aangedaan tot op de dag van vandaag niet erkend en ook steeds geweigerd om hen postuum gratie te verlenen.